سیماکانی ئیسلام

سیماکانی ئیسلام

نووسینی صالاح الدین أحمد

نەخشەسازی ناوەوە و بەرگ: زەردەشت کاوانی

ساڵی چاپ : یەکەم / ١٤٤٤ ك - ٢٠٢٣ ز

پێوانە: ١٤ × ٢١

سیماکانی ئیسلام

نووسینی

صلاح الدین احمد

پێشەكی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

ئیسلام وەك دوایین پەیامی خودایی بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی هاتووە بە مەبەستی ڕاستەڕێکردن و هیدایەتدان و فێرکردن و تەزکیە و پاکردنەوەی مرۆڤ، بۆ هێشتنەوەی لەسەر فیترەت و بنەچە پاکەکەی، بۆ بیرکردنەوەی درووست و ناخپاکی و کردەوەجوانی و گوفتار و ڕەفتار بەرزی، بۆ هزرین و عەقڵکاری، بۆ زانست و بەدواداچوون، بۆ ئەخلاقی بوون و گەیشتن بە بەها بەرز و باڵاکان، بۆ ئاشتەوایی کۆمەڵایەتی و جیهانی، بۆ ئارامی دڵ و دەروون، بۆ ڕاگرتنی ستەمکار و زاڵمان، بۆ عەدل و ئیحسان، بۆ میانڕەویی و وەسەتیەت، بۆ واقیعی بوون و ئامانجداری، بۆ هیوا و ئومێد، بۆ پێشکەوتن و گەشەسەندن، بۆ خوداپەرستی حەقیقی، بۆ پێکەوەژیان و لابردنی چینایەتی، بۆ دوورکەوتنەوە لە هەموو پیسی و نائەخلاقی و ناشیرینییێك، بۆ دووربوون لە هەموو زیانبەخش و وێرانکارییێك، بۆ.......

ئیسلام وەك کۆتا ئایین و پەیامی خوایی زۆرترین کاریگەری بەدوای خۆیدا هێنا، کاریگەرییەکان هەمەلایەن و فرە ڕەهەند بوون: تاك، خێزان، کۆمەڵگە، نەتەوە، دەوڵەت، سیاسەت، ئابووری، فەلسەفە و فکر و....، هەر لەم سۆنگەیەوە زۆرترین قسە و باسیشی بەدوای خۆیدا هێنا، سەدان و هەزاران و ملیۆنان زانا و بیرمەند لەسەر دەستیدا پەروەردە بوون، دەیان و سەدان ڕۆڵ و کاریگەری دیاری هەبووە و لە

دەستەڵاتدا بووە (بەڵام تەواو وەك خۆی نا)، قسەکردن لەسەر کۆی ئیسلام وا ئاسان نییە، بەڵام ویستمان ئەگەر هەموویشمان پێنەکرێت، هەمووی واز لێ نەهێنین.

مەنهەجمان لە نووسینی ئەم پەرتووکە :

١. کورتی و پوختی و درێژدانەدڕی، ئەوەش بۆ گەورە نەبوونی ئەندازەی کتێبەکە و لاپەڕەکانی و بێزارنەکردنی خوێنەران و ئاسان بە چاپ گەیاندن و ئاسان بڵاوبوونەوە و ئاسان کڕین و فرۆشتنی، ئەگەرنا کتێبەکە خۆی درێژ بوو، بەڵام ئێمە کورتمان کردەوە لەبەر ئەم مەبەستانە.

٢. ڕوونی و سادەیی و بێ گرێوگۆڵی، بۆئەوەی بگات بەدەستی زۆرترین کەس و زۆرترین کەس سوودی لێ ببینن.

چەند تێبینییەك

١. ئەم پەرتووکە کۆی گشتی ئیسلام نییە، چونکە بەدەیان پەرتووکی ئاواش ئیسلام هەمووی بەتەواوی ناگەیەنرێت، بەڵکو ئەمە وەك دەروازە و نەخشەیەکە بۆ ناسینی ئیسلام.

٢. ئەم پەرتووکە بۆ دوو جۆر کەسە:

یەك: باوەڕدار و موسڵمانەکان، بۆ ئەوەی بۆیان ببێتە دەروازەیەکی باش بۆ ناسینی ئیسلام و چوونە ناوەوەی.

دوو: بۆ ناباوەڕ و بێباوەڕەکان و نائاشنایان بە ئیسلام و ئیمان، بۆئەوەی باش ئیسلام ـ وەك خۆی ـ بناسن و لە ڕووحی ئیسلام تێبگەن و وەڵامێکیش بێت بۆ قین لەدڵ و دڵنەخۆشان.

٣. بۆ زیاتر ئاشنابوون بە ئیسلام و ناوەڕۆکی بابەتەکان بگەڕێنەوە بۆ پەرتووکمان (ئیسلام وەك خۆی)، چونکە ئەم نووسینەی بەردەستان بەشێکی بچووکە لە پەرتووکی (ئیسلام وەك خۆی).

٤. ئەم پەرتوکە بەشێوازێك نووسراوە بتوانرێت بکرێتە پرۆگرام و مەنهەجی خوێندن و خوێندنەوە و دەرس.

ئیسلام

ئیسلام: بریتییە لە پەیامێکی خودایی و سیستمێکی گشتی و یاسایێکی گشتگیر بۆ تاك، خێزان، کۆمەڵگە، گەل، نەتەوە، دەوڵەت، مرۆڤایەتی و جیهان، کار دەکات لەسەر هەرسێ بەشەکەی مرۆڤ: (عەقڵ و ڕووح و جەستە)، یان بڵێین (عەقڵ، بیر، فکر، ناخ، ڕووح، خوڕەوشت، کردار، گوفتار و مامەڵە)، بەشێوەیەك هەوڵ دەدات ڕێنماییەکی تەواو و ڕێکوپێك و جوانی هەموو ئەم بەشانە بکات و کەموکوڕی و ناتەواوی و ناشیرینی ئەو بەشانە نەهێڵێت و لەسەر فیترەت بیانهێڵێتەوە و پەروەردەیان بکات، بەشێوەیەك کە لە خزمەت مرۆڤ و مرۆڤایەتی و خودای گەورەدا بەکاریان بێنێت و دنیاو دواڕۆژیان پێ ڕووناك بکاتەوە. ئینجا کە مرۆڤێکی بەم شێوە جوانە پەروەردە کرد، ڕاستەوخۆ خێزان و کۆمەڵگە و گەل و نەتەوە و دەوڵەت و جیهان پەروەردە دەبێت و دەکەونە سەر ڕێڕەوێکی دروست و هاوسەنگ.

* بوارەکانی کارکردنی ئیسلام

لەپێشەوە گوتمان ئیسلام کار لەسەر تاك، خێزان، کۆمەڵگە، نەتەوە، گەل و دەوڵەت دەکات، بەشێوەیەك کە سیستەم و بەرنامە بۆ هەموویان دادەنێت بەبێ ئەوەی تێکگیران ڕووبدات لەگەڵ عەقڵ، فکر، سروشت، ڕووح، ناخ و لاشە و مامەڵەیان، بەڵام لەکۆتاییدا هەموویان دەگەڕێنەوە بۆ مرۆڤ خۆی وەك تاك، بۆیە لێرەدا باسی مرۆڤ دەکەین.

* بەشە سەرەكییەكانی مرۆڤ و ڕینمایی ئیسلام بۆیان:

١. عەقڵ: ئیسلام بەرنامەیەكی تێروتەسەل و جوانی هەیە بۆ ڕێنموونی عەقڵ و فكر. وەڵامی تەواوی پێیە بۆ پرسیارە عەقڵی و فكری و فەلسەفییەكان، بەشێوەیەك هیچ شتێك نابینیت لە بنەما نەگۆڕەكانی ئیسلام كە لەگەڵ عەقڵ تێك بگیرێن. بەڵگەش لەسەر ئەوەی كە ئیسلام بەرنامە و وەڵامی تەواوی پێیە، قورئان و سوننەتە. هەروەها هەبوونی زانستێكی گرنگ و فراوان بەناوی زانستی بیروباوەڕ (علم العقیدة الإسلامیة). دواتر هەبوونی فكر و فەلسەفەی ئیسلامی، كە هەر یەكێكیان بە سەدان و هەزاران پەرتووكی لەبارەیەوە نووسراوە، بۆیە هیچ بابەتێكی عەقیدەیی، فكری، فەلسەفی و زانستی نابینیت كە زانایان و بیرمەندان و فەیلوسوفان لێی نەدوابن و پەرتووك و توێژینەوەیان لەبارەیەوە نەنوسیبێت. هەروەك لە ئیسلامدا ڕێگری لە بیركردنەوە و عەقڵ بەكارهینان نەكراوە، بەڵكوو فەرمانی بەكارهێنانی پێ كراوە. هەروەها هەموو شتێك كە زیان بە عەقڵ و بیر و هۆش بگەیەنێت، یاساغ و حەرام كراوە. بۆنموونە مادده هۆش بەرەكان. كەواتە ئیسلام بەشە سەرەكییەكەی مرۆڤی پشتگوێ نەخست كە بریتییە لە عەقڵ.

٢. ڕووح و ناخ: ئیسلام بەرنامەیەكی تێر و تەسەل و جوانی هەیە بۆ ڕێنمونی كردن و ئاراستەكردنی ڕووح و دڵ و دەروون، هەروەها ناتەواوی و ناڕێكی و كەموكوڕی و بۆشاییەكانی بۆ پڕدەكاتەوە، بۆیە هیچ شتێك نابینی لە ئیسلامدا كە لەگەڵ ڕووح و ناخ، دڵ و دەروون، فیترەت و خوڕەوشت و ئاكاری مرۆڤدا نەگونجێت و تێك

بگیرێت. بەڵگەش لەسەر ئەمە قورئان و سونەتە، هەروەها هەبوونی زانستێك بەناوی زاستی پاككردنەوەی ڕووح و دڵ و دەرون (علم تزكية النفس)، یان زانستی ڕەوشت (علم الاخلاق)، كە كار دەكات لەسەر ئەوەی پێویستە مرۆڤ خۆی بە هەموو ڕەوشتێكی جوان و باش برازێنێتەوە لە ناوەوەو لە دەرەوەی خۆیدا. هەروەها خۆی داڕنێت و دووركەوێتەوە لە هەموو ڕەوشتێكی ناشرین و خراپ لە ناوەوە و لە دەرەوەی. كەواتە ئیسلام ئەو بەشە سەرەكییەی تری مرۆڤی پشت گوێ نەخست و گرنگیەكی تەواوی پێ داوە و ڕێنمایی تەواوی كردووە و بۆشاییەكانی پڕكردووەتەوە و هیچ شتێكی تێدا نییە كە لەگەڵیدا تێك بگیرێت، بۆیە ئەو بەشەش كە جوان و ڕێكوپێك بوو، ڕاستەوخۆ ڕەنگدانەوەی ئەرێنی و جوان و باشی دەبێت لەسەر گوفتار و ڕەفتار.

٣. لاشە و جەستە و ئەندامە دیارەكان: ئەم لایەنەش دەبێت بە دوو بەشەوە:

یەكەم: پەیوەندی مرۆڤ بە خوداوە

دووەم: پەیوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە

یەكەم: پەیوەندی مرۆڤە بە خوداوە:

خۆی لە پەرستشەكان (العبادات) دا دەبینێتە وەك: نوێژ، ڕۆژوو، حەج، زەكات و... هتد، ئیسلام گرنگییەكی زۆری پێ داوە و بەرنامە و سیستمێكی تایبەتی بۆ داناوە، هەم لەڕێی قورئان و هەم لەڕێی سونەت و پاشان هەم لەڕێی زانایان و دانانی زانستێك بەناوی (فیقهـ) (علم الفقه الإسلامي)، كە بە سەدان و هەزاران پەرتووكی لەبارەیەوە نووسراوە و هیچ شتێكی شاراوە نەماوە قسەی تێدا نەكردبێت. كەواتە

ئيسلام ئەو بەشەی مرۆڤيشی پشتگوێ نەخستووە، بەڵكوو زۆر بەجوانی پەيوەندی نێوان مرۆڤ و خودای گەورەی ڕێكخستووە.

دووەم: پەيوەندی نێوان مرۆڤەكان (المعاملات):

ئيسلام زۆر بەجوانی و ڕێكوپێكی بەرنامەی بۆ داناوە، بەشێوەيەك كە هيچ شتێكی تێدا نييە كە لەگەڵ مرۆڤ و مرۆڤايەتی، عەقڵ، سروشت، فيترەت، ڕووح و ناخی مرۆڤدا نەگونجێت. ئەم بەرنامە و گرنگی پێدانە هەم لە قورئان، هەم لە سوننەت و هەم لە زانستی (فقه) بوونی هەيە. بۆنموونە ئەو ياسانەی ئەمڕۆ باون و كاريان پێ دەكرێت لە جيهاندا، هەمووی ياسای زۆر جوانتر، باشتر، رێكوپێكتر و تێروتەسەلتر لە ئيسلامدا بوونيان هەيە، وەك:

١. ياسای باری كەسێتی (قانون الاحوال الشخصيه)
٢. ياسای شارستانی (القانون المدني)
٣. ياسای دادبينی (قانون المرافعات)
٤. ياسای تايبەتيی نێودەوڵەتی(القانون الدولي الخاص)
٥. ياسای گشتيی نێودەڵەتی (القانون الدولي العام)
٦. ياسای دەستووری (القانون الدستوري)
٧. ياسای دارايی (القانون المالي)
٨. ياسای تاوانكاری (القانون الجنائي)

بۆيە بينيمان كە ئيسلام بەرنامەی تەواو و جوان و تێروتەسەلی پێيە بۆ هەموو ئەو بوارانە، هەرشتێكيش زيانی هەبێت بۆ هەريەكێك لەم

بوارانە، ئەوا یاساغ و حەرامی كردووە، هەروەها بەتەواوەتی سوود و قازانج و بەرژەوەندی تاك و خێزان، كۆمەڵگە و گەل، نەتەوە و دەوڵەتی ڕەچاو كردووە و هیچ شتێكی دانەناوە كە زیانی بۆ ئەوانە هەبێت و تێك بگیرێت لەگەڵیاندا، بەڵكوو هەرچی سوودی هەیە بۆی داناون و ڕێگری لێ نەكردوون.

* تایبەتمەندییە گشتییەكانی ئیسلام

١. سەرچاوەكەی خوداییيە.

٢. پەیامەكەی گشتی و جیهانییە بۆ هەموو مرۆڤ و كات و شوێن و سیستمەكان و...

٣. بەرنامەكەی گشتگیرە بۆ هەموو بوارەكانی ژیان.

٤. واقیعییە و ڕەچاوی بارودۆخ و كات و شوێنەكان دەكات.

٥. میانڕەوە و دوورە لە زیادەڕەوی و كورتڕەوی.

٦. ڕوون و ئاشكرا و ڕاشكاوە.

٧. كۆكەرەوی نەگۆڕەكانی خۆی و گۆڕاو و گۆڕانكاری سەردەمەكانە.

٨. مرۆڤ دۆستە و لەگەڵ هەموو بەشەكانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی دەگونجێت.

* ئامانجە گشتییەكانی ئیسلام

١. پەروەردەكردن و دروستكردنی مروڤێكی باش، بەڕەوشت، چاكەخواز و تۆكمە, بە هەرسێ بەشەكەیەوە: عەقڵ و رۆح و جەستە.

٢. پەروەردەكردن و دروستكردنی خیزانێكی باش و بەڕەوشت و چاكەخواز و تۆكمە, بە هەرسێ بەشەكەیەوە: عەقڵ و رۆح و جەستە.

٣. پەروەردەكردن و دروستكردنی كۆمەڵگەیەكی باش، بەڕەوشت، چاكەخواز، شارستانی و تۆكمە, بە هەرسێ بەشەكەیەوە: عەقڵ و رۆح و جەستە.

٤. دروستكردنی دەوڵەتێكی باش، بەڕەوشت، چاكەخواز، دادپەروەر و مەدەنی.

كەواتە لێرەوە بۆمان دەردەكەوێت كە ئیسلام تاكە بەرنامەیە كە هەموو بوارەكانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی تێدایە بەبێ ئەوەی لەگەڵ عەقڵ، بیر و هزر، ناخ و رووح، خوڕەوشت و كردار، گوفتار و مامەڵە، دونیا و دواڕۆژدا هیچ تێكگیرانێكی هەبێت. نەك هەر تێكگیرانی نییە، بەڵكو ڕێنمایی تەواو و ڕێكوپێك و جوان و تێروتەسەلی تیدایە بۆیان.

تایبەتمەندییە گشتیەکانی ئیسلام

ئيسلام وەك ئايين و بەرنامەيەكی خوايی تايبەتمەندی خۆی هەيە، لێرەدا چەند تايبەتمەندييەك باس دەكەين:

ميانڕەوی (وەسەتيەتی) ئيسلام (الوسطية)

ئيسلام يەكێك لە تايبەتمەندييە هەرە جوانييەكانی بريتييە لە ميانڕەويی (وەسەتيەت)، ميانڕەوی و (وەسەتيەت) لە عەقيدە و بيروباوەڕدا، لە عيبادەت و پەرستشتدا، لە تەشريع و ياسادا، لە ڕەوشت و بەهاكاندا.

ميانڕەوی (وەسەتيەت) واتە: هاوسەنگی و تەوازوون، واتە وەستان لە ناوەڕاست و دووربوون لە لاگيريی و پەڕگيری، (تطرف) هەر توندڕەوی ناگرێتەوە، بەڵكوو شلڕەويش دەگرێتەوە، چونكە (تطرف) واتە تەڕەفگيری، واتە تەڕەف و لايەك بگری، يان لای شلی يان لای توندی. ميانڕەوی (وەسەتيەت) بۆيە گرينگە چونكە دوورە لە لاڕێبوون و داڕمان و ڕووخان، چونكە ئەوەی لە ناوەڕاستدا دەوەستێت ئەگەری كەوتنی زۆر كەمە، بەڵام ئەوەی لەسەر ڕۆخەكان و لە لاكان دەوەستێت ڕۆژێ دێت بەردەبێتەوە و دەكەوێت.

ناوەندگيری (وەسەتيەت) ئيسلام لە عەقيدە و بيروباوەڕدا

ئيسلام لە ڕووی بيروباوەڕەوە ميانڕەوە و دوورە لە ئەملا و ئەولا گرتن، بۆنموونە:

١. ناوەندگیرە لە نێوان خوڕافییەکان و ماددییەکاندا، چونکە خوڕافییەکان لە باوەڕدا تێیانپەڕاندووە و باوەڕ بە هەموو شتێك دەکەن، ماددییەکانیش دووبارە تێیانپەڕاندووە و باوەڕ بەهیچ شتێك ناکەن لەدەرەوەی ماددەدا، بەڵام هەردووکیان هەڵەن ئەوەی ئیسلام ڕاستە کە لەم نێوەندەدا وەستاوە و دوورە لە خوڕافیبوون و ماددیگەرایی.

٢. ناوەندگیرە لە نێوان مولحیدەکان، ئەوانەی باوەڕ بە هیچ خوایەك ناهێنن و لە نێوان ئەوانەی باوەڕ بە هەموو خودایەك دێنن و هەتا دێن مانگا یان مشکێك دەپەرستن!

٣. ناوەندگیرە لە نێوان ئەوانەی بوون و گەردوونیان کردووە بە حەقیقەتی ڕەها و لە دەرەوەی گەردوون باوەڕیان بە شتێکی تر نییە، لەگەڵ ئەوانەی بە هیچ جۆرێك باوەڕیان بە بوون و گەردوونیش نییە و پێیان وایە خەون و خەیاڵە. ئیسلام باوەڕی بەگەردوون هەیە، بەڵام لە پشت ئەویش باوەڕی بە حەقیقەتێکی زۆر گەورەتر هەیە کە خودایە.

٤. ناوەنگیرە لە نێوان ئەوانەی مرۆڤ دەکەن بە خودا، یان دەیکەن بە کۆیلە و ژێر دەستەی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی، واتە هەندێك دەیکەن بە خودا هەندێکی تریش دەیکەن بە ڕۆبۆت و ئاژەڵێکی ڕووت.

٥. ناوەندگیرە لە نێوان ئەوانەی پێغەمبەران دەکەن بە خودا، لەگەڵ ئەوانەی بە درۆیاندەخەنەوە.

٦. ناوەندگیرە لە نێوان ئەوانەی سەرچاوەکانی زانیاری و مەعریفە کورت هەڵدێنن بەس لە عەقڵ، یان بەس ئەزموون، یان بەس ئیلهام

و کەشف یان بەس وەحی، واتە هەریەکەی بڕوای بە یەکێك هەیە و ئەوەی تر وەلا دەنێت.

ناوەندگیری ئیسلام لە عیبادەت و پەرستشدا

ئیسلام لە عیبادەت و پەرستشیشدا ناوەندگیرە و میانڕەوە، چونکە ئێمە هەندێك ئاییمان هەیە عیبادەتی تەواو تەواو فەرامۆش کردووە لەولاشەوە هەندێکی ترمان هەیە هەموو شتێکی لێ بووە بە عیبادەت و داوا لە شوێنکەوتووانی دەکات خۆیان یەکلا بکەنەوە بۆ عیبادەت و دەست لە دونیا هەڵگرن، بەڵام ئیسلام ناوەندگیرە و گرنگی هەم بە دونیا دەدات هەم بە عیبادەت و دوارۆژ، لە ڕۆژێکدا پێنج نوێژی فەرزی داناوە و تەواو، ئیدی کاتەکانی تر مرۆڤ دەتوانێت خەریکی کارەکانی خۆی بێت، بەدەیان ئایەت و فەرموودەمان هەیە دژی زیدەڕۆیی لە عیبادەت و پەرستشدا، هەر بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).[١]

واتا: ((جا کاتێك نوێژ تەواو بوو، ئەوە بڵاو ببنەوە بەزەویدا و بەتەمای بەخششی خوا هەوڵ و کۆشش بدەن، یادی خوا زۆر بکەن لە هەموو چالاکییەکانی ژیاندا با ناوی ئەو زاتە لەسەر زار و لەناو دڵتاندا بێت، بۆ ئەوەی سەرفرازیی هەمیشەیی بەدەست بهێنن.))

کەواتە دەفەرمووێت: کە نوێژی جومعەتان تەواوکرد بڕۆن و بە دوای ژیاندا بگەڕێن.

---

(١) [الجمعة، ١٠].

يان ئەو فەرموودەيەی سێ كەس هاتن بۆ لای پێغەمبەر (درووودی خودای لەسەر بێت)، یەكیان وتی: هەرگیز ژن ناهێنم، یەكیان وتی: شەو ناخەوم بەس عیبادەت دەكەم، یەكیشیان وتی: هەموو ڕۆژێك بە ڕۆژوو دەبم!

بەڵام پێغەمبەر (درووودی خودای لەسەر بێت.) هەموویانی بە هەڵە دانان و فەرمووی: من ژن دێنم و دەشخەوم و هەندێك ڕۆژ بەڕۆژوو دەبم و هەندێك ڕۆژی تریش پێنابم.

عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: (جَاءَ ثَلاثُ رَهطٍ إِلَى بُيُوت أَزوَاج النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيه وَسَلَّمَ يَسأَلُونَ عَن عِبَادَة النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيه وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أُخبِرُوا كَأَنَّهُم تَقَالُّوهَا، فَقَالُوا: وأَينَ نَحنُ منَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيه وَسَلَّمَ ؟ قَد غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ من ذَنبه وَمَا تَأَخَّرَ، قَالَ أَحَدُهُم: أَمَّا أَنَا فَإِنِّي أُصَلِّي اللَّيلَ أَبَدًا، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَصُومُ الدَّهرَ وَلَا أُفطِرُ، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَعتَزِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّه صَلَّى اللَّهُ عَلَيه وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَنتُمُ الَّذينَ قُلتُم كَذَا وَكَذَا ؟ أَمَا وَاللَّه إِنِّي لَأَخشَاكُم للَّه وَأَتقَاكُم لَه، لَكنِّي أَصُومُ وَأُفطِرُ، وَأُصَلِّي وَأَرقُدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَن رَغِبَ عَن سُنَّتِي فَلَيسَ مِنِّي).[1]

ناوەندگیری ئیسلام لە ڕەوشتدا

ئیسلام تێڕوانینێكی ناوەندگیری هەیە بۆ ڕەوشت، چونكە ئێمە چەند تێڕوانینێكمان هەیە بۆ ڕەوشت، تێڕوانینێكی میسالی و خەیاڵی تێڕوانینێكی

---

(١) رواه البخاري (٥٠٦٣) ومسلم (١٤٠١).

نیسبی و ڕێژەیی و ماددی. میسالی وخەیاڵییەکان وەك فریشتە لە مرۆڤ دەڕوانن و دەیانەوێت مرۆڤ ببێتە فریشتە، ماددییەکانیش ڕەوشت لایان ڕێژەییە و بەپێی کات و شوێن و سەردەم دەگۆڕێت، هیچ ڕەوشتێکی نەگۆڕ بوونی نییە! بەڵکوو بەرژەوەندی پێوەرە! بەڵام ئیسلام وا نییە و لەو نێوەندەدایە، مرۆڤ لە ئیسلامدا نە فریشتەیە نە ئاژەڵ، بەڵکوو دروستکراوێکی ڕێزلێگیراوە کە عەقڵی هەیە، بەڵام لە هەمان کاتدا شەهوەت و ئارەزوو و پێداویستی نەفسی و جەستەییشی هەیە.

خاڵێکی تر بریتییە لە ژیانی دونیا، هەیە ژیانی دونیا لای هەموو شتێکە و ئێرە کۆتایی شتەکانە و پێی وایە بەس ئێرە جێی بایەخە، هەشە ژیانی دونیای پێ هیچ نییە و هیچ بایەخێکی بۆ دانانێت.

ناوەندگیری ئیسلام لە تەشریع و یاسادا

ئیسلام لە ڕووی پڕاکتیکی و تەشریعی و یاساییشەوە ناوەندگیرە، چونکە ئەگەر بڕوانینە یەهوودییەت، دەبینین زێدەڕۆیی زۆر کراوە لە حەرامکردندا، ئەگەر بشڕوانینە نەسڕانییەت دەبینین زیدەڕۆی زۆر زۆر کراوە لە حەڵاڵکردندا و هەموو شتێکیان حەڵاڵکردووە، بەڵام ئیسلام لەو نێوەندەدایە و حەڵاڵ و حەرامی لەسەر بنەمای سوود و قازانجی مرۆڤ بە هاوسەنگی داناوە.

یان بۆنموونە دەربارەی چەند ژنی و فرەژنی، زۆرێك لە ئایین و یاساکان بەتەواوی و بەبێ سنوور حەڵاڵی دەکەن!، زۆرێکیش بەتەواوی تەحریم و قەدەغەی دەکەن!، بەڵام ئیسلام هاتووە ڕێکی خستووە و سنووردار و مەرجداری کردووە.

یان لە ڕووی ئابوورییەوە جیهان بوو بە دوو بەش، سەرمایەداری و كۆمۆنیزم و شیوعییەت، سەرمایەداری هەموو مافێك دەدات بە تاك ئەگەر لەسەر حیسابی ئەوانی تریش بێت، شیوعییەتیش هەموو مافێكی خاوەنداری لە تاك دەستێنێتەوە! بەڵام ئیسلام لەو نێوەندەدایە و مافی تاك و كۆمەڵ فەرامۆش ناكات و نادیدەی ناگرێت.

هاوسەنگی و ناوەنگیری لە نێوان و ڕووحیبوون و ماددیبووندا

ئەگەر بڕوانییە مێژوو، دەبینین دوو ئاڕاستەی لادەر هەبوون دەربارەی ڕووح و ماددە. ڕووحییەكان هەموو شتێكیان لێ ببوو بە ڕووح و هەموو گرنگیەكیان بۆ لایەنی ڕووحی بوو و هەموو ژیانیان بۆ تێركردنی لایەنی ڕووحی بوو و هەموو خۆشییەكانی دونیایان وەلا نابوو، ئاڕاستەكەی بەرانبەریشی هەموو هەوڵێكی بۆ تێركردنی لایەنی ماددی بوو و هەموو شتێكی لە ماددە كورتهەڵێنابوو و لایەنی ڕووحی بەلا نابوو، ئەوەتا قورئان وتەی ئەو ماددییانەمان بۆ دەگێڕێتەوە، (وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ).[١] ((ئەوانە وتیان: ژیان هەر ئەم ژیانەی دنیایە و هیچی تر نیە، ئێمە زیندوو ناكرێینەوە (بۆ لێپرسینەوە).))

بەڵام ئیسلام لەو نێوەندەدایە و هەموو قورئان و سوننەت جەخت لەسەر هاوسەنگی نێوان ڕووح و ماددە و دونیا و قیامەت و عەقڵ و دڵ دەكەنەوە.

---

(١) [الانعام: ٢٩].

ناوەندگیری و هاوسەنگی لەنیوان تاك و كۆمەڵگەدا

لە مێژوودا ململانێیەكی توند هەبووە لە نێوان مافی تاك و كۆمەڵگەدا، هەندێك تاكیان زاڵكردووە هەندێكی تریش كۆمەڵگە، هەندێك تاكیان وەك ئەسڵ داناوە، هەندێكی تریش كۆمەڵگە! بەڵام لە ئیسلامدا ئەو ململانێیە بوونی نییە و هاوسەنگی پارێزراوە لە نێوان تاك و كۆمەڵگەدا.

ئەگەر بڕوانییە یەهودییەت دەبینی ئەنانییەتێكی تەواو تەواو پەیرەو دەكرێت و تاك ئەسڵە. دواییش كە مەسیحیەت هات، ویستی تاك ڕزگار بكات لەپێش هەموو شتێك، هیچیان لایان بە لای كۆمەڵ و كۆمەڵگەدا نەكردەوە!

ئەگەر بڕوانییە ئەم سەردەمەش كە دوو ئاڕاستەی سەرەكی هەبوو لە جیهاندا:

سەرمایەداری: مافی تاكی زاڵ كرد و تاكی ئازاد كرد لەوەی چی دەكات با بیكات بۆ پەیداكردن و بەدەستهێنانی پارە، هەرچەند لەسەر حیسابی زیانگەیاند بێت بە خۆیی و بە ئەوانی تر. لەم لاشەوە شیوعییەت مافی خاوەنداری لە تاك سەندەوە و هیچ ئازادیەكی بۆ نەهێشتەوە، كەواتە سەرمایەداری لەبەر خاتری تاك كۆمەڵگەی پشتگوێ خست و شیوعییەتیش لەبەر خاتری كۆمەڵ و كۆمەڵگە تاكی پشت گوێ خست. بەڵام ئیسلام مافی هەردووكیانی بە هاوسەنگی پاراست و هیچ لایەكی نەگرت و یاسا و ڕێسای تۆكمەی دانا بۆ هاوسەنگی نێوانیان و پشتگوێ نەخستنی هیچ لایان.

ئیسلام مافی تاك و كۆمەڵی دیاری كردووە، ئێمە هەوڵدەدەین زۆر بەكورتی هەندێك لە مافەكانیان باس بكەین.

مافـى تـاك

١. پاراستنى خوێن و ژيان و دانانى تۆڵه و سزا بۆ دەستدرێژيكاران، (مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم بَعْدَ ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ).[١]

واتا: ((لەبەرئەوەی كارەساتی كوشتنی ناڕەوای ئاوا ڕوو نەدات، ئێمە پێویستمان كرد لەسەر نەوەی ئیسرائیل ئەوەی كەسێك بەناحەق بكوژێت و لەجیاتی ئەویش كوژراوێك نەبێت، یان گوناه و تاوانی گەورەی ئەنجام دابێت لەزەویدا (وەكوجەردەیی و دەستدرێژی و... هتد)، ئەوە وەك ئەوە وایە هەر هەموو خەڵكی كوشتبێت، ئەوەش كەسێك لە مەرگ ڕزگار بكات، هەروەك ئەوە وایە هەموو خەڵكی لە مەرگ ڕزگار كردبێت و ژیانی پێ بەخشیبن، سوێند بێت بە خوا بەڕاستی پێغەمبەرانمان بە بەڵگە و موعجیزەی ئاشكرا و دیارەوە هاتوون بۆ لایان (تا پابەندی حەق و داد بن) كەچی زۆربەیان دوای ئەو ڕێنموویيانە، هەر زیادەڕەو بوون لەم سەر زەمینەدا لە ستەم و كوشتنی ناحەقدا.))

٢. پاراستنی مافی نامووس و ڕێز و كەرامەت، (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ).[٢]

---

(١) [المائدة: ٣٢].

(٢) [الحجرات: ١٢].

واته: ((ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، خۆتان زۆر بپارێزن لە گومانی خراپ، لەڕاستیدا هەندێك لەو گومانانە گوناە و تاوانن (بۆیە حەق وایە لە هەموو گومانێك خۆپارێز بین) بەشوێن کەموکوڕیی و عەیب و عاری یەکتردا مەگەڕێن و سیخوڕی مەکەن و لەپاشملە باسی یەکتری بە خراپ مەکەن، ئایا کەستان خۆشی دێت لەوەی گۆشتی برای خۆی بەمردوویی بخوات؟! دیارە کاری واتان زۆر پێ سەخت و ناخۆشە، دەی کەواتە لە خوا بترسن و پارێزگار بن، چونکە بەڕاستی خوا گەڕانەوەی خەڵکی وەردەگرێت و میهرەبانە بۆتان.))

٣. پاراستنی ماڵ، مافی خاوەنداریەتی، پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرمووێت: (إنَّ دِماءَكُم، وأمْوالَكم وأعْراضَكُم حرامٌ عَلَيْكُم كَحُرْمة يومِكُم هَذَا، في شَهرِكُمْ هَذَا، في بلَدِكُم هَذَا، ألا هَلْ بلَّغْت) متفقٌ عَلَيه. واتە ((خوێن و ماڵ و سامان و ناموستان لەسەر یەکتری حەرامە.))

٤. مافی ماڵ و شوێنی مانەوە و مافە کەسییەکان، (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ).[١]

واتە: ((ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، مەچنە هیچ ماڵێکی تر جگە لە ماڵەکانی خۆتان هەتا کارێك نەکەن کە ئەوان ئاگاداربن (وەکوو زەنگ لێدان یان لە دەرگادان) پاشان کە مۆڵەت دران، سەلام بکەن لە خەڵکی ماڵەکە، ئەوە چاکترە بۆتان و بەو شێوەیە ڕەفتار بکەن، هەوڵ

---

(١) [النور: ٢٧].

بدەن لە يادتان بێت و ئەو شێوازە فەرامۆش نەكەن. (كاتى لەبار و گونجاو هەڵبژێرن بۆ سەردانەكانتان، بۆ ئەوەى ميوان و خاوەن ماڵ دڵيان بەيەك بكرێتەوە.)))

٥. ئازادى بيروڕا و ئايين، (لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ).[1]

واتە: ((بەهيچ جۆرێك زۆر كردن نييە لە وەرگرتنى بيروباوەڕى ئيسلامدا (ديندارى بەزۆر نابێت بكرێت و دين بەزۆر نادرێت بەسەر كەسدا).

(فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ).[2] واتە: ((جا ئەوەى دەيەوێت با باوەڕ بهێنێت و ئەوەى دەيەوێت با كافر و بێباوەڕ بێت.)).

كەواتە خوداى گەورە ڕێى داوە و سەرپشكى كردوون، هەروەها پێغەمبەريش (درودى خوداى لەسەر بێت.) ڕێى داون و لەگەڵياندا ژياوە و پەيمان و بەڵێنيشى لەگەڵدا بەستوون.

٦. ئازادى ڕەخنەگرتن و فەرمان بە چاكە كردن و ڕێگرى كردن لە خراپە، (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ).[3]

((پێويستە لە ئێوە ئومەتێك پێك بێت، ياخود با هەمووتان ئومەتێك بن كە بانگەواز بكەن بۆ خێر و چاكە، فەرمان بدەن بە هەموو كارێكى باو و دروست، قەدەغەى هەموو نادروستييەك بكەن، ئا ئەوانە سەرفرازن.))

---

(١) [البقرة: ٢٥٦].

(٢) الكهف (٢٩).

(٣) [آل عمران: ١٠٤].

٧. ئازادى ڕادەربڕين و ئيجتيهادكردن، (إذا اجتَهَد فأصاب فله أجرانِ، وإن اجتَهَد فأخطَأَ فله أجرٌ.

إذا حَكَمَ الحاكمُ فاجْتَهَدَ ثُمَّ أصابَ فَلَهُ أجْرانِ، وإذا حَكَمَ فاجْتَهَدَ ثُمَّ أخْطَأَ فَلَهُ أجْرٌ.)[١]كەواتە بەم پێیە موجتەهید ئەگەر نەشیپێکێت ئەوە پاداشتێكى هەر هەیە، چونكە هەوڵیداوە و خۆى ماندووكردووە، ئەوە گەورترين هاندانە بۆ ئازادى بيروڕا و ڕادەبڕين و ئيجتيهادكردن.

٨. بەرپرسياريەتى تاكەكەسى، (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ).[٢]چونكە لە قيامەتدا هەموو كەس بارمتەى دەستپێشكەرى خۆيەتى (كردەوەكانى دێنەوە ڕێى).

ئەو ئەركانەى ئيسلام لەسەر كۆمەڵگەى داناون

١. ئەو پارێزگارييەى ئيسلام لە ژيانى تاكى كردووە لەكاتى پێويستى كۆمەڵگەدا دەبێ بكرێتە فيدا، واتە كۆمەڵگە لێرەدا پێش دەخرێت بەسەر تاكدا، يان بۆنموونە كوشتنى بەئەنقەست دەبێت تۆڵەى لێ بكرێتەوە، چونكە ئەگەر تۆڵە نەكرێتەوە ژيانى كۆمەڵگە دەكەوێتە مەترسيەوە و كەس حيساب بۆ كەس ناكات وەك ئێستا، يان دەستى دز دەبڕدرێت چونكە ئەگەر وا نەبێت كۆمەڵگە لێكهەڵدەوەشێت و دزى دەبێتە دياردە.

٢. مافى خاوەندارى و ماڵ و سامان ڕەها نييە وەك سەرمايەدارى، بەڵكوو مەرجدارە بە چەند مەرجێك بۆ ئەوەى لەو نێوەندەدا مافى

---

(١) متفق عليه.

(٢) [المدثر: ٣٨].

كۆمەڵگە پێشێل نەكرێت، یان زەكات وەردەگیرێت بۆ هەژاران بۆ ئەوەی هاوسەنگی بگەڕێتەوە، یان نابێت كەسەكە ئەو ماڵ و سامانە لە شتێك بەكار بێنێت كە ببێتە هۆی لەناوبردن و لێكهەڵوەشانی كۆمەڵگە.

٣. ئازادییەكان نابێت لەسەر حیسابی كۆمەڵگە بن، چونكە هەموو ئازادییەك سنووری هەیە و هەركاتێك بێسنوور بوو، ئەوە بەدڵنیاییەوە سنووری یەكێكی تر دەبەزێنێت.

٤. تاك بەرپرسیارە بەرانبەر كۆمەڵگە، دەبێت بە حیكمەت و داناییەوە فەرمان بە چاكە بكات و ڕێگری لە خراپە بكات، سەرەتا بە دەست و كردەوە پاشان بە زمان پاشان بە دڵ.

٥. شتێكمان هەیە لە فیقهی ئیسلامیدا پێی دەوترێت فەڕزی كیفایە، واتە خودی خۆی واجبە لەسەر هەموو كۆمەڵگە نەوەك تاك تاكی كۆمەڵگە، هەر بۆیە ئەگەر هەندێك پێی هەستان لەسەر ئەوانی تریش لادەچێت، بۆنموونە زانستی پزیشكی یان تەكنەلۆجی یان زانستە شەرعییەكان، بۆیە لێرەدا ڕەچاوی كۆمەڵگە كراوە.

٦. عیبادەت و پەرستش و دروشمەكانیش پڕیانە لە ماناكانی كۆمەڵ و كۆمەڵگە، بۆنموونە نوێژ و نوێژی جەماعەت و بەكۆمەڵ و جومعە و جەژنەكان و قوربانیكردن و چەندانی تر. هەتا ئەگەر بڕوانییە دەستەواژەكانی ناو نوێژیش، ئەوە بەدی دەكەیت، دەبینی ڕووحی ئەنانییەت و خۆخۆیی دەكوژێت، ئەوەتا دەفەرمووێت: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ).[1] واتە: خوایە، تەنها هەر تۆ دەپەرستین و هەر لە

---

(١) الفاتحة (٥).

تۆش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکەین (لە کاروباری دین و دنیاماندا و بە کەسی تر لە بەندەکانت ناکرێت)، ناڵێین تۆ دەپەرستم و داوای یارمەتی لە تۆ دەکەم، بەڵکوو دەڵێین: تۆ دەپەرستین و داوای یارمەتیش هەر لە تۆ دەکەین.

بە هەمان شێوە دەفەرمووێت: (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ).[١] واتە: خوایە بەردەوام ڕێنموویمان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازە ڕاست و دروستە کە ئیسلامە.

لە هەموو نوێژێکدا فێری ئەوە دەکرێین بەیەکەوە بین و دووربین لە خۆپەرستی و خۆخۆیی، کەواتە ئەوەیە مانای کۆمەڵ و کۆمەڵگەییبوون.

٧. ئاداب و تەقالید و ڕەوشتە کۆمەڵایەتییەکان، ئەگەر بڕوانینە ئەم شتانە هەموویان پڕیانە لە مانای کۆمەڵ و کۆمەڵگەییبوون، سەیری سیلەی ڕەحم و سەردانی نەخۆش و یارمەتیدانی هەژاران و نەداران و ڕێبواران و... بکە، لە هەموویاندا کۆمەڵگەییبوون دەدرەوشێتەوە.

٨. لەبواری ڕەوشتیش ئیسلام هانی خۆشەویستی، برایەتی، یارمەتیدان، لێبوردەیی، سۆز، ڕێزگرتن و هەموو ڕەوشتە باشەکانی داوە، لە هەموویاندا ڕووحی کۆمەڵگەییبوون دەدرەوشێتەوە.

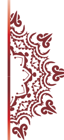
کەواتە دەرکەوت ئیسلام لە بواری تاکە کەسی و گشتیشدا میانڕەو و ناوەندگیرە.

---

(١) الفاتحة (٦).

واقیعیبوونی ئیسلام (الواقعیة)

واقیعیبوونی ئیسلام بەسەر هەموو کایەکانیدا دەدرەوشێتەوە: عەقیدە، ڕەوشت، شەریعەت، عیبادەت.

واقیعیبوونی ئیسلام، واتە هاتنەوە لەگەڵ واقیع و تێکنەگیران لەگەڵیدا.

١. واقیعیبوونی ئیسلام لە ڕووی عەقیدە و بیروباوەڕەوە

واقیعیبوونی ئیسلام لە ڕووی عەقیدەوە شتێکی حاشا هەڵنەگرە، بڕوانە باوەڕبوون بە خودا و بە پێغەمبەر و بە ڕۆژی دوایی، هەموویان تەواو لەگەڵ واقیعدا دێنەوە و هیچ تێکگیرانێك نییە لە نێوان ئەمانە و واقیعدا، ئێمە بەدرێژی باسی بەڵگە عەقڵییەکانمان کرد لەسەر ئەم بابەتانە، هەر بۆیە باوەڕنەبوون بەمانە شتێکی ناواقعییە نەوەك بە پێچەوانەوە.

٢. واقیعی بوونی ئیسلام لە ڕووی عیبادەتەوە

سەیری هەموو عیبادەتەکان بکە واقیعی بوونیان لێ دەچۆڕێت، لەگەڵ ئەمانەشدا ڕەچاوی بارودۆخی کەسەکان کراوە.

بۆنموونە ئەگەر نەتتوانی بە هەستانەوە نوێژ بکەی، بە دانیشتنەوە دەتوانی. ئەگەر بەدانیشتنەوە نەتتوانی، لەسەر لاتەنیشت دەتوانی. ئەگەر واش نەتتوانی، لەسەر پشت. ئەگەر هەر نەتتوانی، بە جووڵەی چاوەکان.

یان ڕۆژوو، ئەگەر پیر و پەککەوتە بوو و نەیتوانی، یان نەخۆش بوو، یان لە گەشت بوو؛ دەتوانێت ڕۆژوو نەگرێت.

یان ئەگەر پارەی حەجی نەبوو، حەجی لەسەر نییە.

یان ئەگەر لە گەشت بوو، دەتوانێت نوێژ کورت و کۆ بکاتەوە.

یان ئەگەر ناچار بوو، دەتوانێت گۆشتی بەراز یان مردارەوەبوو بخوات.

یان...

واقیعیبوونی ئیسلام لە ڕووی ڕەوشتەوە

ئیسلام لە ڕووی ڕەوشتیشەوە تەواو تەواو واقعییە و شتێکی تێدا نییە دژ بوەستێت لەگەڵ واقیعدا، بڕوانە دانە دانەی ڕەوشتە دانپێدانراوەکان لە ئیسلامدا، هەموویان واقیعیبوونیان لێ دەچۆڕێت، ڕاستگۆیی، متمانە و ئەمانەتپارزی، خۆشەویستی، دڵسۆزی،...

وەك مەسیحییەت نییە کە قسەیەکی بەناوبانگیان هەیە دەڵێت: ئەگەر لەلای ڕاستیان دای لای چەپیشیان بۆ دانێ، یان ئەگەر کراسەکەتیان برد پانتۆڵەکەشت پێیان بدە!

نەخێر لە ئیسلامدا هەمووی بە هاوسەنگییە و هەموو شتێك بە ئەندازەی خۆیەتی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕەچاوی باردۆخەکانی کردووە، بۆنموونە ناڕاستی وتن بۆ ئاشتەوایی و ڕزگارکردنی گیانی مرۆڤ دروستە و بە درۆ هەژمار ناکرێت.

واقيعيبوونی ئیسلام لە ڕووی پەروەردەوە

ئیسلام قۆناغەكانی ژیانی مرۆڤی ڕەچاو كردووە و ئاستەكانی لەیەك جیاكردۆتەوە، قۆناغی منداڵی جۆرێكە و قۆناغی گەنجی و پیریش جۆرێكی تر، ناكرێت هەموویان بەیەك چاو سەیر بكرێن، بۆیە ئەرك و مافەكانی بەپێی ئاست و كەسەكان داناوە و پەروەردەی هەموویانی لەیەك جیاكردۆتەوە.

واقيعيبوونی ئیسلام لە ڕووی تەشریع و یاسا و شەریعەتەوە

١. شەریعەتی ئیسلامی شتێكی حەرام نەكردووە مرۆڤ پێویستی پێبێت.

٢. شەریعەتی ئیسلامی شتێكی حەڵاڵ نەكردووە زیانبەخش بێت.

٣. شەریعەتی ئیسلامی هەندێك شتی حەرامی حەڵاڵ كردووە لەكاتی ناچاریدا، بۆنموونە خەریكە دەمرێت لە برسا و بەس گۆشتی بەراز یان مردارەوەبووی لایە، بۆی هەیە بیخوات.

٤. واجبەكانی لابردوون یان سووكی كردووە لەسەر كەسی حامیلە و حەیزدار و نەخۆش و...، وەك كورتكردنەوە و كۆكردنەوەی نوێژ لە سەفەردا، چونكە سەفەر ناڕەحەتی تێدایە.

٥. چەند ژنی بە شەرت و مەرج و ڕێ و شوێنی خۆی ڕێپێدراوە چونكە هەندێك حاڵەت هەیە پێویستی بەمەیە.

٦. تەڵاقی داناوە، چونكە زۆر جار تەڵاق باشترە لە مانەوەی ئەم گرێبەستە.

٧. سزا و حەدد و تەمبێكردنی داناوە بۆ سەرپێچیكاران، كە دیارە ئەمەش هەمووی بۆ پاراستنی سەر و ماڵ و نامووس و ڕەوشتی خەڵكە.

بۆیه لەکۆتاییدا دەتوانین بە دوو خاڵ زیاتر واقیعیبوونی ئیسلام ڕوون بکەینەوە:

١. ئاسانکاری و لابردنی هەموو ناڕەحەتییەك، بەشێوەیەك هەمووی لە توانای مرۆڤدایە و هەر کاتێکیش مرۆڤ نەیتوانی بیکات، یان لەسەری لادەبات، یان لەسەری سووك دەکات.

٢. ڕەچاوکردنی پلەبەندی، بۆنموونە نوێژ لەسەرەتادا دوو ڕکات بوو، یان عەرەق کە بە چوار قۆناغ حەرامکرا.

کەواتە دەرکەوت ئیسلام واقیعییە و دژی ناواقیعییە.

گشتگیری ئیسلام (الشمول)

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئیسلام گشتگیرییە، واتە گشتگیرە بۆ هەموو بوارەکان و هەموو کایەکان، هەم ئیمانە هەم عەمەل، هەم عەقیدەیە هەم شەریعەت و یاسا، هەم عیبادەتە و هەمیش مامەڵە، هەم فکرە هەم عاتیفە و سۆز، هەم ڕەوشتە هەم ئاوەدانکردنەوە، هەم سەروەت و سامانە هەم ئابووری، هەم سیاسەتە هەم ڕۆشنبیری،...

کەواتە ئیسلام بریتییە لە: پەیامێکی خوایی و سیستمێکی گشتی و یاسایێکی گشتگیر بۆ مرۆڤ و خێزان و کۆمەڵگە و گەل و نەتەوە و دەوڵەت و مرۆڤایەتی و جیهان. کار لەسەر هەرسێ بەشەکەی مرۆڤ دەکات «عەقڵ و ڕووح و جەستە»، یان بڵێین (عەقڵ، بیر، ناخ، ڕووح، خوڕەوشت، کردار، گوفتار و مامەڵە)، بەشێوەیەك هەوڵ دەدات ڕێنماییەکی تەواو و ڕێکوپێك و جوانی هەموو ئەم بەشانە بکات و ناتەواوی و ناشیرینی ئەو بەشانە نەهێڵێت و لەسەر فیترەت بیانهێڵێتەوە و پەروەردەیان بکات، بەشێوەیەك کە لە خزمەت مرۆڤ و مرۆڤایەتی و خوای گەورەدا بەکاریان بێنێت و دونیا و دواڕۆژیان پێ ڕووناك بکاتەوە. ئینجا کە مرۆڤێکی بەم شێوە جوانە پەروەردە کرد، ڕاستەوخۆ خێزان و کۆمەڵگە و گەل و نەتەوە و دەوڵەت و جیهان باش پەروەردە دەبێت و دەکەونە سەر ڕێڕەوێکی دروست و هاوسەنگ.

ئیسلام پەیامی هەموو سەردەم و کاتەکانە، پەیامی هەموو شوێن و ژینگەکانە، پەیامی هەموو کایەکانی ژیانە، پەیامی هەموو قۆناغەکانی ژیانی مرۆڤە، پەیامی هەموو جیهانە، ئەوەتا خوای گەورە دەفەرموویت: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ).[1] واتە: ((ئەی محمد (دروودی خوای لەسەر بێت.)، ئێمە تۆمان ڕەوانە نەکردووە تەنها بۆ ئەوە نەبێت کە ببیتە ڕەحمەت و بەرەکەت بۆ هەموو جیهان (بۆ ئادەمیزاد و گیاندار و ڕووەك و پەری و... هتد))).

هەروەها دەفەرموویت: (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا).[2] واتە: ((ئەی محمد(دروودی خوای لەسەر بێت.)، بڵێ: ئەی خەڵکینە بەڕاستی من پێغەمبەر و فرستادەی خوام بۆ ئێوە بەگشتی.))

گشتگیری ئیسلام واتە لەخۆگرتنی: عەقیدە و عیبادەت و ڕەوشت و تەشریع. چونکە ئێمە وتمان مرۆڤ لە سێ بەش پێك دێت: عەقڵ و ڕووح و جەستە، یەکەم بەش کە عەقڵە ئیسلام پەیامی بۆی هەیە، ئیسلام بەرنامەیەکی تێروتەسەل و جوانی هەیە بۆ ڕێنموونی عەقڵ و هزر و بیر, وەڵامی تەواوی پێیە بۆ پرسیارە عەقڵی و فکری و فەلسەفییەکان بەشێوەیەك هیچ شتێك نابینی لە بنەما نەگۆڕەکانی ئیسلام کە لەگەڵ عەقڵ تێکبگیرێن. بەڵگەش لەسەر ئەوەی کە ئیسلام بەرنامە و وەڵامی تەواوی پێیە قورئان و سوننەتە، هەروەها هەبوونی زانستێکی گرنگ و فراوان بە ناوی زانستی بیروباوەڕ (علم العقیدة

---

(١) [الانبیاء: ١٠٧].

(٢) [الاعراف: ١٥٨].

الإسلامية) هەروەها هەبوونی فکر و هزر و فەلسەفەی ئیسلامی، کە هەر یەکێکیان بە سەدان و هەزاران پەرتووکی لەبارەیەوە نووسراوە، بۆیە هیچ بابەتێکی عەقیدەیی و فکری و فەلسەفی و زانستی نابینی کە زانایان و بیرمەندان و فەیلوسوفان لێی نەدوابن و پەرتووك و توێژینەوەیان لەبارەیەوە نەنوسیبێت. هەروەك لە ئیسلامدا ڕێگری لە بیرکردنەوە و عەقڵ بەکارهێنان نەکراوە، بەڵکوو فەرمانی پێکراوە، هەروەها هەموو شتێك کە زیان بە عەقڵ و بیر و هۆش بگەیەنێت یاساغ و حەرام کراوە بۆنموونە: مادده هۆشبەرەکان. کەواتە ئیسلام بەشە سەرەکییەکەی مرۆڤی پشتگوێ نەخست کە بریتییە لە عەقڵ.

گشتگیری عەقیدە:

عەقیدە و بیروباوەڕی ئیسلامی لە چەند ڕوویێکەوە گشتگیرە:

١. گشتگیرە، چونکە وەڵامی پێیە بۆ پرسیار و بابەتە گرینگ و گەورەکانی: ژیان، گەردوون، مرۆڤ، خودا، دوارۆژ و سەرەنجام و مەسیر، لەکوێ هاتووم؟ بۆچی هاتووم؟ بۆ کوێ دەچم؟

٢. گشتگیرە، چونکە سەرچاوەکەشی کورت هەڵنەهاتووە لە شتێکی دیاریکراوی وەك هەست و شعور و ویژدان وەك ئەوەی لە مەسیحیەتدا هەیە، یان بەس لە عەقڵ وەك زۆربەی فەلسەفەکان و عەقڵگەراکان، یان بەس ئەزموون و مادده وەك ماددیگەراکان. ئیسلام پشت دەبەستێت بە فکر و شعور بەیەکەوە، دڵ و عەقڵ بەیەکەوە و لەیەکیان جیاناکاتەوە، بەڵکوو هەم عەقڵ و هەم شعور و دڵ، هەم ئەزموون و گەردوون، هەم هەواڵی ڕاست و وەحی سەرچاوەی بیروباوەڕن، هەر

بۆیه ئیمان له ڕۆشنایی عەقڵ و گەرمی دڵەوە سەرچاوە دەگرێت نەوەك كورتهەڵێنانی لەیەك شتدا.

٣. بیروباوەڕی ئیسلامی گشتگیره، چونكه قەبووڵی بەش بەش كردنی نییه، ناكرێت بڕوات به خودا هەبێت بەڵام بڕوات به پێغەمبەران نەبێت، یان به ڕۆژی دوایی، یان...

گشتگیری ئیسلام له ڕووی پەرستش و عیبادەتەوە

پەرستش و عیبادەت له ئیسلامدا گشتگیره و مەفهومەكەی زۆر فراوانه بەشێوەیەك هەموو كیان و كایەكانی ژیانی مرۆڤ دەگرێتەوە، هەر شتێك كه دەیكات بەس دڵسۆز بێت و كارێكی باش بێت و به نییەتێكی باش بیكات هەرچەنده عادەت و مامەڵەش بێت دەبێته پەرستش و عیبادەت! مرۆڤ به زمان و به دڵ و به جەسته و به فكریش دەتوانێت عیبادەت بكات!

به زمان: زیكر و قورئان خوێندن و وته و قسەی جوان و سوودبەخش و...

به جەستەی: سوجده و ڕوكوع و ڕاوەستان و مامەڵەی جوان و یارمەتیدانی خەڵك و...

به بیر و فكری: بیر له دروستكراوەكان بكاتەوە و بیر له گەورەیی و بەزەیی و سیفاتەكانی خودا بكاتەوە یان زانست بەدەستبهێنێت و بیگەیەنێت.

به دڵ و ناخی: خودا و مرۆڤه باشەكانی خۆش بوێت و ڕقی له شته خراپەكان ببێتەوە.

كەواتە پەرستش و عیبادەت زۆر فراوان و گشتگیرە و هەموو كایەكانی مرۆڤ و ژیان دەگرێتەوە بە شێوەیەك هەموو هەڵسوكەوت و مامەڵە جوانەكانیش هەرچەند بۆ ژیانی دونیاش بن مادام باش و سوودبەخشن دەچنە ناو چوارچێوەی پەرستش و عیبادەتەوە.

لێرەدا پێم باشە باسێكی كورتی نوێژ و فەلسەفەكانی بكەم، وەك عیبادەتێكی گشتگیر و كاریگەر، چونكە نوێژ وەك كۆڵەكەی دین فەلسەفەی زۆر زۆری هەیە:

١. پاك و خاوێنی، مەعلومە نوێژ بەبێ پاكژی دروست نییە، بۆیە دەبێت جەستە و جلوبەرگ و شوێن و ئاوەكەشی پاك و خاوێن بێت، كەواتە نوێژ بەهێزترین پاڵنەرە بۆ خۆپاكڕاگرتن و پاكژی و دووربوون لە پیسی و پۆخڵی، هەروەها لە ڕێی خۆشۆردن و دەستنوێژەوە وا لە مرۆڤ دەكات هەمیشە و بەردەوام پاك و خاوێن بێت.

٢. بەرگری و مەناعەیەكی زۆر بەهێزە دژی تاوان و گوناە و خراپەكاری, چونكە خودای گەورە دەفەرموێت: (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ)[١]. واتا: ((نوێژ نەهێت لێدەكات و دوورت دەخاتەوە لە گوناە و تاوان و خراپەكاری.)) كەواتە گەورەترین فەلسەفەی نوێژ دوورخستنەوەی مرۆڤە لە گوناهو تاوان.

٣. پەیوەندیكردنە بە پەردگار، پەیوەندی نەبڕانە پێیەوە، چونكە (صلاة) ئەو صەلاتەیە لە نێوان نوێژەكانیشدا صیلەت لەگەڵ خودای گەورەدا نەپچڕێت.

---

(١) [العنكبوت: ٤٥].

٤. پەیوەستبوونی هەموو کیانی مرۆڤ بە خوداوە، لە نوێژدا هزر و عەقڵ و دڵ و دەروون و زمان و لاشە و هەست و نەست هەمووی پەیوەست دەبەستێت بە خوداوە، بۆیە نویژ بەشی هەموویانی تێدایە ئەگەر مرۆڤ بە دوایاندا بگەڕێت.

٥. بەردەوامییە، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) [الفاتحة: ٦]

خودایە بەردەوام ڕێنموییمان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستی ئیسلامە.

٦. بەبیربوونی پێشەنگەکان و لەبیرنەکردنیان، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ).

٧. شوێنکەوتنی سیمبول و پێشەوایان و پێغەمبەران، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ).

٨. خۆپەنادان لە هەموو خەراپەکاران و بێباوەڕان، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ).

٩. پشتبەستنی تەواو بە خودای گەورە، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ).

خودایە، تەنها هەر تۆ دەپەرستین و هەر لە تۆش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکەین (لە کاروباری دین و دونیاماندا، بە کەسی تر لە بەندەکانت ناکرێت). دیارە ئەوە بۆ (حصر)ە واتا بەس داوای یارمەتی لە تۆ دەکەین.

١٠. تەوحید و یەکتاپەرستی تەواو، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) خودایە، تەنها و تەنها هەر تۆ دەپەرستین. دیارە ئەوە بۆ (حصر)ە واتا بەس تۆ دەپەرستین و هاوەڵ و شەریکت بۆ بڕیارنادەین.

١١. سوپاسگوزاری بەردەوام، چونکە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

سوپاس و ستایش هەر شایستەی خودایە و بۆ خودایە، کە خاوەن و پەروەردگاری هەموو جیهانیان و هەموو بوونەوەرە.

١٢. جێگیرکردن و ئیسپاتکردنی بنەمای کردەوەکانی دڵ، چونکە بنەماکانی کردەوەی دڵ سێن: (حب، رجاء، خوف)، «خۆشەویستی خودای گەورە، ڕەجا و تەمابوون بە خودای گەورە، ترسان لە خودا»، کە دیارە بەردەوام لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) ئەوە بۆ خۆشەویستی، (الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ) ئەوەشیان بۆ ڕەجا و ئومێد، (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) ئەوەشیان بۆ ترس.

١٣. جێگیرکردن و ئیسپاتکردنی ناو و سیفەتەکانی خودای گەورە، چونکە لە هەموو نوێژێکدا سیفەتەکانی خودای گەورە دەڵێیەوە، (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)، (الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ)، (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ).

١٤. ئەدەب و ڕەوشت، چونکە لە هەموو نوێژێکدا سەرەتا وەسفی خودای گەورە دەکەی و پەیمانی تەوحید و تەوەکول دەدەی ئینجا دێییە سەر داواکارییەکان، سەرەتا دەڵێیت: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)، (الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ)، (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)، (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ).

ئینجا دێی داواکارییەکان دەکەی و دەڵێیت: (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ).

خودایە بەردەوام ڕێنموویمان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستی ئیسلامە.

(صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ).

کە بەرنامە و ڕێبازی ئەوانەیە لە ناز و نیعمەتی خۆت بەهرەوەرت کردوون، نەمانخەیتە سەر ڕێبازی ئەوانەی خەشم و قینیان لێگیراوە (بەهۆی ئەوەوە دەیزانن و لایانداوە)، هەروەها نەمانخاتە سەر ڕێبازی ئەوانەش، کە سەرگەردان و گومڕان (بەهۆی لاساری و یاخیبوون و نەزانینیانەوە).

١٥. کوشتنی ئەنانییەت و خۆخۆیی، چونکە لە دوعاکاندا بۆت نییە بە تەنها بیانڵێیت و تەنها خۆت لە بیربێت، بۆیە لە هەموویاندا دەڵێێت: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ).

خودایە، تەنها هەر تۆ دەپەرستین و هەر لە تۆش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکەین (لە کاروباری دین و دنیاماندا، بە کەسی تر لە بەندەکانت ناکرێت).

(اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) خودایە بەردەوام ڕێنموویمان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستی ئیسلامە. لە هەموویاندا بە سیغەی جەمع هاتووە.

١٦. لە بیرنەکردنی برا و خوشکەکان و باسکردنیان بە بەردەوامی، بۆیە لە هەمویاندا داوا بۆ ئەوانیش دەکەیت، ئەگەر تەنها داوا بۆخۆت بکەی نوێژەکەت بەتاڵە، وەك دەڵێێت:

(إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ)

خودايه، تەنها هەر تۆ دەپەرستين و هەر لەتۆش داواى يارمەتى و پشتيوانى دەكەين (لە كاروبارى دين و دنياماندا، بەكەسى تر لە بەندەكانت ناكرێت).

(اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ)

خودايه بەردەوام ڕێنموویيمان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازى ڕاست و دروستى ئيسلامە. هەمووى بە سيغەى جەمعە.

١٧. لە بيرنەكردنى قورئان و لەبيربوونى قورئان و ژيان لەگەڵ قورئان بە بەردەوامى، چونكە لە هەموو نوێژێكدا دەيخوێنيت.

١٨. گوێگرتنى بەردەوام بۆ قورئان.

١٩. لەبەركردنى قورئان، بەهێزترين هۆكار بۆ لەبەركردنى قورئان نوێژە، ئەگەر نوێژ نەبايە (حافظ القران) ەكان قورئانەكەيان بيردەچۆوە.

٢٠. تێگەيشتن و وردبوونەوە لە قورئان، چونكە بەردەوام لە نوێژدا قورئان دەخوێنێت و گوێى بۆ دەگرێت.

٢١. ڕاهاتن لەسەر بيركردنەوە لە گەردون، وەك هەموو جارێ دەيخوێنيت: (رَبِّ الْعَالَمِينَ)، پەردگارى جيهانيان و هەموو بوون و مەخلوقات.

٢٢. ملكەچى، چونكە هەموو حەرەكات و سەكانەتى نوێژ بە ڕاوەستان و دەستگرتن و ڕوكوع و سوجود، هەمووى پڕيەتى لە تەوازوع و نەهێشتنى تەكەببور.

٢٣. به گەورە دانانی خودای گەورەیە، چونکە کە ئیماندار نوێژدەکات و سوجدە دەبات ئەوە بۆ خۆی بەهێزترین بەگەورە دانانی خودای گەورەیە، چونکە ئیمانداری ڕاستەقینە هەموو دونیای بدەرێ ئامادە نییە سوجدە بۆ غەیری خودای گەورە بەرێت.

٢٤. وەڵامدانەوەی بانگهێشتکردنی خودای گەورەیە، کە بانگدەدرێت هۆ خەڵکینە وەرن بۆ نوێژ وەرن بۆ سەرفرازی واتا وەرن بۆ موناجاتکردن لەگەڵ خودای گەورە. کەواتە کە نوێژت ئەنجامدا، واتا وەڵامی بانگهێشتی خودای گەورەت دایەوە.

٢٥. گوێڕایەڵی خودای گەورەیە، بنەمای هەموو عیبادەتەکان بریتییە لە گوێڕایەڵی، هەر خودی عیبادەت واتا گوێڕایەڵی بۆ خودای گەورە.

٢٦. وەرزشێکی جەستەییە، نوێژ بە ناچاری وەرزشت پێ دەکات و حەقی جەستەت پێ جێبەجێ دەکات.

٢٧. وەفایە بۆ پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.)، بە گەورە دانانیەتی، خۆشەویستی دەربڕینە بۆی، کاتێك ئەوە لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: اللهم صل على محمد وعلى آل محمد.

٢٨. بە پاك دانانی خودای گەورەیە، ئەوەتا لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: سبحان ربي الله العظيم، سبحان ربي الأعلى.

٢٩. وەفایە بۆ باوکی پێغەمبەران ابراهیم (علیه السلام)، مانەوەی ناویەتی و باسکردنییەتی بە بەردەوامی، ئەوەتا لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم).

٣٠. باسکردن و لە بیرنەکردنی ڕۆژی دوایی، ئەوەتا لە هەموو نوێژێکدا دەڵێیت: (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)

خاوەن و سەرداری ڕۆژی پاداشت و سزایە.

٣١. دانەبڕانە لە گەردوون و مەخلوقات، چونکە هەمووی ملکەچی خودای گەورەریە و تەسبیحاتی خودای گەورە دەکات.

٣٢. گەورەترین ڕێگەی ئازادییە، چونکە کە سوجدەت برد و ملکەچی خودای گەورە بووی واتا عیبادەت و ملکەچی غەیری خودای گەورەت ڕەتکردۆتەوە و خۆپەرستی و مرۆڤپەرستی و ماددەپەرستیت ڕەتکردۆتەوە.

٣٣. داواکردنی پاداشت و ڕەحمەتە و خۆپاراستنە لە سزای خودای گەورە.

٣٤. بەردەوامی دوعا و ڕاهاتن لەسەری، چونکە وەك نموونەمان هێنایەوە نوێژ پڕیەتی لە نزا و پاڕانەوە و لاڵانەوە.

٣٥. چوستی و چالاکی و قەلب سووکی، چونکە لە کاتە جیاوازەکاندا هەڵتدەستێنێت و ڕاتدەپەڕێنێت.

٣٦. ڕێکخستنی کاتەکان، فێرت دەکات کاتەکانت ڕێکبخەی، چونکە بۆخۆی کاتەکانی ڕێکخراون، بۆیە دەوترێت دوای نوێژی بەیانی، یان پێش نوێژی نیوەڕۆ، یان ئەوانی تر.

٣٧. تەندروستی و سەلامەتی، نوێژ هەم بە پاڵنەرەکانی بۆ پاکوخاوێنی هەم بە هەڵستاندت لە خەو هەم بە حەرەکات و سەکەناتەکانی

تەندرستت دەكات، بۆنموونە وەك پزیشكەكان دەڵێن: زۆرێك لە جەڵدەكان لە پێش نوێژی بەیانییەوەن، بۆیە كە تۆ هەستای لە خەو ئەگەری تووش بوونت بە جەڵدە كەم دەبێتەوە، یان كە خۆت پاككردەوە دوور دەبی لە زۆرێك لە نەخۆشییەكان.

٣٨. ڕێكخستنی خەو، بۆیە زۆر جار ناچاری شەو زوو بخەوی بۆ ئەوەی خەبەرت بێتەوە بۆ نوێژی بەیانی.

٣٩. ناردنی سەلام و ئاشتییە بۆ هەموو مرۆڤەكان، بۆیە دەڵێیت: السلام علیكم ورحمة الله وبركاته.

٤٠. تاقی كردنەوەی خودای گەورەیە، بۆ ئەوەی بزانرێت كێ وەڵامی خودای خۆی دەداتەوە.

٤١. یەكسانییە، ئەوەتا دەوڵەمەند و هەژار، دەستەڵاتدار و بێدەستەڵات، بەبێ جیاوازی و بە یەك شكڵ و شێوە نوێژ ئەنجام دەدەن و ڕادەوستن.

٤٢. برایەتییە، ئەوەتا لە تەنیشت یەك ڕادەوستن و دڵ و قاچ و شانیان ناوە بەیەكەوە و بێ جیاوازی وەستاون.

٤٣. ئاگالێكبوون و دانەبڕانە لە یەكتری، ئەوەتا یەك نوێژ نوێژخوێنێك دیارنەبێت لە مزگەوت خەڵكی دەڵێن: ئەوە فڵانە كەس بۆ دیارنییە؟ لەكوێیە؟

٤٤. زانكۆیەكی كۆمەڵاتییە، ئەوەتا بەهۆی نوێژەوە مزگەوت دەبێت بە شوێنێكی كۆمەڵایەتی.

لەگەڵ زۆری دیکە ....

کەواتە هەر عیبادەتێك بگری ئیللا دیوێکی مرۆیی و ئینسانی هەیە، هەموو عیبادەتەکان پڕن لە فەلسەفە و حیکمەت و سوود بۆ تاك و خێزان و کۆمەڵگە و مرۆڤایەتی.

گشتگیری ڕەوشت

ئیسلام بەرنامەیەکی تێروتەسەل و جوانی هەیە بۆ ڕێنموونی کردن و ئاراستەکردنی ڕووح و دڵ و دەروون و ڕەوشت، ناتەواوی و ناڕێکی و بۆشاییەکانی بۆ پڕدەکاتەوە، بۆیە هیچ شتێك نابینی لە ئیسلامدا کە لەگەڵ ڕووح و ناخ و دڵ و دەروون و فیترەت و خوڕەوشت و ئاکاری مرۆڤدا نەگونجێت و تێکبگیرێت. بەڵگەش لەسەر ئەمە قورئان و سوننەتە، هەروەها هەبوونی زانستێك بە ناوی زاستی پاککردنەوەی ڕووح و دڵ و دەرون (علم تزكية النفس) یان زانستی ڕەوشت (علم الاخلاق)، کە ئیش دەکات لەسەر ئەوەی کە مرۆڤ خۆی بڕازینێتەوە بە هەموو خوڕەوشت و سیفەتێکی جوان و باش لە ناوەوەو لە دەرەوەی خۆیدا و دوورکەوێتەوە لە هەموو ڕەوشت و سیفەتێکی ناشیرن و خراپ لە ناوەوە و لە دەرەوەی. کەواتە ئیسلام ئەو بەشە سەرەکییەی تری مرۆڤی پشت گوێ نەخست و گرنگییەکی تەواوی پێ داوە و ڕێنمایی تەواوی کردووە و بۆشاییەکانی پڕ کردوەتەوە و هیچ شتێکی تێدا نییە کە تێکبگیرێ لەگەڵیدا، بۆیە ئەو بەشەش کە جوان و ڕێکوپێك بوو ڕاستەوخۆ ڕەنگدانەوەی ئەرێنی و جوان و باشی دەبێت لەسەر گوفتار و ڕەفتار.

چەند نموونەیەك لە گشتگیری ڕەوشتی ئیسلامی

١. ڕەوشتی ئیسلام بۆ تاك لە هەموو ڕووەكانەوە:

أ. لە ڕووی جەستە و پێداویستییەكانییەوە، خوای گەورە دەفەرمووێت: (يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ).(١) واتە: ((ئەی نەوەی ئادەم، خۆتان بڕازێننەوە بە پۆشاك لەبەركردن، لەكاتی هەموو نوێژێك و چوونە ناو مزگەوتدا، بخۆن و بخۆنەوە (لە ناز و نیعمەتەكان) بەڵام زیادەڕەوی مەكەن، چونكە بەڕاستی خوا لەسنووردەرچووان و زیادەڕەوانی خۆش ناوێت.))

هەروەها پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرمووێت: (إنَّ لنَفْسِكَ (أو بدنك) عليكَ حقًّا)(٢). واتە: نەفس و جەستە مافی بەسەر تۆوەیە.

ب. لەڕووی عەقڵەوە: (قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ).(٣) واتە: ((پێیان بڵێ: سەیر بكەن و سەرنج بدەن: خوا چی دروستكردووە لە ئاسمانەكان و زەویدا، كەچی بەڵگە و نیشانەو ئاگادارییەكان سوودیان نییە بۆ ئەو كەسانەی كە باوەڕ ناهێنن و (ڕێبازی ئیمان ناگرنە بەر.)))

---

(١) [الاعراف: ٣١].

(٢) أخرجه البخاري: ١٩٦٨.

(٣) [يونس: ١٠١].

ج. له ڕووی نەفسەوە: (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا).[١] واته: ((بەڕاستی ئەو کەسە سەرفرازە کە نەفسی پاك و پوختە کردووە و ئیمان و ترسی خوای تیادا ڕواندووە.))

(وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا).[٢] واته: ((بێگومان نائومێد بوو ئەو کەسەی نەفسی خۆی ناپوخت کرد و ئاڵودەی گوناه و تاوان و خراپەی کرد.))

کەواتە ڕەوشتی ئیسلامی جەستە و ناخ و نەفس و ئەقڵی گرتەوە.

٢. ڕەوشتی ئیسلام بۆ خێزان

أ. پەیوەندی نێوان منداڵ و دایك و باوك: بۆ دایك و باوكان: (وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا).[٣] واته: (ئێمە فەرمانمان بە ئادەمیزاد داوە کە چاکەکار و چاك ڕەفتار بێت لەگەڵ دایك و باوکیدا).

بۆ منداڵان: (وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا).[٤] واته: ((نەکەن منداڵەکانتان لە ترسی گرانی و برسێتی بکوژن (چونکە پەروەردگارتان ڕۆزی بەخش و میهرەبانە)، ئێمە ڕزق و ڕۆزی دەبەخشین بەوانیش و بە ئێوەش، چونکە بەڕاستی کوشتنی ئەوان گوناه و تاوانێکی زۆر گەورەیە.))

---

(١) [الشمس: ٩].

(٢) [الشمس: ١٠].

(٣) [الاحقاف: ١٥].

(٤) [الاسراء: ٣].

ب. پەیوەندی هاوسەران: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا).(١) واتە: ((ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە دروست نییە بۆتان ژنان بە زۆر بکەنە میراتی خۆتان و دەستیان بەسەردا بگرن، (وەکو کەلوپەلی تری ناوماڵ)، ناچاریان مەکەن تا هەندێك مارەییتان بۆ بگەڕێننەوە، مەگەر ئەوان گوناهێکی ئاشکراو دیار ئەنجام بدەن، هاوژینییان بەجوانی لەگەڵدا بەرنەسەر، خۆ ئەگەر خۆشتان نەویستن و لێیان بێزار بوون، ئەوە دوور نییە و دەشێت حەزتان لە شتێك نەبێت و خوا بیکات بە مایەی خێروبێری زۆر و بێسنوور.))

ج. پەیوەندی نێوان خزمان: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا).(٢) واتە: ((مافی خزم و خوێشان بەجێبهێنە و پەیوەندییەکان (لە چوارچێوەی شەرعدا چاودێری بکە) هەروەها مافی هەژارانیش (بە یارمەتیدانیان بەگوێرەی توانا) ئەنجام بدە هەروەها مافی ڕێبواریش (بە دەستگیرۆیی و ڕێنیشاندان) جێبەجێ بکە، دەستبڵاویش مەبە و ماڵ و سامانت بەفیڕۆ مەدە.))

---

(١) [النساء: ١٩].

(٢) [الاسراء: ٢٦].

٣. ڕەوشتی ئیسلام بۆ کۆمەڵگە

أ. ئادابی کۆمەڵایەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ).[١]
واتە: ((ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە مەچنە هیچ ماڵێکی تر جگە لە ماڵەکانی خۆتان هەتا کارێك نەکەن کە ئەوان ئاگاداربن (وەکو زەنگ لێدان یان لە دەرگادان) پاشان کە مۆڵەتدران، سەلام بکەن لە خەڵکی ماڵەکە، ئەوە چاکترە بۆتان و بەو شێوەیە ڕەفتار بکەن، هەوڵ بدەن لە یادتان بێت و ئەو شێوازە فەرامۆش نەکەن (کاتی لەبار و گونجاو هەڵبژێرن بۆ سەردانەکانتان، بۆ ئەوەی میوان و خاوەن ماڵ دڵیان بەیەك بکرێتەوە.)))

ب. لە ڕووی ئابووری و مامەڵە و بازرگانییەوە: (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ).[٢]
واتە: ((هاوار و ئاە و ناڵە بۆ تەرازووبازەکان، بۆ ئەوانەی کە لەکێشان و پێواندا لە کڕین و فرۆشتندا تەرازووبازی و فێڵ دەکەن (یان لە هەڵسەنگاندنی خەڵکیدا ڕاست ناڵێن.)))

(الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ)[٣]. واتە: ((ئەوانەی کاتێك شت لە خەڵکی دەکڕن بە تەواوی لێیان وەردەگرن.)).

---

(١) النور (٢٧).
(٢) [الْمُطَفِّفِينَ: ١].
(٣) [الْمُطَفِّفِينَ: ٢].

(وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ)[١]. واته: ((بەڵام كاتێك شتیان بۆ دەپێون یان دەکێشن لێی دەدزنەوە و کەمیان دەدەنێ و فێڵیان لێ دەکەن.))

ج. لە ڕووی سیاسی: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا).[٢] واته: ((بێگومان خوا فەرمانتان پێ دەدات کە هەموو ئەمانەتەکان (سپاردەکان) بگەڕێننەوە دەست خاوەنەکانیان و هەر کاتێکیش دادوەریتان کرد لەنێوان خەڵکیدا، دادپەروەرانە فەرمانڕەوایی بکەن، چونکە بەڕاستی خوا بەجوانی و چاکی و تەواوی ئامۆژگاری و فەرمانتان پێ دەدات، بەڕاستی خوا هەمیشەو بەردەوام بیسەر و بینایە.))

٤. ڕەوشتی ئیسلام لەبەرامبەر ئاژەڵ:

پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێت: (اتقوا في البهائم المعجمة، فاركبوها صالحة، وكلوها صالحة.).[٣] واته ((لەخوا بترسن لە بەرانبەر ئاژەڵە بێزمانەکان کە ناتوانن قسە بکەن، هەروەها جوان لێیان بخوڕن و سواریان بن، جوانیش بیانخۆن و سەریان بڕن.)) لە شوێنێکی تردا دەفەرمووێت: چەقۆکەیان بۆ تیژ بکەن و ئەگەر تینویان بوو پێش سەڕ بڕین ئاویان بدەن...

---

(١) [الْمُطَفِّفِينَ: ٣].

(٢) [النساء: ٥٨].

(٣) رواه أبو داود: ٢٥٤٨, والإمام أحمد في مسنده: ١٧٦٢٥.

٥. ڕەوشتی ئیسلام پەیوەست بە گەردوون:

(إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الألْبَابِ).[١] واته: ((بەڕاستی لە دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویدا و لە ئاڵوگۆڕی شەو و ڕۆژدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانی ژیر و هۆشمەند.))

٦. ڕەوشتی ئیسلام پەیوەست بە خوای پەروەردگار:

(الْحَمْدُ للَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ).[٢] واته: ((سوپاس و ستایش هەر شایستەی خوایە و بۆ خوایە، کە خاوەن و پەروەردگاری هەموو جیهانیان و هەموو بوونەوەرە.))

(الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). الفاتحة (٣). واته: ((بەخشندەی میهرەبان، کانگای ڕەحمەت و میهرەبانییە (ڕەحمەتی لە دنیادا هەموو شتێکی گرتۆتەوە، بەڵام لە قیامەتدا تەنها بۆ ئیماندارانە.)))

(مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ). الفاتحة (٤). واته: ((خاوەن و سەرداری ڕۆژی پاداشت و سزایە (پادشای ڕۆژی قیامەتە کە دادپەروەری ڕەها و بێسنووری تێدا بەرپا دەکات)))

(إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ). الفاتحة (٥). واته: ((خوایە، تەنها هەر تۆ دەپەرستین و هەر لە تۆش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکەین (لە کاروباری دین و دنیاماندا، بەکەسی تر لە بەندەکانت ناکرێت).))

---

(١) [آل عمران: ١٩٠].

(٢) الفاتحة (٢).

(اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ). الفاتحة (٦). واتە: ((خوایە بەردەوام ڕێنموویی‌مان بفەرموو بۆ ئەم ڕێبازە ڕاست و دروستە كە ئیسلامە.))

گشتگیری ئیسلام لە ڕووی تەشریع و یاسا و ڕێكخستن

ئەم بەشە بریتییە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤەكان خۆیان (المعاملات)، ئیسلام زۆر بەجوانی و ڕێكوپێكی بەرنامەی بۆ داناوە بەشێوەیەك كە هیچ شتێكی تێدا نییە كە لەگەڵ مرۆڤ و مرۆڤایەتی و عەقڵ و سروشت و فیترەت و ڕۆح و ناخی مرۆڤدا نەگونجێت، ئەم بەرنامە و گرنگی پێدانە هەم لە قورئان هەم لە سوننەت و هەم لە زانستی (فقە) بوونی هەیە، بۆنموونە ئەو یاسایانەی ئەمڕۆ باون و كاریان پێ دەكرێت لە جیهاندا، هەموویان زۆر جوانتر و باشتر و ڕێكوپێكتر و تێروتەسەلتر بوونیان هەیە لە ئیسلامدا، بۆنموونە: یاسای باری كەسێتی (قانون الاحوال الشخصیە). یاسای شارستانی (القانون المدني). یاسای دادبینی (قانون المرافعات). یاسای تایبەتی نێودەوڵەتی(القانون الدولي الخاص). یاسای گشتی نێودەڵەتی (القانون الدولي العام). یاسای دەستوری (القانون الدستوري). یاسای دارایی (القانون المالي). یاسای تاوانكاری (القانون الجنائي)

گشتگیری ئیسلام لە ڕووی پابەندبوونەوە

ئیسلام تەنها عەقیدە یان شەریعە یان ڕەوشت یان تەزكیە نییە، بەڵكوو هەموویانە، بۆیە پێویستە پابەندبین بە هەموویانەوە نەوەك یەك لا بگرین و ئەوانی تر پشتگوێ بخەین.

گشتگیری پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.)

سەرمەشقی و پێشەوایەتی محمد (دروودی خودای لەسەر بێت.) گشتگیرە بۆ کایەکانی ژیان

((لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا))[(١)]. واتە: ((بەڕاستی لە پێغەمبەری خوادا (دروودی خودای لەسەر بێت.) باشترین و چاکترین سەرمەشق و پێشەوایەتی هەیە بۆ ئێوە و نموونەی تەواو و جوان، بەتایبەت بۆ ئەوکەسانەی ڕەزامەندی خوایان لا مەبەستە، سەرفرازی قیامەت ئاواتیانە و زۆر یادی خوادەکەن و زمانیان پاراوە بە ناوی ئەو.))

ئەو ئایەتە قورئانییە پەیوەستە بە گەورەترین و بەرزترین مرۆڤ، کە پێغەمبەرە (دروودی خودای لەسەر بێت.) ئاماژە بەوە دەکات کە ئێمە لە هەر بوارێك بمانەوێت سەرمەشق و پێشەوا و نموونەی تەواو و جوانمان هەیە، کە پێغەمبەرە (دروودی خودای لەسەر بێت.)، بەتایبەتتر ئەوانەی ڕەزامەندی خوایان لا مەبەستە و دەیانەوێت خوا لە خۆیان ڕازی بکەن و دەیانەوێ لە قیامەتدا سەرفراز بن. کەواتە هەر کەسێك دەیەوێت خوا لە خۆی ڕازی بکات و سەرفرازی دونیاو قیامەت بێت، با پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) بکاتە سەرمەشق و پێشەوای خۆی

ئێمە لە هەر بوارێك بڕوانینە پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) پەکمان ناکەوێت، چونکە پێغەمبەر(دروودی خودای لەسەر بێت.):

---

(١) [الاحزاب:٢١]

بێباوك بووه و سۆزی باوكی نەبینیوە كەواتە بۆ بێباوكان سەرمەشقە. زۆر زوو و هەر بە منداڵی دایكیشی وەفاتی كردووە و بێبەش بووە لە سۆزی دایكیشی، كەواتە بۆ بێدایكانیش سەرمەشقە. شوان بووە، كەواتە بۆ شوانانیش سەر مەشقە. كاری بازرگانیشی كردووە، كەواتە بۆ بازرگانان و كاسبكارانیش سەر مەشقە. خێزاندار و هاوسەر بووە، كەواتە بۆ خێزانداران و هاوسەرانیش سەرمەشقە. باوك بووە، كەواتە بۆ باوكانیش سەرمەشقە. باپیر بووە، كەواتە بۆ باپیرانیش سەرمەشقە. هەژاریی بینیوە، كەواتە بۆ هەژارانیش سەر مەشقە. دەوڵەمەندیی بینیوە، كەواتە بۆ دەوڵەمەندانیش سەرمەشقە. ستەملێكراوبووە، كەواتە بۆ ستەملێكراوانیش سەر مەشقە. ئازاردراو و ئەشكەنجەدراو بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. سوكایەتی پێكراو و گاڵتەپێكراو بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. بوختان بۆكراو بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. دەركراو و دەربەدەر بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. هیجرەتكار و هیجرەتی كردووە لە زێدی خۆی، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. پێشەوا و قائیدی سوپا بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. سیاسی و بەڕێوەبەر و دەوڵەتدار بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. خواناس و زاهید و عابید بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. فیز و تەكەبوور بووە سەرەڕای ئەو هەموو دەستڕۆیشتوویی و دەسەڵات و گەورەییە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە. ڕاستگۆ بووە، كەواتە بۆ ڕاستگۆیانیش سەرمەشقە. منداڵ لەدەستدراو بووە، كەواتە بۆ ئەوانیش سەرمەشقە.

هەروەها دڵسۆز و ئارامگر و تەوبەكار و متمانەبەخۆبوو و بەهیوا و ئومێد و گەشبین بووە، هەروەها پشتبەستو بەخوا و خەڵوەتكار

و ملکەچ بۆ حەق و ڕاستی بووە، ئەمانەتپارێز و قوربانیدەر و پاك و خاوێن و جوان و ڕێکوپێك و سەخی و بەبەزەیی و بەسۆز بووە، لێبووردە و دادگەر و حیکمەتدار و داوێنپاك و دەم پاك و دەست پاك بووە، نەرم و نیان و ئازاو چاونەترس و بەقەناعەت و گورج و گۆڵ و هیممەت بەرز بووە، ڕووخۆش و دەم بە خەندە و ڕق و کینەی خواردۆتەوە، بیرکەرەوە و بیر تیژ بووە، دەم بە زیکر و بەئینساف و جددی و بەڕێز بووە، ڕق لەدڵ و سنووربەزێن و بەکەم سەیرکەر و خۆبەگەورەزان و بەئیرەیی و فێڵکار نەبووە، ئەمانە و چەندین ڕەوشتی تری بەرز لەو تاقە کەسە بەڕێزەدا هەبوونە.

ئەوانە بە شاهێدی دوژمنەکانیشی بوونیان هەبووە لەو پێغەمبەرە مەزنەدا.

کەواتە هەرخۆی شایەنی پێشەوایەتی و پێشەنگبوون و سەرمەشق و ئیماماتییە.

ئەرکی ئێمە بەرانبەر گشتگیری ئیسلام

١. باوەڕبوون پێی

٢. جێبەجێکردنی

٣. پەروەدەکردنی خەڵك لەسەری

٤. بانگەوازیکردن بۆی

مرۆڤایەتیبوونی ئیسلام (الإنسانیة)

ئیسلام مرۆڤایەتییە، واتە لەگەڵ مرۆڤدا دەگونجێت و هیچ تێکگیرانێکی نییە لەگەڵیدا، هەم لە ڕووی عەقڵییەوە، هەم لە ڕووی ناخ و نەفس و ڕووح و ڕەوشت و تەشریع و یاساوە، واتە هەم لە ڕووی عەقیدەوە هەم لە ڕووی ڕەوشتەوە، هەم لە ڕووی عیبادەت و تەشریع و یاساوە.

١. لە ڕووی عەقیدەوە

١. لە ڕووی عەقیدەوە ئیسلام مرۆڤایەتییە، چونکە تەواو تەواو لەگەڵ عەقڵی دێتەوە و تێکگیران نییە لەگەڵیدا، بۆنموونە:

لە ڕووی باوەڕبوون بە خوداوە

لە ڕووی باوەڕبوون بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەرەوە

لە ڕووی باوەڕبوون بە ڕۆژی دواییەوە

هەروەك لە باسەکانی پێشوودا بەدرێژی باسمانکردوون، هەر یەك لە مانە باوەڕبوون پێیان تەواو تەواو لەگەڵ مرۆڤ و عەقڵدا دێتەوە.

٢. لە ڕووی عیبادەت و پەرستشەوە

لە ڕووی عیبادەت و پەرستشیشەوە ئیسلام مرۆڤایەتییە، چونکە عیبادەتەکانی هەموو لەگەڵ کیانی مرۆڤدا دێتەوە و شتێکی تێدا نییە

تێکگیرانی هەبێت لەگەڵیدا، نەوەك هەر ئەمە، بە دەیان فەلسەفە و حیکمەت و سوودی تێدایە بۆ مرۆڤ هەروەك باسمانکرد لە باسەکانی پێشوودا، هەر عیبادەتێك دەیگری بە دەیان سوودی هەیە بۆ مرۆڤ، کەواتە لەم ڕووەشەوە ئیسلام مرۆڤایەتی بوو.

٣. لە ڕووی تەشریع و یاساوە

ئیسلام لە ڕووی تەشریع و یاساشەوە تەواو مرۆڤایەتییە و فەلسەفەی شەریعەکەی لەسەر دوو شت وەستاوە:

یەك: ڕاکێشانی سوود و قازانج بۆ مرۆڤ لە ڕێی شەرعی و بەبێ ئەوەی لەسەر حیسابی ئەوانی تر بێت.

دوو: دوورخستنەوەی زیان

کەواتە هەر شتێك بیگری لە شەریعەی ئیسلامیدا ئەم دوو بنەمایەی تێدایە و هەمووی بۆ مرۆڤ و لە خزمەتی مرۆڤدایە.

٤. لە ڕووی ڕەوشتییەوە

لە ڕووی ڕەوشتیشەوە ئیسلام مرۆڤایەتییە و هەموو بنەما ڕەوشتیەکانی بۆ بەرز ڕاگرتنی مرۆڤە و شتێکی تێدا نییە لەگەڵ مرۆڤدا نەیەتەوە.

هەر بنەمایەکی ڕەوشتی بیگری بۆ پاراستنی مرۆڤ و پاراستنی گەورەییەکەیەتی.

٥. لە ڕووی گەڕان بە دوای حەقیقەت و داهێناوەوە

ئیسلام لەم ڕووەشەوە مرۆڤایەتییە (ئینسانییە) و بەردەوام هانمان دەدات بۆ گەڕان بە دوای حەقیقەتدا، وەك وتراوە: (الحكمة ضالة المؤمن أنی وجدها فهو أحق بها). واتە ((حیكمەت و دانایی ونبووی موسڵمانە لە هەرشوێنێك بیدۆزێتەوە لە هەموو كەس ئەولاترە پێی.))

ئیسلام لە هەموو ڕووەكانەوە مرۆڤایەتییە و هەمووی بۆ خزمەتی مرۆڤە و لە بەرژەوەندی ئەودایە، باشترین بەڵگەش ئەوەیە كە هەر شتێك زیانی بۆی هەبێت حەرامە و هەرچیش خزمەتی بكات پێویستە و نابێت تەمبەڵی تێدا بكرێت.

قورئان پەیامێكە بۆ مرۆڤ

قورئانیش بۆ مرۆڤە و مرۆڤ دەدوێنێت، ئەگەر لێی وردبینەوە مرۆڤ لە قورئاندا بووە بە سەنتەر، لە قورئاندا (إنسان) ٦٣ جار هاتووە، بە دەستەواژەی تری وەك (آدم) ٦ جار هاتووە، بە دەستەواژەی (الناس) یش ٢٤٠ جار هاتووە.

محمد (دروودی خودای لەسەر بێت.) پێغەمبەری مرۆڤە

محمد (دروودی خودای لەسەر بێت.) بۆ مرۆڤەكان هاتووە و خۆیشی هەر مرۆڤ بووە، (قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ)[١]. واتە: ((ئەی پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەر بێت.)پێیان بڵێ: بەڕاستی من تەنها ئادەمیزادێكم وەك ئێوە، بەڵام ئەوەندە هەیە وەحی و نیگام بۆ دێت.))

لایەنی مرۆڤایەتی لە پەیامی ئیسلامدا

هەر كایەیێك بگری لە كایەكانی ئیسلام خاڵی نییە لە لایەنی مرۆڤایەتی:

زەكات بۆ هەژارانە.

خێر و سەدەقە بۆ هەژارانە.

نوێژ بەشێكی بۆ دووركەوتنەوەیە لە خراپەكاری...

---

(١) [الكهف: ١١٠].

ڕۆژوو بەشێكی بۆ بەزەیی هاتنەوە و هەستكردنە بە نەدار...

حەج بەشێكی بۆ یەكترناسی مرۆڤە...

هەربۆیە هەر لایەنێك بگری مرۆڤ تێیدا سەنتەرە و بۆ خزمەتی مرۆڤە.

مرۆڤایەتی مرۆڤ

مرۆڤایەتی بەگشتی دوو هەڵوێستی هەڵەی بەرانبەر مرۆڤ هەبووە:

١. مرۆڤ دەكات بە خودا.

٢. مرۆڤ دەكات بە ئاژەڵ.

بەڵام ئیسلام مروڤ نە دەكات بە خوا و نە بە ئاژەڵیش بەڵكوو مرۆڤ وەك مرۆڤ سەیر دەكات، نە پیرۆزی دەكات نە سووك و بێنرخیشی دەكات.

ڕێزی مرۆڤ لە تێڕوانینی ئیسلامدا

١. مرۆڤ جێنیشینە لەسەر زەوی. (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً).[1] واتە: ((ئەی محمد (دروودی خوای لەسەر بێت.)، باسی ئەوە بكە لە دێرین زەماندا) پەروەردگارت بە فریشتەكانی وت: بەڕاستی من دەمەوێت لە زەویدا جێنشینێك دابنێم (بۆ ئاوەدانی و دینداری).))

---

(١) [البقرە: ٣٠].

٢. مرۆڤ به‌ جوانترین شێوه‌ دروستكراوه‌. (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ).[١] واته‌: ((به‌ڕاستی ئێمه‌ مرۆڤمان له‌ جوانترین شێوه‌ و ڕێكوپێكترین شێوازدا دروستكردووه‌ له‌ هه‌موو ڕوویه‌كه‌وه‌.))

٣. ئینسان ڕووحی پێدراوه‌. (إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّن طِينٍ).[٢] واته‌: (كێشه‌ی فریشته‌كان كاتێك بوو كه‌ په‌روه‌ردگارت پێی وتن: من ده‌مه‌وێت به‌شه‌رێك، له‌ قوڕ دروست بكه‌م).

(فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ).[٣] واته‌: ((جا كاتێك دروستمكرد و له‌و گیان و ڕووحه‌ی كه‌ من خاوه‌نی ئه‌وم، فووم پێدا كرد و گیان و ژیانم پێ به‌خشی، ئێوه‌ی فریشته‌ هه‌مووتان سووژده‌ی (ڕێز و ته‌قدیری به‌ فه‌رمانی من) بۆ به‌رن.))

٤. هه‌موو گه‌ردوون بۆ مرۆڤ ڕام و موسه‌خخه‌ر كراوه‌. (أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً).[٤] واته‌: ((ئایا سه‌رنجتان نه‌داوه‌ كه‌ به‌ڕاستی هه‌رچی له‌ ئاسمانه‌كان و زه‌ویدا هه‌یه‌ هه‌ر هه‌مووی خوا بۆ خزمه‌تی ئێوه‌ی دروستكردووه‌ و ملكه‌چی كردووه‌، هه‌روه‌ها به‌فراوانی ناز و نیعمه‌تی ئاشكرا و په‌نهانی به‌سه‌ردا ڕژاندوون؟))

---

(١) [التين: ٤].

(٢) ص (٧١).

(٣) ص (٧٢).

(٤) [لقمان: ٢٠].

٥. نەهێشتنی هیچ بەربەست و ئاستەنگ و واستەیەك لە نێوان خودا و مرۆڤدا، (وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ).[1] واتە: ((ئەی محمد (درودی خودای لەسەر بێت.) ئەگەر بەندەکانم پرسیارت لێ بکەن دەربارەم، ئەوە من نزیکم لێیانەوە، بە هاناو هاواری نزا و گوێیانەوە دەچم هەر کاتێك لێم بپاڕێنەوەو نزا بکەن، دەبا ئەوانیش بەدەم بانگەوازی منەوە بێن و باوەڕی دامەزراو بە من بهێنن، بۆ ئەوەی ڕێگای هۆشیاری و ئاگایی بگرنەبەر (بۆ بەدەستهێنانی سەربەرزی و سەرفرازی هەردوو جیهان)))

٦. ڕێزگرتن لە هەموو کیانی مرۆڤ. ئیسلام ڕێزی لە هەموو کیانی مرۆڤ گرتووە، لە عەقڵی و لە ڕووح و ناخ و نەفسی و لە جەستە و لاشەی، هەر بۆیە شتێك نابینیت لەگەڵ ئەمانەدا تێکبگیرێت.

٧. ئازادکردنی مرۆڤ لە کۆیلایەتی. ئیسلام مرۆڤی ئازاد کرد، لە بەندایەتی بەندەکانەوە هەمووانی بە یەکسانی کردەوە بە بەندەی خاوەنەکەی خۆیان و هەمووشیانی لە خۆپەرستی داماڵی، یەکتاپەرستی بۆیە گرنگە چونکە ئەو کات هیچ شتێك ناپەرستی جگە لە خودا و ئازا و ئازاد دەبی لە پەرستنی خۆت و خەڵك و ماددە، بەمەش یەك ئاڕاستە دەگری بەرەو یەك ئامانج.

٨. چەسپاندنی مافەکانی مرۆڤ. ئیسلام هەموو مافەکانی مرۆڤی چەسپاند و هەمووانی بە مافەکانی خۆی شادکردەوە، ژن، پیاو، منداڵ، باوك، دایك، گەل و نەتەوە،...

---

(١) [البقرە: ١٨٦].

مافه‌كانی مرۆڤ وه‌ك له‌ باسه‌كانی دواتریشدا باسیان ده‌كه‌ین زۆر به‌ڕوونی ڕوونكراونه‌ته‌وه‌:

مافی ژیان

مافی ڕێز و كه‌رامه‌ت

مافی بیروڕا و عه‌قیده‌

مافی دینداری

مافی سیاسی

مافی ئابووری

مافی كۆمه‌ڵایه‌تی

مافی خوێندن و زانست

مافی یه‌كسانی

یه‌كسانی به‌رانبه‌ر خه‌ڵك و خودا و یاسا

هه‌روه‌ها ئیسلام چه‌ند شتێكی تریشی بۆ مرۆڤ كردووه‌:

١. برایه‌تی جیهانی و ئینسانی. له‌ تێڕوانینی ئیسلامدا هه‌موو مرۆڤه‌كان برا و خوشكن و هه‌موویان یه‌ك دایك و باوكیان هه‌یه‌ و هه‌موویان ده‌گه‌ڕێنه‌وه‌ سه‌ر یه‌ك بنه‌چه‌، (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا).[١] واته‌: ((ئه‌ی خه‌ڵكینه‌ له‌ خه‌شم و ناڕه‌زایی ئه‌و په‌روه‌ردگاره‌تان خۆتان بپارێزن كه‌

---

(١) [النساء: ١].

ئێوەی لە تاکە نەفسێك دروستکردووە، هەر لەو نەفسەش هاوسەرەکەی بەدیهێنا و لەو دووانە پیاوان و ژنانی زۆری خستۆتەوە و بڵاوکردەوە، هەروەها لەو خوایە بترسن کە لە یەکتر داوا دەکەن بەناوهێنانی ئەوەوە، هەوڵ بدەن پەیوەندی خزمایەتیش بپارێزن و (پتەوی بکەن)چونکە بەڕاستی خوا (هەمیشە و بەردەوام) چاودێرە بەسەرتانەوە.))

ئەگەر سەیر بکەین دەفەموێت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) ئەی خەڵکینە.

٢. یەکسانی مرۆڤ: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ).(١) واتە: ((ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروستکردووە (کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە) و کردوومانن بە چەندەها گەل و تیرە و هۆزی جۆربەجۆر، تا یەکتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بەیەکەوە. بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خوا ئەو کەسانەتانن کە زۆرتر لەخواترسە و فەرمانبەرداری خوایە، بێگومان خوا زانا و ئاگایە بە هەمووان.))

بۆیە ئەگەر بڕوانییە هەموو دروشمە ئیسلامییەکان، دەبینی پڕپڕە لە یەکسانی!

بڕوانە نوێژ و ڕاوەستانی هەموان بەیەکسانی...

بڕوانە ڕۆژوو و پەیوەستکردنی هەموان بەیەکسانی.

بڕوانە حەج...

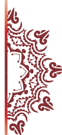
---

(١) [الحجرات: ١٣].

ئیسلام له نێوان گەشەسەندن و جێگیریدا

(بين التطور والثبات)

ئیسلام تاکە پەیامە توانیبێتی هاوسەنگی ڕابگرێت لە نێوان گەشەسەندن و جێگیریدا، واتە لەڕوویێکەوە گەشەدەسێنێت، لە ڕوێکیشەوە جێگیرە و نەگۆڕە، واتە هەم گۆڕاوە هەم نەگۆڕ، لەگەڵ گۆڕاوەکانی سەردەم و نەگۆڕەکانی خۆیدا دێتەوە!

دەتوانین بە دوو دێڕ ئەم بابەتە ڕوون بکەینەوە:

١. جێگیربوون لەسەر ئامانج و مەبەستەکان، نەرمی و مرونەت و گۆڕاوی لەسەر ئامڕاز و میکانیزم و هۆکارەکاندا.

٢. جێگیربوون لەسەر بنەما و ئوسوڵ و کولیات و شتە گشتیەکان، مرونەت و گۆڕاوی و نەرمینواندن لەسەر جوزئیات و فروع و لقەکاندا.

جێگیری و گەشەسەندن لە ژیان و گەردووندا

ئەگەر بڕوانینە ژیانی مرۆڤ، هەم گۆڕاوی تێدایە هەم نەگۆڕ. بڕوانە زانیاری، بیرکردنەوە، شێوە، شکڵ، خۆراك، خواردنەوە، مادده، کەلوپەل و...، هەموویان دەگۆڕێن و لە گۆڕندان، بەڵام سەیری جەوهەری مرۆڤەکە بکە نەگۆڕە و ناگۆڕێت. کەواتە ژیانی مرۆڤ گوڕاو و نەگۆڕی تێدایە.

بڕوانە گەردوون دووبارە نەگۆڕ و گۆڕاوی تێدایە، سەیری شاخ و خۆر و مانگ و زەوی و...، بکە ناگۆڕێن، بەڵام سەیری کەش و هەواو ڕووبار و...، بکە بەردەوام دەگۆڕێن و نامێنن.

کەواتە ئیسلامیش کە بۆ مرۆڤ هاتووە و مرۆڤیش لەم ژیان و گەردوونەدا دەژییێت حەتمەن ئەویش گۆڕاو و نەگۆڕی هەیە.

ئەگەر سەیری قورئان و سوننەش بکەین وەك دوو سەرچاوەی سەرەکی ئیسلام، دەبینین ئەوانیش موحکەم و موتەشابیە و مەجاز و حەقیقەت و کینایە و ئیستیعارە و...، تێدایە، هەیە قبووڵی تەئویل دەکات هەشە قبووڵی ناکات.

کەواتە جیاوازی و هۆکاری گۆڕان:

١. دەگەڕێتەوە بۆ خودی پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) چونکە ئەو خۆی ڕێیداوە و بواری بۆ هێشتۆتەوە.

٢. هاوەڵان و سەلەف لە تەفسیری قورئان ڕاجیایی زۆریان هەبووە.

٣. هاوەڵان لە شێوازی خوێندنەوەی قورئان ڕاجیاییان هەبووە.

٤. هاوەڵان و سەلەف لە بەشێك لە بابەتە عەقیدەییەکان ڕاجیاییان هەبووە.

٥. هاوەڵان و سەلەف لە بابەتە فیقهییەکان ڕاجیاییان هەبووە.

٦. هاوەڵان و سەلەف لە هۆکاری دابەزینی سوورەت و ئایەتەکان ڕاجیاییان هەبووە.

٧. هاوەڵان و سەلەف ڕاجیاییان هەبووە لە ئیجتیهاد و ئاڕاستەكانی، هەیانبوو زۆر لە دەقەوە نزیك بووە هەیانبوو زۆر مەقاسیدی بووە.

كەواتە مادام وابێت، گۆڕاوەكان لەلایەن خودی خوا و پێغەمبەرەوە ڕێیدراوە.

بەگشتی ئایین سێ بەشە

١. عەقیدە

٢. شەریعە

٣. ڕەوشت

١. عەقیدە: عەقیدە ئوسوڵی هەیە كە ناكرێت جیاوازی تێدابێت و ناگۆڕێت، هەروەها فروعیشی هەیە و پڕە لە جیاوازی، ئوسوڵ وەك بوونی خودا و بوونی دواڕۆژ، لەمانەدا گۆڕان و خیلاف نییە، فروع وەك وردەكاری بەرزەخ و ژیانی ناو قەبر و دیمەنەكان و وێستەگەكانی قیامەت، كە دیارە ئەمانە پڕیانە لە جیاوازی و ڕاجیایی.

٢. ڕەوشت: ڕەوشت نەگۆڕە و نیسبی و ڕێژەیی نییە، واتە بەپێی كەس و شوێن و كات ناگۆڕێت، بەڵام ئەویش هەندێك شتی هەیە لە هەندێك شتی تر گەورەتر و بەرزترە.

٣. فیقهـ و شەریعەت: ئەمەش دوو شت دەگرێتەوە:

یەكەم: پەیوەندی مرۆڤ بەخواوە

دووەم: پەیوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە

یەکەمیان: کە پەیوەندی مرۆڤە بە خواوە خۆی لە پەرستشەکان (العبادات)دا دەبینێتە وەك نوێژ و ڕۆژوو و حەج و زەکات...، ئیسلام گرنگیەکی زۆری پێداوە و بەرنامە و سیستمێکی تایبەتی بۆ داناوە، هەم لە ڕێی قورئان و هەم لە ڕێی سوننەت و پاشان هەم لە ڕێی زانایان و دانانی زانستێك بەناوی (فیقهـ) (علم الفقه الإسلامي).

دووەمیان: کە بریتییە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان خۆیان (المعاملات)، ئیسلام زۆر بە جوانی و ڕێکوپێکی بەرنامەی بۆ داناوە بەشێوەیەك کە هیچ شتێکی تێدا نییە لەگەڵ مرۆڤ و مرۆڤایەتی و عەقڵ و سروشت و فیترەت و ڕۆح و ناخی مرۆڤدا نەگونجێت. ئەم بەرنامە و گرنگی پێدانە هەم لە قورئان هەم لە سوننەت و هەم لە زانستی (فقه) بوونی هەیە.

ئەم بەشی سێیەمەش ئوسوڵ و فروعی هەیە کە فروعەکانی بە پێی سەردەم و کات و شوێن دەگۆڕێت، فیقهـ و عەمەل زۆرترین بواری گۆڕان و نوێکاری و ئیجتهادی تێدایە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نەگۆڕ و گۆڕاوی هەیە، بۆنموونە نوێژ و ڕۆژ و حەج و زەکات واجبن، بەڵام لە چۆنییەتی جێبەجێکردنەکەیدا خیلاف هەیە و بواری گۆڕان و ئیجتهادی تێدایە.

یان دزیکردن، زیناکردن،کوشتن، ڕیبا و...، حەرامن, بەڵام چۆنییەتی جێبەجێکردنی سزاکان خیلافی تێدایە و بواری گۆڕانی تێدایە.

گۆڕانی جەوهەری لەم بەشەی ئاییندا دەکرێت و قابیلی گۆڕانی هەیە.

ئەوەی لەکۆتاییدا پێویستە ئاماژەی پێبکەین ئەمەیە:

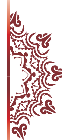
١. گۆڕاوەکان نەکەینە نەگۆڕاو و بواری ئیجتیهاد دانەخەین.

٢. نەگۆڕەکان نەگۆڕین و بیانپارێزین و بە ناوی کراونەوە و نوێکاری نەیانخەینە بەر لێشاوی تێکدان و لادان و ئینحراف.

تێبینی: بابەتی گۆڕان و نەگۆڕ، گۆڕاوەکان و نەگۆڕەکان بابەتێکی هەستیار و وردە و جێی مشتوومڕ و جیاوازی زانایانە بەڵام ئەوەی گرینگە ئەوەیە ئێمە باوەڕمان بە هەرووکیان هەبێت، نەوەك وەك ئەوانەی لایانداوە و هەموو شتێك لایان نەگۆڕە! بە پێچەوانەشەوە هەندێکی تر هەموو شتێکیان لا گۆڕاوە و نەگۆڕێکیان لا نەماوە و هەمووی بووە بە ڕێژەیی و نسبی!

خودایی بوونی ئیسلام (الربانیة)

یەكێك لە تایبەتمەندییەكانی دیكەی ئیسلام خودایی بوونە (الربانیة).

أ- ڕەببانییە لە ڕووی سەرچاوە و ڕێبازەوە

چونكە سەرچاوەكەی وەحی خودای گەورەیە بۆ كۆتا پەیامبەر محمد (دروودی خودای لەسەر بێت.) كە خۆی لە وتە و كەلامی خودای گەورەدا دەبینێتەوە، ناتەواوی تێدا نییە لە هیچ لایەكەوە، هەروەها خۆی لەسوننەتی پێغەمبەردا (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەبینێتەوە كە ڕوونكەرەوەی قورئانە.

كەواتە ئایینێكی ڕەبانی تەواوی بێ كەموكوڕییە، هیچ كەم و زیادەیێك قبووڵ ناكات، هەروەها بەشێوەیەك چەسپاو و تۆكمەیە كە قبووڵی دەستكاریكردن و گۆڕانكاریكردن ناكات، واتا هیچ فەرمانڕەوا و كۆمەڵەیەكی زانستی و كۆنگرەیەكی دینی بۆی نییە زیاد و كەمی تێدا بكات.

ب- هەواڵدانە لەبارەی ڕاستیەكانی بوون و پەروەردگاری بوون

ئیسلام بریتی نییە لەو (ئینشا)[١]یەی كە لەزانستی لۆژیك و ڕەوانبێژی و بەلاغەدا هەیە، بەڵكوو بریتیە لە هەواڵدان، چونكە بریتییە لەكۆمەڵە هەواڵێك لەبارەی بابەتە مەزنەكان لە بوون: دەربارەی خودای گەورە و ناو وسیفەتەكانی، هەروەها دەربارەی جیهانە نادیارەكان كە بە هەستەكانمان درك ناكرێن و عەقڵمان وردەكاری لەبارەوە نازانێت.

جا كەسیش ناتوانێت هەواڵ لەبارەی ئەو بابەتانە بدات جگە لە كەسێك كە بەتەواوی درك و هەستیان پێدەكات و عیلم و زانستی تەواوی پێیان هەیە، ئەویش خودای گەورەیە. بەڵام مرۆڤەكان تایبەتمەندیان لە بواری ئەو شتە نادیارانەوە نییە.

ج- سەلامەت و پارێزراوە لە گۆڕان و دەستكاریكردن

ئیسلام تاكە بەرنامە و بیروباوەڕە لە جیهاندا كە سەرچاوەكەی وتەی پەروەردگارە، نە گۆڕاوە و نە دەستكاریكراوە و نە لەگەڵ خەیاڵ و هەڵە و پەڵەی بەندەكان تێكەڵ بووە.

ئەو بیروباوەڕانەی ئەمڕۆ دەستیان بەسەر جیهانداگرتووە جگە لە ئیسلام سێ بیروباوەڕن:

١- بیروباوەڕێكی گۆڕدراو: ئەگەر لە بنەڕەتیشدا لە لای خودای گەورەوە هاتبێت، لەدواییدا دەستی گۆڕین و زیادكرن و كەمكردنی

---

(١) ئینشا بریتییە لەئسلوبی داواكاری (داخوازی) وەكوو: داخودازیكردنی كارێك یان نەكردنی یان پرسیار كردن یان بانگكردن، واتا ڕستەی هەواڵدان نەبێت.

پێ گەیشتووە. جا هەندێك شتیان بۆ زیادكردووە كە تێیدا نەبووە، هەندێك شتیشیان لێ كەمكردووەتەوە كە تێیدابووە، یان قسەی خودای گەورەیان لەگەڵ قسەی خەڵكی تێدا تێكەڵ كردووە، بۆیە هیچ متمانەیەك نەماوە لەوەی سەرچاوەی ئەو بیروباوەڕە لەلای خودای گەورەوە بێت، ئەوەش وەكوو ئایینی جوولەكە و مەسیحی.

٢- بیروباوەڕێكی ئایینی مرۆیی: وەكوو ئایینی بوزی لە چین و یابان و هیند، كە هیچ بنەڕەتێكی ئاسمانی نییە، سەرچاوەكەشی ئەندێشەی مرۆڤە.

٣- ڕێبازێكی مرۆیی تەواو: سەرچاوەكەی ئەندێشەی ئەقڵ و فەلسەفەی مرۆڤێك یان كۆمەڵە مرۆڤێكە، وەكوو ڕێبازی شیوعی كە لەماوەیەكی كەمدا پوكایەوە، یان ڕێبازی سەرمایەداری و وجودی و .... .

بەڵام بیروباوەڕی ئیسلامی ئەو بیروباوەڕەیە كە سەلامەتە لە هەموو دەستكاری كردن و دەستوەردانێكی مرۆڤ، چونكە خودای گەورە خۆی پاراستنەكەی گرتۆتە خۆ، وەك دەفەرموویت: ﴿ إِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا ٱلذِّكۡرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ٩ ﴾.[١] واتا: ((بەڕاستی ئێمە قورئانمان دابەزاندووە و هەر بۆخۆشمان دەیپارێزین.))

د- ئامانج و مەبەستی خودایە:

هەروەكوو چۆن سەرچاوە و ڕێبازی ئیسلام لەلایەن خوداوەیە، بە هەمان شێوە ئامانج و مەبەستیشی خودای گەورەیە، چونكە ڕۆژی دوایی دەكاتە ئامانجی مرۆڤ، هەروەها ئامانجە دوورەكەی بریتییە

---

(١) الحجر: ٩.

له‌ په‌یوه‌ندی باش و پته‌و له‌گه‌ڵ خودای گه‌وره‌دا و به‌ده‌ستهێنانی ڕه‌زامه‌ندییه‌كه‌ی، بۆ ئه‌وه‌ی ببێته‌ به‌نده‌یه‌كی نیه‌تپاك له‌گه‌ڵ خودای گه‌وره‌دا. ئه‌وه‌ش بریتییه‌ له‌ واتای ته‌وحید و یه‌كتاپه‌رستی: به‌ته‌نها خوداپه‌رستن، هه‌روه‌ها كه‌س نه‌كرێت به‌هاوبه‌شی.

فیتری بوونی ئیسلام (الفطرية)

ئیسلام هەماهەنگە لەگەڵ سروشت و فیترەتی پاك، بەڵام ئایینەکانی تر بەزارەکی لە باب و باپیرانەوە وەرگیراوە و لەژێر کاریگەری ژینگەدایە، ئەوەش چەند نموونەیەك لەسەر هەماهەنگی بیروباوەڕی ئیسلامی لەگەڵ فیترەت و سروشتی پاکدا:

نموونەی یەکەم: بوونی خودای گەورە و تاك و تەنها: مرۆڤ بە سروشتی پاکی خۆی دەزانێت کە ئەو گەردوونە خودایەکی هەیە، جا ئەگەر ئەو سروشتە بەدی نەکرێت و دەرنەکەوێت لەکاتی گاڵتە و خۆشیدا، ئەوە لە کاتی ناخۆش و تەنگوچەڵەمەدا دەردەکەوێت.

ئەگەر بێتو مرۆڤ بە سروشت و دەروونی خۆی بڕیار بدات بێ ئەوەی بکەوێتە ژێر هیچ کاریگەریەکی دەرەکی، ئەوە دان بە بوون و تەنهایی خودای گەورەدا دەنێت.

نموونەی دووەم: باوەڕبوون بە ڕۆژی دوایی: باوەڕبوون بە ڕۆژی دوایی سروشتێکە کە خودای گەورە داویەتی بە مرۆڤ و لەسەر ئەو سروشتەش دروستیکردووە، ئەوەتا هەموو مرۆڤێك لە ناخی خۆیدا هەست بەوە دەکات کە تەنها بۆ ئەو ژیانە و ئەو ماوە کورتە دروست نەکراوە.

ڕوونی و ڕەوانی ئیسلام (الوضوح)

ئیسلام ڕوونه و هیچ ئاڵۆزی و ناڕوونییەكی تێدا نییه. لەگەڵ هەموو مرۆڤەكاندا دەگونجێت، هەموو ئاسته ئەندێشەیی و كۆمەڵایەتیەكان قەناعەت پێ دەكات، ئەوەش چەند نموونەیەك لەسەر ڕوونی ئەو بیروباوەڕە:

نموونەی یەكەم: لەبارەی خودای گەورە:

پوختەی ئەو بیروباوەڕە لەبارەی خودای گەورە ئەوەیە كە باوەڕت بە بوونی خودای گەورە هەبێت، هەروەها ئەو گەردوونە داهێنەرێك و ڕێكخەرێكی هەیە كە دروستی كردووە و ڕێكی خستووە و هەموو شتێكی تێدا داناوە.

بەراوردێك:

أ- ئەو ڕوونی و ئاشكراییيه لەكوێ و بیروباوەڕی بەسێ كردن (التثلیث)[1] لەلای وەسەنییه كۆنەكان، یان بیروباوەڕی دیانەكان لەكوێ كە بەو وەسەنیەتە كاریگەر بوون و یەك خودا دەكات بە سێ خودا و سێ خوداش بەیەك خودا، دەڵێن: باوك و كوڕ و ڕووحی پاك

---

(١) واتا: بیروباوەڕی ئەوانەی دان بە بوونی سێ خودا دەنێن (باوك وكوڕ و ڕووحی پیرۆز) (الله، عیسی، مریم).

یەك خودان! ئەوەش پێچەوانەی ئەقڵە و ئەقڵ سەرگەردان دەكات و داوای بیروباوەڕێكی مەحاڵ لەخۆی دەكات؟!

ب- ڕوونی و ئاشكرایی بیروباوەڕی ئیسلامی لەكوێ و بیروباوەڕی جوولەكەكان لەكوێ كە دەڵێن: عوزێر كوڕی خودایە، یان ئەوانەی جەستە بۆ خودای گەورە بڕیاردەدەن و بەشێوەیەك قسە لەبارەی خودای گەورە دەكەن وەكوو ئەوەی مرۆڤێك بێت؟!

ج- ڕوونی و ئاشكرایی بیروباوەڕی ئیسلامی لەكوێ و بیروباوەڕی وەسەنییەكان(١) لەكوێ كە خۆر و بەرد و مرۆڤ و مانگا دەكەن بە خودا ؟!

نموونەی دووەم: لەبارەی خودی پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.)

ئیسلام لەبارەی پێغەمبەرەوە (دروودی خودای لەسەر بێت.) ڕون و ئاشكرایە هیچ ناڕوونی و تێكەڵی و بانگەشە و ئەفسانەیەكی تێدا نییە. بریتییە لە مرۆڤێك خودای گەورە هەڵیبژاردووە و تایبەتی كردووە بە وەحی و نیگای خۆی.

فریشتەش نییە و شتە بەپەنهانەكانیش نازانێت ئەوەندە نەبێت كە خودای گەورە پێی گوتووە و پێی ڕاگەیاندووە، هیچ دەستێكیشی نییە لە بەڕێوەبردنی گەردوون، تەنها گەیەنەری پەیامەكانی پەروەردگاریەتی.

---

(١) ئەوانەی پەیكەری ئاژەڵ و مرۆڤ دەپەرستن

بەراوردێك:

أ- ئەو ڕاشکاویی و ڕوونییە لەکوێ و قسەی دیانەکان لەکوێ لەبارەی کەسایەتی پێغەمبەر عیسا و ئەو سیفەتانەی دەیدەنە پاڵ و دەڵێن: ئەو خودایە و کوڕی خودایە و یەکێکە لە سێ خودایەکە ؟!

دیانەکان کەسایەتی مەسیحیان لەلا ڕوون نییە، تا ئەو ڕادەیەی چەندین ناوەندی توێژینەوەیان پێکهێناوە بۆ ئەوەی لە سروشتی بکۆڵنەوە کە ئایا خودایە؟! یان کوڕی خودایە؟! یان مرۆڤێکی تەواوە؟! یان مرۆڤە و خودایەتی تێیدا تواوەتەوە؟! یان بەشێکە لە سێ بەش و کەسە سەرەکیەکەیە کە خودای لێ پێکدێت: باوك و کوڕ و ڕووحی پاك؟! هەروەها لە خودی ڕووحی پاکدا ناکۆکن کە بریتییە لە چی؟ پەیوەندی بە دوو بەش و کەسە سەرەکیەکەی ترەوە چییە؟ یان دایکی مەسیح کێیە؟ بەشی ئەو چییە لە خودایەتی و مرۆڤیەتی؟

ب- ئەو ڕوونییەی ئیسلام لەکوێ و قسەی جوولەکەکان لەکوێ کە لەبارەی یەعقوب (علیه السلام) چەندین ئەفسانەیان هەیە دەڵێن: زۆرانبازی لەگەڵ خودا گرتووە (پەنا بەخودا)، ئینجا سەریشکەوتووە بەسەریدا!

ج- یان ئەو هەموو جیاوازیەی هەیە لەنێوان ئەو ڕاشکاوی و ڕوونییەی ئیسلام و ئەو چیرۆکە ئەفسانەیی و خوڕافیانەی کە لەو تەوڕاتەی ئێستادا هەیە.

نموونەی سێیەم: لەبارەی بەرپرسیاریەتی و پاداشت و سزا:

ئیسلام بەڕوونی بڕیار لەسەر بەرپرسیاریەتی مرۆڤ دەدات لەبەرانبەر کردەوەکانی، بۆیە نە هیچ کوڕێك دەکەوێتە ژێرباری تاوانەکانی باوکی و نە هیچ برایەك باری تاوانی براکەی هەڵدەگرێت، هەموو کەس بارمتەی کردەوەکانیەتی و وابەستەی گوناهەکانیەتی.

بەراوردێك: ئەو دادپەروەریە لەکوێ و بیروباوەڕی دیانەکان لەکوێ کە دەڵێن: تاوانی باوکمان ئادەم (کە خواردنی دارەکە بوو لە بەهەشت) لەسەر شانی نەوەکانی بوو لە دوای خۆی تا ئەوکاتەی مەسیح هات و خۆی خستە بەردەم لەخاچدان (صلب) وەکوو قوربانییێك بۆ سڕینەوە و لادانی تاوانی ئادەم لەسەر شانی نەوەکانی، بۆ ئەوەی پاکیان بکاتەوە لەو تاوانە و دەربازیان بکات.

بەڵگەداری ئیسلام (البرهانیة)

یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندیەکانی ئیسلام ئەوەیە کە هەماهەنگە لەگەڵ عەقڵ و پشت ئەستوورە بە بەڵگە، هەر بە عەقڵ دروستی حوکمەکانی دەردەکەوێت، نەك سەپێنەر بێت لە حوکم و بابەتەکانیدا.

ئەوەش چەند بەڵگەیەکی عەقڵی کە قورئان دەیانخاتەڕوو سەبارەت بە بابەتە گەورەکانی عەقیدە و بیروباوەڕ:

أ- بوونی خودای پەروەردگار:

ئەو بەڵگەیەیەی کە قورئان دەیخاتەڕوو لەسەر بوونی خودای گەورە ئەو دەقەی قورئانە کە دەفەرموویت:﴿ أَمْ خُلِقُوا۟ مِنْ غَيْرِ شَىْءٍ أَمْ هُمُ ٱلْخَٰلِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا۟ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾﴾.[١]. واتا: ((ئایا مرۆڤ لەخۆیەوە دروست بووە یان خۆیان خۆیانیان دروستکردووە، یان ئەوان ئاسمان و زەویان دروستکردووە.))

جا مەحاڵە لە خۆوە دروستبووبن، چونکە ئەوە پێچەوانەی یاسای هۆکارە (السببیه) کە بریتییە لەوەی هەموو شتێك هۆکاری خۆی هەیە و هەموو دروستکراوێك دروستکاری هەیە کە ئەوە بیروباوەڕێکی سروشتی و عەقڵییە و کەس ئینکاری لێ ناکات. جا کە لە خۆوە

---

(١) الطور: ٣٥ – ٣٦.

دروست نەبووبن، ئەوە هەر ناكرێت خۆیان خۆیانیان دروستكردبێت، چونكە دروستكراو خۆی دروست ناكات، چونكە شتی دروستكراو بەرلەوەی دروست بكرێت هیچ شتێك نییە شتێكیش كە بۆخۆی نەبێت بوونی پێ بەدی نایەت.

هەروەها مەحاڵە ئەوان ئاسمان و زەویان دروستكردبێت چونكە بەرلەوەی ئەوان بێنەبوون و دروستببن ئەو ئاسمان و زەمینە هەر هەبووە، بۆیە هیچ كەسێك ناتوانێت بانگەشەی ئەوە بكات و بڵێت كە ئەو دروستی كردوون[١].

ب- تاكیەتی خودای پەروەردگار:

ئەو بەڵگەیەی كە قورئان هێناویەتیەوە لەسەر تاكیەتی خودای پەروەردگار بریتییە لەو دەقەی كە دەفەرموویت:﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾[٢]. واتا: ((ئەگەر جگە لە خودای تاك و تەنها خودای تر هەبووایە، ئەوا گەردوون تێك دەچوو و ململانێ ڕوویدەدا.))

﴿ مَا ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَـٰهٍۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَـٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍۚ سُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ ﴾[٣]. واتا: ((خودای گەورە هیچ منداڵی نییە و هەرگیز هیچ خودایەكی

---

(١) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر بابەتی بوونی خودا بگەڕێوە بۆ پەرتووكمان: (بوونی باڵا: ٣٠ بەڵگەی زانستی و لۆژیكی و فكری و فیتری لەسەر بوونی خودا).

(٢) الأنبياء: ٢٢.

(٣) المؤمنون: ٩١.

تری لەگەڵ نەبووە. ئەگەر وا بووایە، ئەوكاتە هەرخودایەك دەچووە لای دروستكراوەكانی خۆیی و گرنگی پێ دەدا، هەروەها هەندێكیان خۆیان بە گەورەتر دەبینی لە هەندێكی تریان، پاك و بێگەردی و گەورەیی بۆ خودای تاك و تەنها لەو وەسفەی كە دەیكەن.

ج- دابەزاندنی پەرتووكی ئاسمانی و ناردنی پەیامبەران:

هەروەها ئەو بەڵگە عەقڵییەی كە قورئان دەیخاتەڕوو لەسەر ناردنی پەیامبەران و دابەزاندنی پەرتووكەكان، ئەو دەقەیە كە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِي جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓاْ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ قُلِ ٱللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ ﴾

خودای گەورە ڕوونی دەكاتەوە كە مرۆڤەكان كاتێك دەڵێن: خودای گەورە پەیامبەر و پەرتووكی نەناردووە بۆ بەندەكانی بەو قسەیان ناحەقیان كردووە و حەقی پەروەردگاریان نەداوە، ڕێز و قەدری تەواویان نەداوە بە خودای گەورە، چونكە بەڕەهایی ڕەتی دەكەنەوە كە خودای گەورە هیچ پەیامبەر و پەرتووكێكی ناردبێت, لە كاتێكدا خودای كاربەجێ بەندەكانی فەرامۆش ناكات، ئاوا بەبێ ئامانجی دەستبەرداریان نابێت، بێ ئەوەی بەرنامەیەكیان بۆ بنێرێت و پێغەمبەرێكیان بۆ بنێرێت كە نێوەندگیریان بكات لەو بابەتانەی كە ناكۆكن تێیدا.

د- زیندووکردنەوە و وەرگرتنەوەی پاداشت و سزا (بەپێی کردەوەکان)

قورئان چەند بەڵگەیەکی هێناوە لەبارەی دروستی زیندووکرنەوە و وەرگرتنی جەزای دادپەروەرانە بەپێی کردەوەکان، لەوانە:

١- دروستکردنی بوونەوەر لە نەبوونەوە: خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهۡوَنُ عَلَيۡهِۚ﴾ الروم: ٢٧. واتا: ((خودای گەورە ئەو زاتەیەکە بوونەوەر لە نەبوونەوە دروست دەکات، پاشان دووبارە دوای مردنیان زیندوویان دەکاتەوە کە دیارە ئەوە بەلایەوە ئاسانتریشە.))

ئەوە پێوانەیەکی سەرەتایی عەقڵیە کە قورئان دەیهێنێتەوە بۆ دروستی زیندووبوونەوەی جەستەکان و وەڵامدانەوەی ئەوانەی ئینکاری لەو بابەتە دەکەن و دەڵێن شتێکی مەحاڵە.

باشە دروستکردن لە نەبووەوە قورسترە یان دروستکرنەوەی دوای دروستکردن؟!

باشە کەسێك بتوانێت لە نەبووەوە بێنێتە بوون، چۆن ناتوانێ جارێکی تر بیهێنێتەوە بوون؟

ئەگەر وابێت، نابێت بێباوەڕەکان باوەڕیان بە خۆشیان هەبێت، چونکە نەك ئەوان بەڵکوو هەموو بوون و گەردوون لە نەبووەوە پەیدابووە، وەك زانستی فیزیا نەبوویی و سەرەتایی بوون و گەردونی سەلماندووە.

٢- دروستكردنى ئاسمانەكان و زەوى: پاشان سەرنجمان ڕادەكێشێت بۆ بەڵگەيەكى دى، كە ئەويش دروستكردنى ئەو گەردوونە مەزن و فراوانەيە :﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾.[١] واتا: ((دروستكرنى ئاسمان و زەوى گەورەتر و مەزنترە لە دروستكردنى مرۆڤەكان، بەڵام زۆربەى مرۆڤەكان ئەوە نازانن.))

٣- زيندووكردنەوە و سەوز كردنەوەى زەوى (لەدواى وشك بوون و زەردبوونى): يەكێكى تر لەو بەڵگانەى كە قورئان ئاماژەى پێ دەدات لە بارەى زيندووبوونەوە، بريتيیە لە زيندووكردنەوەى ئەو زەويە كە وشك و زەرد دەبێت، كاتێك باران بەسەريدا دەبارێت دووبارە زيندوو دەبێتەوە و سەوزايى و گژوگيا دووبارە زەوى دادەپۆشێت، جا مرۆڤيش زۆر بەو زەويە دەچێت كە لێى دروستكراوە و تێيدا دەژيێت.﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنَّكَ تَرَى ٱلْأَرْضَ خَٰشِعَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ۚ إِنَّ ٱلَّذِىٓ أَحْيَاهَا لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰٓ ۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ﴾.[٢]

٤- يەكسان نەبوونى چاكەكاران و خراپەكاران: يەكێكى تر لەو بەڵگانەى كە قورئان دەيهێنێتە بەردەمان لەسەر زيندوبوونەوە و وەرگرتنەوەى جەزاى كردەوەكان بريتيیە لەوەى كە نابێت چاكەكاران و خراپەكاران يەكسان بين و وەكوو يەك بن، كە ئەوەش هەم عەقڵ و هەم فيترەت ڕەتى دەكەنەوە و بە مەحاڵى دادەنێن كە كەسى باش و

---

(١) [غافر: ٥٧].

(٢) [فصلت: ٣٩].

کەسی لاڕێ وەکوو یەك بن و یەك ئەنجامیان هەبێت: ﴿ أَمْ نَجْعَلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَٱلْمُفْسِدِينَ فِى ٱلْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ ٱلْمُتَّقِينَ كَٱلْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾ ﴾.[١]

---

(١) ص: ٢٨.

کردەیی و عەمەلی بوونی ئیسلام (العملية)

ئیسلام ئایینێکی کردەیی ئەرێنییە، شوێنەوار لەسەر ڕەفتار جێدەهێڵێت و لە کردەوەدا دەردەکەوێت. بۆیە خودای گەورە کە لە قورئاندا باسی باوەڕ دەکات، دەیبەستێتەوە بەکردەوەوە.

ئیسلام ئەوە لە بەندەکان قبووڵ ناکات کە بیروباوەڕەکەیان تەنها بیردۆزی و نەزەری بێت، هەروەها باوەڕی تەنها ئەندێشە و فیکر بێت و کاریگەری نەبێت لە کردنی کاری چاك و وازهێنان لە کاری خراپ، بەڵکوو داوایان لێ دەکات کەوا خاوەن باوەڕێکی کردەیی بن و بیروباوەڕێکی ئەرێنیان هەبێت کە بەرهەمی هەبێت لە خودی خاوەنەکەیی و ژیانی خەڵکدا.

ئەوەش چەند نموونەیەکن لەسەر لایەنی کردەیی باوەڕبوون بە نادیار و پەنهانەکان (عالم الغیب):

أ- ناو و سیفەتەکانی خودای گەورە: هەموو ناوێك لە ناوەکانی خودای گەورە کە خودای گەورە خۆی پێمانی گوتووە کاریگەری کردەیی هەیە لەسەر پاککردنەوەی نەفس و سلوکی مرۆڤ بۆ نموونە (الرقيب) چاودێر.

ب- پێغەمبەرایەتی: قورئان باسی پێغەمبەران و پەیامبەرانی بۆ کردووین، باسکردنێك کە پاڵ بە مرۆڤی باوەڕدارەوە دەنێت بۆ ئەوەی

هیدایەتیان لێ وەربگرێت و لەسەر ڕێبازیان بڕوات، ئەوەش گرینگترین ئەو تایبەتمەندیانەن کە قورئان تەئکید و دڵنیایی لێ کردووەتەوە:

١- خودای گەورە لە قورئاندا زۆر باسی سیفەتی ئەو پەیامبەرە هەلبژێردراوانەمان بۆ دەکات: وەکوو سپاردەپارێزی و ڕاستگۆیی لە گەیاندنی پەیامەکانی خودای گەورەدا و یەکلابوونەوە بۆ خودای گەورە لە بانگەوازیدا و داوێنپاکی، خاوێنی، لەسەرخۆیی، ئارامگری، نەرمونیانی و خۆبەکەمگری.

٢- خودای گەورە باسی پشتیوانی خۆی کردووە بۆ ئەو پێغەمبەرانە بەو موعجیزانەی کە گوزارشت و دەلالەت لە ڕاستگۆیەتی ئەوان دەکەن.

٣- قورئانی پیرۆز بە وردی باسی چیرۆکی پێغەمبەران دەکات، هەروەها باسی تێکۆشانیان لەگەڵ قەومەکەیان و ئارامگریان و ئەنجامی ئەو ململانێیە دەکات، بە شێوازی دووبارە و دڵنیایی و جۆراوجۆر.

٤- قورئانی پیرۆز مافی پێغەمبەری (دروودی خودای لەسەر بێت.) لەسەر ئوممەتەکەی ڕوونکردووەتەوە لە خۆشەویستی و ئەدەب و گوێڕایەڵی و کردنی بە پێشەنگ.

ج- بیستراوەکان: لە بابەتی بیستراوەکاندا (ڕۆژی دوایی و جیهانە پەنهانەکان وەکوو فریشتە و جنۆکە) قورئان باسی ئەوانەمان بۆ دەکات بەو ئەندازەیەی کە سوودی ئێمەی تێدایە و هانمان دەدات بۆ کردنی کردەوەی چاك[١].

---

(١) مختصر مدخل لمعرفة الإسلام: ئەم پەرتووکە کورتکراوەی دوو کتێبی (د.

عەقڵانی بوونی ئیسلام (العقلانية)

عەقڵ و دین (ئیسلام) (نەقڵ) دوو دۆڵی لێك جودا نیین، بەڵکو هەردووکیان سەرچاوەکەیان خودایە، وەحی و عەقڵ هەردووکیان سەرچاوەکەیان خودایە، بۆیە ناکرێ تێکبگیرێن، نەقڵ بەبێ عەقڵ نابێ و عەڵیش بەبێ نەقڵ نابێ، ئەگەر عەقڵ چاو بێت، نەقڵیش ڕووناکییە، واتە نە چاو بەبێ ڕووناکی دەبینێت، نە ڕووناکیش بەبێ چاو دەبینرێت، وەك ئەنیشتاینیش دەڵێت: زانست بەبێ ئایین شەلە و ئایینیش بەبێ زانست کوێرە. کەواتە هەردووکیان تەواوکاری یەکترین و هیچ دژی یەکتری نیین، وەك وتراوە: (العَقْلُ قائِدٌ والدِّينُ مَدُدٌ) واتە: عەقڵ ڕابەرە و ئایینیش هاریکار، چونکە ئەگەر عەقڵ نەبایە ئایینیش نەیدەتوانی خۆی ڕابگرێ و بمێنێتەوە.

ئەو تێڕوانینەش زۆر هەڵەیە، کە بەردەوام بەربەستێکی دروستکردووە لەنێوانیاندا، چونکە عەقڵ و نەقڵ لە تێڕوانینی باوەڕداردا دووشتن، هەرگیز لێك دانابڕێن و بە دابڕاندنیان لە یەکتری مرۆڤ تووشی گرفتی

یوسف قەرزاوی)ییە لە ئامادەکردن و کورتکردنەوەی خۆمە، کورتکراوەی کتێبی (مدخل لمعرفة الإسلام) و (الخصائص العامة للإسلام)، ئەم بەشە (تایبەتمەندییە گشتییەکانی ئیسلام) لەوێوە وەرمگرتووە بە دەستکارییەوە، وە هەروەها بەشێکیشی لە پەرتووکی (لب العقيدة الاسلامية فى ضوء الوحى والعقل)ەوە وەرگیراوە، کە ئەویش لە کورتکراوەی خۆمە.

گەورە دەكات و لە زۆر شوێندا وەڵامەكان یان نادرێنەوە، یان بەهەڵە دەدرێنەوە.

زاراوەی عەقڵانی و نەقڵانیش لەژێر ڕۆشنایی ئەوەی کە باسمانکرد، زۆر هەڵەیە، چونکە ئەگەر عەقڵانی بی و نەقڵانی نەبی، ئەوە زۆر نا عەقڵانی و نانەقڵانی، ئەگەریش نەقڵانی بی و عەقڵانی نەبی، هەم دووبارە زۆر ناعەقڵانی و نانەقڵانی.

ئەم بابەتی دژیەكی عەقڵ و نەقڵە سەرەتا لەلای مەسیحی و جولەكەكانەوە دەستی پێكرد، چونكە ئینجیل و تەورات هەردووكیان دەستكاری زۆریان كراوە، تاگەیشتووە بەوەی ژمارەی ئینجیلەكان بگات بە ٧٠ ئینجیل، هەركەسێ دەهات بە ئارەزووی خۆی شتی لێ زیاد و كەم دەكرد و چۆنی ویستبا ئاوا دەیگۆڕی، وە لەلایەن كڵێساوە زۆرجار دژایەتی زۆری عەقڵ و زانست و زاناكان و فەیلەسوفان كراوە، بەڵام لە ئیسلامدا ئەم جۆرە كێشانەمان نیین، وەحی دەستكاری نەكراوە و پڕیەتی لە پشتگیری و هاندانی عەقڵ و عەقڵكاری و زەمكردنی بەكارنەهێنانی عەقڵ.

راغیبی ئەصفەهانی لە كتێبی (الذريعة إلى مكارم الشريعة) دا دەفەرموێت: خوای گەورە دوو نوێنەری خۆی ناردووە بۆ لای مرۆڤ، یەكەمیان: شاراوەیە و لەناو خۆیدایە كە بریتییە لە (عەقڵ)، دووەمیان: بەدەرەوەیە و دیارە كە بریتییە لە پێغەمبەر، مرۆڤ ڕێگەیەكی دیكە شك نابات پێی بگاتە ئەو نوێنەرە دیارە كە هەیە تا سوودی لێوەربگرێت لە ڕێگەی نوێنەرە شاراوەكەوە نەبێت كە عەقڵە، نوێنەرە شاراوەكە دەرك

بەوە دەکات کە نوێنەرە ئاشکراکە ڕاست دەکات، ئەگەر عەقڵ نەبوایە پێغەمبەر بەتەنها نەدەبووە بەڵگە لەسەر خەڵکی!

ئیمامی غەزالیش کە زۆرجار بە دژە فەلسەفە ناوزەند دەکرێت (لە ڕاستیدا ئەو دژی هەندێ بۆچۆنی هەڵەی فەیلەسوفان بووە نەك خوودی فەلسەفە) لە چەند شوێنێك و لە چەند پەرتووکێکیدا زۆر بەجوانی باسی عەقڵ دەکات، بۆنموونە لە پێشەکی کتێبی (المستصفی) دا دەفەرموێت: (عەقڵ وەك دادوەر وایە، کە هەرگیز ناکرێ لەسەر کار لاببرێت و شتێك بخرێتە جێی، شەرعیش وەك شایەتحاڵێکی متمانەدار و دادپەروەر وایە کە عەقڵ ئەکات بە کەشتی دینداری و هەڵگری سپاردەکانی خودا).

لەکوتاییدا ئەوەی پێویستە ئاماژەی پێبکرێت ئەوەیە کە عەقڵ لەگەڵ ئەو هەموو گرینگی و گەورەییەی، بەڵام ناکرێ بکرێتە سەنتەر و سەرچاوەی سەرەکی و حاکم و بڕیاردەری ڕەها، چونکە عەقڵەکانیش لە کەسێکە و بۆ کەسێکی دیکە و لە شوێنێك و سەردەمێك بۆ شوێن و سەردەمێکی دیکە دەگۆڕێت، بۆنموونە عەقڵی فەیلەسوفەکان لەگەڵ عەقڵی پزیشکەکان، یان عەقڵی عەوام لەگەڵ عەقڵی زانایان، یان عەقڵی کەسێکی مارکسی لەگەڵ کەسێکی لیبڕاڵ، یان کۆمەڵناسێك و ئابووری ناسێك، لەیەك جیاوازە، یان سوقرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ، کە هەرسیکیان مامۆستا و قوتابی یەکتر بوون، بەڵام لە زۆر شتدا جیاوازبوون، کەواتە ئێمە عەقڵێکی ڕەهای جێگیری نەگۆڕی کۆدەنگی لەسەرمان نییە (غەیری چەند یاسایەکی گشتی عەقڵی، کە پێویستە هەموو مرۆڤێکی عاقڵ بڕوای پێیان بێت، وەك یاسای: دوو شتی دژ بەیەك لە یەك کات و شوێن و

کەسدا کونابنەوە، یان...)، کەواتە ناکرێ ئێمە عەقڵی چەند کەسێك یان بەرژەوەندی دەستە و تاقمێك بکەینە دادوەر و هەموو شتەکان بکەینە قوربانی، بەتایبەتی لە دونیای ماددیگەرایی و سەرمایەداریدا هیچ بنەمایەکی عەقڵی ئەخلاقی بوونی نامێنێت غەیری مادده و بەرژەوەندی و شەهوەت و ئارەزوو....، کەواتە دەبێ بەهاوسەنگییەوە سەیری ئەم بابەتە بکرێت و نە عەقڵ بەرەهایی نە نەقڵ بەرەهایی، بەڵکو وەك دوانەیەکی دەستەملان سەیربکرێن و مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت، لە ژێر عەقڵی ساغ و نەقڵی ڕاست و واقیع و زانست و سەردەم و بارودۆخدا.

عەقڵ وشەیەکی عەرەبییە، لە ڕووی زمانەوانییەوە بە چەند مانایێك دێت:

١. (الحبس)، واتە: بەندکردن، بەندکردنی مرۆڤ لە کردار و گوفتار و هەڵسوکەوتی خراپ. کەواتە ئەوە عەقڵە کە مرۆڤ بەند دەکات لەوەی کارێك یان گوفتارێکی خراپ بکات.

٢. دژی نەزانی و جەهلە، بۆیە لە زمانی عەرەبیدا کە دەڵێیت: (عقل، یعقل)، واتە: زانی لە دوای ئەوەی کە نەزان بوو بەو شتە.

٣. بەستنەوە، بۆیە لە زمانی عەرەبیدا کە دەڵێیت: (عقل، یعقل)، واتە: بەستیەوە، یان (عقال البعیر) ئەو شتەیە کە وشتری پێ دەبەسترێتەوە، کەواتە بەو پێیە عەقڵ ئەو ئامرازەیە کە زانیاری و زانست و ڕاستی شتەکان دەبەستێتەوە، وەك جورجانی دەفەرمووێت: (العقل: ما یعقل حقائق الأشیاء)، واتە: «عەقڵ ڕاستییەکان دەبەستێتەوە، هەروەك چۆن (عقال) وشتر دەبەستێتەوە.»

گرنگیدانی ئیسلام به عەقڵ:

قورئـــــان

١. قورئان زۆر زۆر گرنگی به عەقڵ داوە، بەشێوەیەك عەقڵ وەك ناو (اسم) نەهاتووە لە قورئاندا، بەڵكوو ئەوەی هاتووە بەشێوازی كردار هاتووە، وەك (عقلوه – يعقلون – نعقل – يعقلها – تعقلون).

موشتەقاتی عەقڵ (٤٩) جار لە قورئاندا هاتووە. ئەوەش كە بەشێوازی كردار هاتووە و بەشێوازی ناو (اسم) نەهاتووە ئاماژەیە بۆ ئەوەی كە عەقڵ دەبێ بە كردار بكرێت، ئەگەرنا بوون و نەبوونی یەكسانە.

چەند ئایەتێك دەربارەی عەقڵ و هاندان بۆ خستنەكاری:

*{أَتَأْمُرونَ الناسَ بِالبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُم وَأَنْتُم تَتْلُونَ الكِتَابَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ}.[1]

*{كَذَلِكَ يُحْيِ اللهُّ المَوْتَى وَيُرِيكُم آياتِه لَعَلَّكم تَعْقِلُونَ}.[2]

*{أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُم قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا}.[3]

---

(١) [البقرة:٤٤]

(٢) [البقرة: ٧٣]

(٣) [الحج: ٤٦]

* {إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لا يَعْقِلُونَ}.[١]

* (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُوْلِي الألْبَابِ).[٢]

* (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاء فَأَحْيَا بِهِ الأرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخِّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ).[٣]

*{وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ }[٤]

((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی ڕام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێناوە، هەموویشی تێکڕا بەخشش لەلایەن ئەو زاتەوە، بەڕاستی ئا لەو بەخشش و دیاردانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك کە بیربکەنەوە و تێبفکرن.))

*{وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ}.[٥]

---

(١) [الأنفال: ٢٢]

(٢) [آل عمران: ١٩٠]

(٣) [البقرة: ١٦٤]

(٤) الجاثية (١٣)

(٥) الأنعام (٩٨)

((هەر ئەو زاتە ئێوەی لە تاكە كەسێك بەدیهێناوە، سەردەمێك (بەشێكتانی لە پشتی باوكتاندا) نیشتەجێ كردبوو (كە گوێزرانەوە بۆ ناو سكی دایكتان) ئەو شوێنە ئێوەی گرتەخۆ (تا تیایدا نەشونما بكەن، یاخود بۆ ماوەیەك ئێوەی لەسەر ڕووكاری زەوی دانا، دوایی لە توێیدا شاردنیەوە تا ڕۆژی قیامەت) بەڕاستی ئێمە نیشانە و بەڵگەی زۆرمان (لەسەر دروستكردنی ئێوە و دروستكاری خۆمان هێناوەتەوە) بۆ كەسانێك كە تێ بفكرن وردبین بن.))

كەواتە قورئان پڕیەتی لە مەدح و ستایسشی عەقڵ و هاندان بۆ بەكارهێنانی و زەمكردنی ئەوانەی عەقڵ ناخەنەكار و بیرناكانەوە و تێناگەن.

٢. قورئان زەمی ئەو كەسانە دەكات كە عەقڵ بەكارناهێنن و بیرناكەنەوە، وەك دەفەرموویت:

* {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ}.(١)

* {اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَايَعْقِلُونَ}.(٢)

* {يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ}(٣)

* {إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكم الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ}.(٤)

---

(١) [البقرة: ١٧١]

(٢) [المائدة: ٥٨]

(٣) [المائدة: ١٠٣]

(٤) [الأنفال: ٢٢]

*{أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَع قِلُونَ}.(١)

*{وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ}.(٢)

*{أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْقُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا}.(٣)

*{قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ }.(٤)

*{وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ}.(٥)

*{قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ}.(٦)

*{إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ}.(٧)

*{تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْقَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ}(٨)

*{أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْوَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَاتَعْ قِلُونَ}(٩)

---

(١) [يونس: ٤٢]

(٢) [يونس: ١٠٠]

(٣) [الحج: ٤٦]

(٤) [العنكبوت: ٦٣]

(٥) [يس: ٦٨]

(٦)

(٧) [الحجرات: ٤]

(٨) [الحشر: ٤]

(٩) [البقرة: ٤٤]

*{كَذَٰلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ}[(١)]

كەواتە قورئان ئەگەر زەمی کەسێك یان گەلێك بکات دەفەرمووێت عەقڵ بەکارناهێنن و بیرناکەنەوە.

هەروەها زۆر باسی تێگەیشتن دەکات و زەمی ئەو کەسانەش دەکات کە تێناگەن و نایانەوێ تێبگەن.

*{فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَحَدِيثًا}.[(٢)]

*{انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ}.[(٣)]

*{قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ }.[(٤)]

*{لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا}.[(٥)]

*{يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌلَا يَفْقَهُونَ }.[(٦)]

*{قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ}.[(٧)]

---

(١) [البقرة: ٧٣]

(٢) [النساء: ٧٨]

(٣) [الأنعام: ٦٥]

(٤) [الأنعام: ٩٨]

(٥) [الأعراف: ١٧٩]

(٦) [الأنفال: ٦٥]

(٧) [التوبة: ٨١]

*{وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ}.[١]

*{صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ}.[٢]

*{وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا}.[٣]

*{فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا}.[٤]

*{ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ }.[٥]

*ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ}.[٦]

*{وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ }.[٧]

كەواتە خودای گەورە فەرمان دەكات بە تێگەیشتن و زەمی ئەوانە دەكات كە تێناگەن یان نایانەوێت تێبگەن یان عەقڵ و بیركردنەوە بەكارناهێنن.

نەك هەر ئەوە بەڵكو بیركردنەوە و تێڕامان و تێگەیشتن و وردبوونەوە واجبن، چونكە ئەگەر ئەوانە نەبن، خودناسی، خەڵكناسی، خوداناسی،

---

(١) [التوبة: ٨٧]

(٢) [التوبة: ١٢٧]

(٣) الكهف ٩٣

(٤) [الفتح: ١٥]

(٥) [الحشر: ١٣]

(٦) [المنافقون: ٣]

(٧) [المنافقون: ٧]

بوونناسی و ئایینناسی بوونیان نامێنێت یان ئەگەر هەشبن ناتەواو و لادەرن.

** خودای گەورە بیرکردنەوە و بەکارهێنانی عەقڵی واجب کردووە لەسەر مرۆڤ، وەك دەفەرموێت:

{أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم مَّا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ}.[١]

((ئایا ئەوە لە ناخی خۆیاندا بیرێکیان نەکردۆتەوە کە خودا ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لە نێوانیاندا هەیە تەنها بە حەق و سنووردار نەبێت دروستی نەکردوون؟ لە ڕاستیدا زۆربەی خەڵکی بێباوەڕن بە گەیشتنە خزمەتی پەروەردگاریان.))

* بۆیە ئەگەر لە قورئان وردبببینەوە، ئەوا هانمان دەدات بو بیرکردنەوە لە:

١. بوونەوەر و گەردوون

٢. بیرکردنەوە لە خۆمان

٣. بیرکردنەوە لە مێژوو و سەرەنجامی خراپەکاران و ستەمکاران

** بەبێ بەکارهێنانی عەقڵ، ناتوانین لە وەحی خودای گەورە تێبگەین، ئەوەتا خودای گەورە دەفەرموێت:

---

(١) الروم (٨)

{وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ }.[١]

ئێمه قورئانمان بۆ تۆ دابەزاند، تا بۆ خەڵكی ئەوە ڕوون بكەیتەوە كە بۆیان هێنراوەتە خوارەوە، بۆئەوەی بیرێك بكەنەوە. هەروەها دەفەرمووێت: {كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ}.[٢]

((ئاوا خودای گەورە ئایەتەكانی بۆتان ڕوون دەكاتەوە، بەڵكوو تێبگەن.))

* عەقڵ بنەما و بناغەی تەكلیفی خوداییە، واتە ئەگەر كەسێك عەقڵی نەبێت یان لە دەستی دابێت یان ئاگای لێنەبێت ئەوا هیچی لەسەر نییە و هیچ شتێكی لێ ناگیرێت، هەروەك پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرمووێت:

(رفع الْقَلَم عَن ثَلَاثَة: عَن النَّائِم حَتَّى يَسْتَيْقِظ، وَعَن الصَّبِي حَتَّى يَحْتَلِم، وَعَن الْمَجْنُون حَتَّى يعقل).[٣]

---

(١) النحل (٤٤).

(٢) [البقرة: ٢٤٢]

(٣) أخرجه الترمذي (١٤٢٣)، والنسائي في ((السنن الكبرى)) (٧٣٤٦)، وأحمد (٩٥٦) حسَّنه البخاري كما في ((العلل الكبير)) للترمذي (٢٢٦)، وقال الترمذي: حسن غريب من هذا الوجه ولا نعرف للحسن سماعا عن علي، وصحح إسناده أحمد شاكر في تحقيق ((المسند)) (١٩٧/٢)، وصححه الألباني في ((صحيح سنن الترمذي)) (١٤٢٣) وأخرجه من طريق آخر أبو داود (٤٤٠٣)، والبيهقي (٥٢٩٢)، والخطيب في ((الكفاية)) (ص٧٧) صححه الألباني في ((صحيح سنن أبي داود)) (٤٤٠٣).

واته: گوناهـ لەسەر سێ کەس هەڵگیراوە:

١. نوستوو، تاوەکو بەخەبەر دێت.

٢. منداڵ، تاوەکو باڵغ دەبێت.

٣. شێت، تاوەکو عەقڵی دێتەوە بەرخۆی.

کەواتە کەسێك عەقڵی نەبێت یان لەدەستیدابێت یان ئاگای لێنەبێت و عەقڵی لای خۆی نەبێت، هیچی لەسەر نییە.

* خاڵێکی دیکە کە بەڵگەیە لەسەر گرنگیدانی ئیسلام بە عەقڵ و دژ نەبوونی بۆ عەقڵ بریتییە لەو هەموو ئیختیلاف و جیاوازی و ئیجتیهادە.

بۆنموونە لە فیقهـ (شافیعی) و (حەنەفی) و (حەنبەلی) و (مالیکی)...، هەیە.

لە عەقیدەدا (ئەشعەری) و (ماتوریدی) و (سەلەفی، أهل الحديث) و (موعتەزیلە) و (جەبری)،... هتد، هەیە.

هەروەها لە ڕوی فکری و فەلسەفی و تەصەوفی و سیاسی و...، ئەو هەموو ئیختلاف و قوتابخانە و جیاوازیە هەیە، کەواتە ئەوە بەڵگەیە لەسەر ڕێدان بە بیرکردنەوە و عەقڵ بەکارهێنان.

* بەڵگەیەکی دیکە، بوونی ئەو هەموو پەرتووك و نووسراوانەن، کە بە ملیۆنان پەرتووك نووسراوە، لەسەر زانستە شەرعی و ئیسلامییەکان، وەك تەفسیر، عەقیدە، فکر، فەلسەفە، کەلام و... هتد.

* بەڵگەیەکی دیکە، بوونی ئەو هەموو زانا و بیرمەند و مفکر و فەیلەسوف و مفسر و متکلم و... هتد.

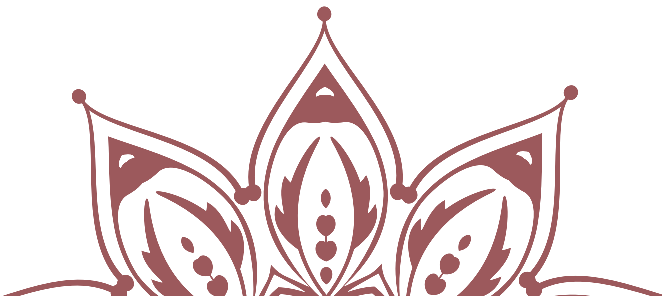
* بەڵگەیەکی دیکە، بوونی ئەو شارستانییە گەورەیە لە بوارە جیاوازەکانی ئەندازیاری و پزیشکی و ماتماتیك و جوگرافیا و مێژوو... هتد.

* هەبوون و ناردنی پێغەمبەران بۆ ڕزگارکردنی عەقڵ و فکری خەڵك بووە لە خورافیات و شتی پڕوپووچ و ناحەقی بۆ حەق و ڕاستی و خودناسی و خوداناسی و خەڵکناسی و بووناسی.

بۆیە لە کۆتاییدا، نابێت بە هیچ جۆرێك عەقڵ و وەحی تێکبگیرێن، چونکە عەقڵی سەلیم لەگەڵ نەقڵی سەحیح تێك ناگیرێن، هەروەها مەعقول نییە سەرچاوەی هەردووکیان خودا بێت، بەڵام تێکیش بگیرێن.

مەبەست و ئامانجەکانی قورئان

مەبەست و ئامانجەکانی قورئان (مقاصد القرآن): هەموو ئەو ئامانج و مەبەست و حیکمەتانەن کە قورئان دەیەوێت بیانهێنێتەدی لە میانەی دەقەکانی و کۆی بابەتەکانی، کە ئەوەندە فراوانە کۆ ناکرێتەوە و (حصر) ناکرێت.

هەندێ پێناسە بۆ مەبەست و ئامانجەکانی قورئان (مقاصد القرآن).

(الغايات اللتى أنزل القرآن لأجلها تحقيقا لمصالح العباد).

- معظم مقاصد القرآن الامر باكتساب المصالح وأسبابها، والزجر عن اكتساب المفاسد وأسبابها.
- هى المقاصد اللتى دارت عليها سور القرآن الكريم وآياته تعريفا برسالة الاسلام، وتحقيقا لمنهجه فى هداية البشر.

لەم سێ پێناسەیەوە دەردەکەوێت کە قورئانی پیرۆز بە سورەت و ئایەتەکانیەوە هاتووە بۆ ڕێنمایی مرۆڤ و بەختەوەر کردنی و جێبەجێ کردنی بەرژەوەندیەکانی و لێدورخستنەوەی مەفسەدە و خراپەکان لە دونیا و دوا ڕۆژ، کەواتە مەقاصیدی قورئانیش هەر ئەو ئامانجانەن کە لە پێناسەی مەقاصیدی شەریعە دا هاتووە، بەڵام دەبێ بزانین مەقاسیدی قورئان فروانترە لە مەقاسدی شەریعە، وە بێ چەند و چونە، سەرچاوەکەشی بێ گرفتە، بەڵام کە باسی شەریعە بکەین سەرچاوەکانی تریش دێنە ناو، کە ڕوونە زانایان لەسەر هەموویان کۆک نین.

مەبەست و ئامانجە گشتییەكانی قورئان

مەبەست و ئامانجەكانی قورئان یەكجار زۆرن بەڵام ئێمە لێرەدا چەند دانەیەكی گرینگ باس دەكەین:

١. معرفة الله وعبادته وتوحیده: ناسین و پەرستشی خوای گەورە، گەورەترین ئامانجی قورئان ئەوەیە كە ئێمە خاوەنی خۆمان بناسین، بیپەرستین، ڕەزامەندی ئەو بەدەست بێنین، خۆشمان بوێت، لێی بترسین، بزانین مافی چییە بەسەرمانەوە، ئەركمان چییە بەرامبەری، بەكام ڕێگایە پێی بگەین، چ كەسێك بە ئەومان شاد دەكات، چۆن بۆی بژین، چۆن لەدەستی نەدەین، چۆن تامەزرۆی لیقای بین، چۆن بەختەوەریمان لەناسینیدا بدۆزینەوە؟... {وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ}.[١]

٢. تزكیة النفس وتربیته: پاككردنەوەی نەفس و دڵ و دەروون، دووەم ئامانجی قورئان پەروەردەكردنی مرۆڤە، ئەوەیە كە ئەم مرۆڤە پێگە و پایەی خۆی بزانێت، ئەركی خۆی بزانێت، چۆن ببێتە ڕەحمەت بۆ دروست كراوەكانی تر، نەبێتە زەحمەت و مەینەت و ئازار، چۆن دەوری خۆی ببینێت، چونكە ئەگەر مرۆڤ پەروەردەكراو بێت ژیان خۆش و ئارام دەبێ، ستەم و بێدادی نابێت، مرۆڤەكان تام لە بوونیان

---

(١) (الذاریات: ٥٦).

دەکەن، تەمەننای مردن ناکەن وەك ئەمڕۆ کە دەبینین و دەبیستین، {قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا}.[١]

٣. تعمیر الارض: ئاوەدان کردنەوەی زەوی و خۆش کردنی ژیان و ژینگە. {هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ وَٱسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَٱسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوٓا۟ إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّى قَرِيبٌ مُّجِيبٌ}.[٢]

٤. مقصد ابتلاء الانسان: ئامانجی تاقی کردنەوەی مرۆڤ، بەداخەوە زۆر کەس بە هەڵە لەمە تێدەگات، بەڵام بەڕاستی تاقی کردنەوەی مرۆڤ و دەرفەت پێدان و ئازادی پێدانی گەورەترین ڕێزە بۆ مرۆڤ، چۆن؟ چونکە هەموو مرۆڤایەتی تاقیکردنەوە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکان بەشانازی دەزانێت، ئەگەر کەسێك بێ تاقیکردنەوە پلەیەك، پۆستێك، شەهادەیەك، بەدەست بێنێت خەڵك متمانەی پێ ناکەن و گاڵتەی پێ دەکەن، تاقیکردنەوەکە لە توانای مرۆڤ دایە، پرسیارەکان بە هەموو کەس وەڵام دەدرێنەوە، ئەوەی کە ژیری هەبێت و (مکلف) بێت، پرسیارەکان: خوات کێیە؟ پیغەمبەرت کێیە؟ دینت چییە؟ لەسەر ئەم زەوییە پرسیاری ئەوا ئاسان نییە، بەمەرجێ پرسیارەکان وەڵام دراونەوە، بەس بیان پارێزە، هەموو ئەو کەسانەش کە دەرفەتی پێگەیشتن و تێگەیشتنی ئەو پرسیارانەی نەبوو خوای گەورە سزای نادات. { وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا }[٣]، بەڵگەکانی ئامانجی تاقیکردنەوە

---

(١) (الشمس: ٩).

(٢) (هود: ٦١).

(٣) (الإسراء: ١٥).

زۆرن لەوانە: { ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ}.(١)

٥. مقصد تحقيق العدالة: ئامانجى پيادەكردنى دادگەرى لە هەموو بوارەكان يەكێكە لە ئامانج و مەبادیئە بنچينەييەكان. { لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْمِيزَانَ لِيَقُومَ ٱلنَّاسُ بِٱلْقِسْطِ وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥ وَرُسُلَهُۥ بِٱلْغَيْبِ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ}.(٢)

٦. مقصد كرامة ا لإنسان: هێنانە دى ڕێز بۆ مرۆڤ، ئەم كەرامەتە بۆ هەموو مرۆڤێكە، { وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا}.(٣)

٧. مقصد التعارف فى جعل الناس شعوبا وقبائل مختلفا: يەكترناسينى هەموو مرۆڤەكان و مرۆڤايەتى، {يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ}.(٤)

٨. مقصد التعاون بين الناس وإن كانوا مختلفين فى العقائد والمصالح: يارمەتيدانى يەكترى با جياوازيش بين لە يەكترى لە بيركرنەوە و ئايين

---

(١) (الملك: ٢).

(٢) (الحديد: ٢٥).

(٣) (الإسراء: ٧٠).

(٤) (الحجرات: ١٣).

و بيروياوەڕ و....، {وَتَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلْبِرِّ وَٱلتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ}.[١] مرۆڤەكان ناتوانن بەبێ یەك بژین، وە پێویستییان بەیەك دەبێت، با له بیروباوەڕ و بیروڕاش جیاواز بن.

٩. مقصد الحرية: هێنانەدی ئازادی، ئازادی چ له بیروباوەڕ بێت یان له بیروڕا بێ، شەریعەت هاتووه دابینی بكا، بوونی مرۆڤ به بیروباوەڕیەتی، ئەگەر نەتوانێ مومارەسەی بیروڕا و بیروباوەڕی بكات، بوونی هیچ واتایەكی نییه.[٢]

ئەم ئایەته پیرۆزه و ئایەتەكانی پێشتر بێ پێچ و پەنا باسی ئازادی بیروباوەڕ دەكەن، وە یەكێك له ئامانجەكانی ئیسلام بەرگری كردنه له پیرۆزییەكانی خەڵك جا شوێنی جولەكه بێت وەك (بيع)، یان مەسیحیەكان (صوامع)، یان هی مسوڵمانەكان بێ وەك (مسجد)، یان هی هەموو دینەكان بێ وەك (صلوات)، هەرچەند موفەسیرەكان ڕاڤەی جۆراوجۆریان بۆ ئەم وشەیه كردووه، بەڵام من پێم وایه باشترین ڕاڤه ئەوەیه كه مەبەست له پیرۆزییەكانی دینەكانی هەموو دونیا بێت نەوەك دینێك به تەنیا، چونكه هەركەس دینی هەبوو هەر دینه با ڕاستیش نەبێت، مادام بەلایەوه پیرۆزه، خوای گەوره دەفەرموێ، { لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ}.[٣]

---

(١) (المائدة: ٢).

(٢) (الحج: ٤٠).

(٣) (الكافرون: ٦).

١٠. مقصد حفظ الدين: پاراستنى ئايين، دياره ئەوەيان جياوازە لە خاڵەكەی پێشتر، ئەوەی پێشتر بۆ ئازادييە، بەڵام ئەوەيان بۆ پاراستنە، پاراستن بە دوو شێوە دەبێت، شێوەی يەكەم، بۆ دامەزراندن و بڵاوكردنەوە و ڕوونكردنەوەی، شێوەی دووەم، بە بەرگری لێكردن و پاراستنيەتی، {وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِۖ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ}.[١]

١١. مقصد حفظ النفس: پاراستنى گيانى مرۆڤ، جا هەر بيروباوەڕێكی هەبێت لە ئامانجە گەورەكانى قورئانە، بۆيە خوای گەورە سزای قورسی داناوە بۆ ئەو كەسانەی دەستدرێژی دەكەنە سەرگيانى مرۆڤ يان ئەندامێكی يان مافێكی.[٢] [٣]

١٢. مقصد حفظ العقل: پاراستنى ژيری مرۆڤ يەكێك لە ئامانجە گەورەكانى ئيسلام و قورئانە، چونكە مرۆڤ بەهۆی ژيرييەكەی بەرپرسيارە لە دونيا و دواڕۆژ، بۆيە هەرشتێك زيان بە ژيری مرۆڤ بگەيەنێت شەريعەت قەدەغەی كردووە، وەك مەی خواردنەوە، تلياك، حەشيش، هەموو ئەو دەرمانانەی بێ پێويستی مرۆڤ بەكاريان دەهێنێت.[٤]

---

(١) (البقرة: ١٩٣).

(٢) (البقرة: ١٧٩).

(٣) (الإسراء: ٣٣).

(٤) (المائدة: ٩١).

١٣. مقصد حفظ المال: پاراستنی ماڵ و سەروەت و سامان، ژیان بە ماڵەوە بەردەوامە و ڕاوەستاوە و پێش دەکەوێت.[١] [٢]

١٤. مقصد حفظ النسل: پاراستنی وەچەی مرۆڤ لە ئامانجەکانی قورئان و ئیسلام و شەریعەتە، بۆ ئەوەی جۆری ئینسانی بە شێوەی تەندروست بمێنێتەوە خوای گەورە هەموو جۆرەکانی لادانی جنسی قەدەغە کردووە، خوای گەورە زینای حەرام کردوە و سزای بۆ داناوە کە جەڵدە لێدانە. وە هەتا بوختان کردنی قەدەغە کردووە و سزای بۆ داناوە.[٣][٤] [٥] [٦] [٧]

١٥. مقصد الهدایة: یەکێك لە ئامانجە پیرۆز و سەرەکیەکانی قورئان هیدایەتە.[٨]

١٦. مقصد الشفاء: یەکێ لە وەسفی قورئان ئەوەیە کە شیفا و چارەسەرە بۆ ڕووح و بۆ لاشە، بەڕاستی قورئان شیفایە بۆ نەخۆشی بیروباوەڕ، دەردی بەدڕەوشتی، کۆمەڵایەتی، خێزانی، تاکی.[٩].

---

(١) (النساء: ٥).

(٢) (المائدة: ٣٨).

(٣) (النور: ٢).

(٤) (النور: ٣).

(٥) (النور: ٢٦).

(٦) (النور: ٣٢)

(٧) (الإسراء: ٣٢).

(٨) (الإسراء: ٩)

(٩) (الإسراء: ٨٢).

١٧. مقصد الرحمة والتراحم: ڕەحم و سۆز و بەزەیی و بەزەیی هاتنەوە بە یەكتری، قورئان وەسفێكی ئەوەیە كە ڕەحمەتە بۆ تاك و كۆمەڵگە و...، وە دەیەوێت ئەم رەحمەتە ڕەنگ بداتەوە لە دەیان دەقدا.[١]

١٨. مقصد إقامة الحجة على الإنس والجان: عوزر نەهێشتن بۆ مرۆڤ و جنۆكەكان، قوڕئان هاتووە بۆ ئەوەی ڕێنمایی بێت بۆ مرۆڤایەتی و بەرچاو ڕوونییان بكات لە هەموو پێداویستییەكانی ژیان بۆ دین و دونیا، بۆ دونیا و دوا ڕۆژ.[٢]

١٩. مقصد تعليم وتعلم الجدال باللتى هى أحسن: گفتوگۆ فێركردن بە جوانترین شێوە، لەوانەیە هەندێ كەس ئینكاری ئەو ئامانجە بكات، بەڵام بەراستی زۆر ئامانجێكی گەورەیە، چونكە گەورەترین جۆری هیدایەت لەڕێی بەیان و گفتوگۆوە دەبێت.[٣]

٢٠. مقصد الانصاف مع الموافق والمخالف: ئینساف بوون لەگەڵ هەموو خەڵك، قوڕئان زۆر پێداگری دەكات لەسەر دادگەری و ئینساف هەتا لەگەڵ ناحەزەكانیش.[٤]

٢١. مقصد تحقيق الاعجاز: چەسپاندن و هێنانی ئیعجاز، چونكە هەركات ئیعجازی قوڕئان ئیسپات كراو سەلمێنرا ئەوە بەرامبەر یان

---

(١) (يونس: ٥٧).

(٢) (النساء: ١٦٥).

(٣) (النحل: ١٢٥).

(٤) (سبأ: ٢٥).

دانی پێدا دێنێ، یان بێ دەنگ دەبێت و ناتوانێت قسە بکات، بۆیە دەبێ کار بکرێ لەسەر ئەم ئامانجە گەورەیە، قورئانی پیرۆزیش چەندین جار ئەم ڕاستییەی دووپات کردۆتەوە.(١)

٢٢. مقصد الفقه والفهم: تێگەیشتن، ئەم قورئانە بۆیە هاتووە تا ئێمە لە شتەکان تێبگەین بەوردی، بۆیە پێویست دەکات خەڵکانێك تایبەت بکەین و هاوکاریان بین لە تێگەیشتنی ورد لە قورئان.(٢)(٣)

٢٣. مقصد إحقاق الحق وإبطال الباطل: چەسپاندنی حەق و پوچەڵکردنەوەی باتڵ و شتی پووچ، خوای گەورە ڕووداوگەلێك دێنێتە پێش بۆ ئەو ئامانجە چ لەسەر ئاستی تاك چ لەسەر ئاستی کۆمەڵگە، یان لەنێوان دوو گرووپی ناکۆك و دژ بەیەك.(٤)

٢٤. مقصد إزالة الشبهات: ڕەواندنەوەی گومانەکان، قورئانی پیرۆز بەشێوەیەکی گشتی کار لەسەر دوو تەوەرە دەکا، یەك: سەلماندن و چەسپاندنی حەق. دوو: پووکاندنەوە و پوچەڵ کردنەوەی ناحەق.

بۆیە زۆر بەرچاومان دەکەوێت کە خوای گەورەی گومانەکان پوچەڵ دەکاتەوە، یان لەڕێی پێغەمبەرەکانییەوە، یان لەسەر زمانی پیاو دانا و زاناکانەوە.(٥)

---

(١) (الإسراء: ٨٨).

(٢) (التوبة: ١٢٢).

(٣) (الأنبياء: ٧٨).

(٤) (الأنفال: ٨).

(٥) (الرعد: ١٦).

٢٥. مقصد إثبات العقيدة بإيراد الحجج وإزالة الشبه: چەسپاندنی عەقیدە بەهێنانەوەی بەڵگە و ڕەواندنەوەی گومانەکان، بیروباوەڕ لە هەموو شتێك گرنگترە، وە بەردی بناغەی شەریعەت و پابەندییە، بۆیە قورئان پریەتی لە گفتوگۆی عەقیدە و بیروباوەڕ، بۆنموونە باسی ئیسپاتی ڕبوبیەت و ئولوهیەت بەچەندین شێوە بەڵگە دێنێتەوە.[١]

٢٦. مقصد التجاوب مع الفطرة السليمة: گەڕانەوە و هەماهەنگی بۆ فیترەت و سروشتی ساغ و سەلیم، قورئان ئامانجی ئەوەیە مرۆڤ بگێڕێتەوە بۆسەر فیترەت و سروشت پاکی خۆی، چونکە دینەکەی موافیقی ئەم سروشتەیە.[٢]

٢٧. مقصد تعليل الاحكام والاحداث: گەڕان بە دوای حیکمەت و فەلسەفە و هۆکاری ئەحکامەکان و ڕووداوەکان، قورئان زۆر هانمان دەدات بۆ ئەوەی حیکمەتی شتەکان بزانین و پشتی ڕووداوەکان بخوێنینەوە، هەم بۆ ئەوەی بزانین بۆ ڕویدا؟ هەم بۆئەوەی بزانین سەرنجامەکەی چی بوو، هەم بۆ چارەسەرکردن و دەستخستنە سەر برین، بۆ حوکمەکانیش هەر ڕاستە، هیچ حوکمێك نییە لە قورئانی پیرۆزدا یان بە وردی یان بەگشتی حیکمەت و فەلسەفەی دیار نەبێت، جا بەندایەتی بێ، یان ئەخلاق، یان عەقیدە و تەشریع یان ڕووداو.

٢٨. مقصد تجاوز الزمان والمكان والاشخاص فی سرد القصص والأمثال: تێپەڕاندنی کات و شوێن و کەسەکان لە هێنان و گێڕانەوەی

---

(١) (النمل: ٦٤).

(٢) (الروم: ٣٠).

ڕووداو و چیرۆکەکان، گرنگە لەوە تێبگەین سەربردە و ڕوداوەکان تەنیا مێژوویەکی ڕووت و تایبەت بەکات و شوین و خەڵکانێك نین کە بووە، بەڵکو بۆ ئەوەیە هەمیشە ئەم شتانە زیندوو بمێنن و بیانکەین بە پێوەر و مەحەك بۆ ڕووداوەکان. فَٱعْتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلْأَبْصَٰرِ.[١]

٢٩. مقصد التوازن فی العمل والمواقف: هاوسەنگ بوون لە کاروکردەوە و هەڵوێستدا، هاوسەنگی زۆر گرنگە، هەتا لەبەخشینیشدا هەر پێویستە.[٢]

٣٠. مقصد تقریر حقوق الانسان: چەسپاندن و پێدانی مافەکانی مرۆڤ، لەو خاوەن مافانە: مافی باب و دایك، مافی خێزان، مافی مێرد، مافی هاوبەشی هەردووکیان، مافی منداڵ، مافی بەساڵاچوان، مافی نەخۆشەکان، کەم ئەندامان، مافی کرێکار، مافی ژێردەستەکان، مافی پەنابەر، مافی ڕێبوار، مافی گیراو و ئەسیر، مافی زیندانی، مافی گەورەی وەڵات، مافی هاوڕێ، مافی جیران، مافی غەیرە مسوڵمان، مافی تۆمەتبار، مافی تاوانبار، مافی مردوو، مافی ئەوانەی نەخۆشی دەروونییان هەیە، مافی بێوەژنەکان، مافی قەیرەکان، مافی سەفیر و نوێنەرەکان، مافی کارمەند. جا ئەو مافانە هەموو جۆرە مافەکان دەگرێتەوە.

٣١. مقصد حق الدفاع: مافی بەرگری لەخۆکردن، قورئان لە چەندین دەقدا ئەم مافەی باس کردووە و یەکێکە لە ئامانجەکان.[٣][٤]

---

(١) (الحشر: ٢).

(٢) (الرحمن: ٧).

(٣) (النساء: ٧٥).

(٤) (البقرة: ١٩٤).

٣٢. مقصد تقرير مصير الشعوب: مافی دیاریکردنی چارەنووسی گەلان، گەلێك مادام خوای گەورە دروستی کردووە، مافی ئەوەشی هەیە کە سەرەوەری، وڵات، ماف، ئاڵا، سیادەی هەبێ.[١]

٣٣. مقصد تحقيق الأمن: دابینکردنی ئەمن و ئارامی و ئاسایش، ئەمن و ئاسایش یەکێکە لە نیعمەتە گەورەکان نەوەك بۆ ئینسان بەڵکو بۆ زیندەوەران بە گشتی، بەڵکو بۆ ژیان و ژینگشە.[٢]

٣٤. مقصد التعلم والتعليم: فێربوون و فێرکردن، قورئانی پیرۆز لە یەکەم ئایەتێك کە دابەزیوە باسی خویندنەوە و خوێندەواری کردووە.[٣]

٣٥. مقصد أكل الحلال والطيبات: خواردنی حەڵاڵ و پاك، پێکهاتەی لاشەی مرۆڤ ئەو شتانەیە کە دەیخوا بۆیە پێویستە مرۆڤ شتی پاك و خاوێن بخوات.[٤]

٣٦. مقصد تكوين الاسرة: دروستکردنی خێزان. [٥]

زەواج چەندین ئامانجی گەورەی تێدا لەوانە: بەجێهێنانی فەرمانی خوا، سوننەتی پێغەمبەرانە، تەواو بوونی دینداری، فراوانبونی بازنەی بەرپرسیاریەتی، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بەردەوامبوونی جۆری

---

(١) (الحجرات: ١٣).

(٢) (قريش: ٤).

(٣) (العلق: ١).

(٤)

(٥) (النور: ٣٢).

مرۆڤ بەشێوە هەرە جوانەکەی، دەرگای ڕزق و ڕۆزی، ئارامی، خۆشەویستی، بەزەیی و میهرەبانی، تەندروستی، کەمکردنەوەی تاوان، بەتایبەت تاوانە جنسیەکان، دیاربوونی نەسەب و کەسوکار و بنەماڵە، پارێزران لە نەخۆشییە جنسییەکان، هەروەها نەبوونی جێگرەوەی ڕاستەقینە بۆ زواج.

٣٧. مقصد إنصاف المرأة: ئینساف بوون لەگەڵ ئافرەت، پێش کەوتنی هەر کۆمەڵگەیەك بە ئافرەت پێوانە دەکرێت، هەر کۆمەڵگەیەك ڕێزی ئافرەتی گرت و مافی پێدا و لەشوێنی شایەنی خۆی دانا پێشکەوتووە، ئەگینا بە بانگەشە و قسەی گەورە گەورەنیە.(١)

٣٨. مقصد تحصين الأسرة: پاراستنی خێزان، ئەوەی پێشوتر باسی دروستکردنی خێزان بوو، بەڵام ئەم ئامانجە باسی پاراستنییەتی، شەریعەت یاسا و ڕیسای زۆری داناوە بۆ پاراستنی خێزان، وە لەکاتی پێویستدا سزاشی داناوە، لە شەریعەت دا بەدرێژی باسی مافی ژن، مافی پیاو، مافی منداڵ، مافی باوك و دایك و خزمان و ئادابی چونە ماڵان و تێکەڵاو بوون و باسی مەحرەم و بێگانە و هەتا ئەدەبی هەڵسوکەوتی منداڵیش باسکراوە.

٣٩. مقصد التربية: پەروەردە، پەروەردەی مرۆڤ یەکێکە لە ئامانجە گەورەکان کە لەسەرەتادا ئاماژەمان پێدا، بەڵام مەبەستمانە لێرەدا ڕوونتر ناوی جۆری پەروەردەکان بێنین، بۆ ئەوەی بەرچاومان ڕوون بێ و کاری لەسەر بکەین، لەوانە: پەروەردەی ئیمانی، پەروەردەی بەندایەتی،

---

(١) (آل عمران: ١٩٥).

پەروەردەی ئەخلاقی، پەروەردەی کۆمەڵایەتی، پەروەردەی ژیریی، پەروەردەی تەندروستی وەرزشی، پەروەردەی دەروونی، پەروەردەی بەسزا، پەروەردە بە ئامۆژگاری، پەروەردە بەهاندان، پەروەردە بەدیاری پێدان، پەروەدە بەگێرانەوەی چیرۆك، پەروەردە بە کردەوە، پەروەردە بەهۆی هاوڕێ و شوێنی باش، پەروەدە بە خۆشویستن، پەروەردە لەڕێی مامۆستای باش، پەروەردە لەڕێی گەشەکردنی مرۆیی، پەروەردەی زاستی، پەروەردەی میدیایی

بەڕاستی دەکرێت بواری پەروەردە زۆر فراوان بکرێت و گرنگی زیاتری پێ بدرێت، ئەوەی کە باس کرا بەس بۆ بەرچاو ڕوونییە، لەم بوارەوە شتی زۆر جوان و بەسوود نوسراوە، وە بەردەوام خول و سیمینار هەیە لەم بوارانەدا.

٤٠. مقصد حوار الأديان: گفتوگۆی ئایینەکان، ئەم بابەتە جیاوازە لە ئازادی بیروباوەڕ، مەبەست لێرەدا ئەوەیە گفتوگۆمان هەبێت لەگەڵ دینە جیاوازەکاندا، چونکە قورئان باسی دینەکانی تریشی کردووە و ڕەخنەی لێگرتوون و تەحەددای کردوون و پرسیاری لێکردوون و وەڵامی پرسیاری ئەوانیشی داوەتەوە لە: جولەکە، مەسیحی، مەجوسی، موشریك، دەهری، مولحید، صابیئە، وەچەندین بیروباوەری تر...

٤١. مقصد تكوين الامة الشهيدة: دروستکردنی ئوممەتی شایەتیدەر، {وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا }.[١]

---

(١) (البقرة: ١٤٣).

ئوممەت نابێتە چاوەدێر بەبێ ئەوەی ئیسلام جێبەجێبکات.

٤٢. مقصد تكوين خير الامة: دروستکردنی باشترین ئوممەت، لەکاتێکدا ئەم ئوممەتە چاکترین ئوممەت بوو بە شاهێدی نەیارەکانیشیەوە، ئەو کاتانە بوو فەرمانی بەچاکە دەکرد، نەهی لە خراپە دەکرد، ئیمانی راستەقینەی بە خوا بە دوارۆژ هەبوو.[١]

٤٣. مقصد تكوين الامة الواحدة: دروستکردنی ئوممەتی یەکگرتوو، هەتا هەنگاوێك لە خوا نزیك تر بین نزیك تر دەبین لە یەکتری.[٢]

٤٤. مقصد تكوين الامة الوسطية: دروستکردنی ئوممەتی میانڕەو و ناوەندگیر، میانڕەوی ئەو خەسڵەتەیە کە دەبێ هەم تاك هەم کۆمەڵگە پێیەوە پابەند بێت، چونکە زیادەڕەوی، یان کورت ڕەوی، (إفراط یان تفریط) هیچیان مەقبول نیین.

٤٥. مقصد السلام العالمي: دروستکردنی ئاشتی جیهانی، ئەگەر بێت و ئاشتی و ئەمنییەت هەبێت، ئیسلام لە هەموو دینەکانی تر زیاتر سوود دەبینێت و گەشە دەکات، خوای گەورە ناوی (السلام)ە، ئیسلام ناوی (السلم)ە، بەهەشت ناوی (السلام) ە، پەیوەندی نیوان خەڵك دەبێ سەلام و سەلام کردن بێت، ئەسڵ لە پەیوەندی نێوان خەڵك تەعاروف و سەلام و سیلم و ئاشتییە، شەڕکردن حاڵەتی نائاساییە.

---

(١) (آل عمران: ١١٠).

(٢) (الأنفال: ٤٦).

٤٦ مقصد التسامح الدينى والانسانى: لێبوردەیی ئایینی و مرۆیی، لێبوردەیی ئەو بنەمایەیە کە هەموو مرۆڤایەتی لەسەری کۆکە، کەس نییە بانگەشەی بۆ نەکات و شانازی پێوە نەکات، هەتا خوای گەورە لەگەڵ بێباوەڕانیشدا باسی ئەو ئامانجەی کردووە، وەك دەفەرموێت: {فَٱصْفَحِ ٱلصَّفْحَ ٱلْجَمِيلَ} (الحجر: ٨٥) صفح ڕوو لێوەرگێرانە بەجوانی، وەدەفەرموێ: { وَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا} (المزمل: ١٠) دان بە خۆتدا بگرە لەسەر ئەو قسانەی کە دەیڵێن وە وازیان لێ بێنەو لێیان گەڕێ بە واز لێهێنانێکی جوان. وەدەفەر موێ: {فَٱصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا}.[1] واتە: کەوا بوو خۆت ڕابگرە (ئەی موحەممەد (صلی الله علیه وسلم)) بە خۆڕاگرتنێکی چاك و جوان.

کەواتە الصفح الجمیل، والصبر الجمیل، والهجر الجمیل لەگەڵ کافرانیشدا فەرمان پێکراوە چ جای لەگەڵ مسوڵمانان.

٤٧. مقصد تکوین القوة: دروستکردنی هێز و قووەت، ئێمە کە باسی ئاشتی دەکەین مانای ئەوە نییە کە بڕوامان بە هێز نییە، بەڵام هێز بۆ بەرگریکردن و پاراستنی چەوساوە و موقەددەسات و مافی مرۆڤەکان و ڕەتکردنەوەی دەستدرێژییە، نەوەك داگیرکردن و خۆسەپاندن و قۆرخکردن و گەندەڵیکردن و مافی خەڵك بردن و...، وەك ئەوەی لە مرۆدا دەیبینین.[2]

---

(١) (المعارج: ٥).

(٢) (الأنفال: ٦٠).

٤٨. مقصد التعرف على الاعداء من الداخل والخارج: ناسینی دووژمنی ناوخۆیی و دەرەكی، هەركەسێ ناحەزی دین و ژینی نەناسێت دەكەوێتە داوی دوژمن بێ ئەوەی هەستی پێبكات، بەڵكو جاری وایە خزمەتی دوژمن دەكەی بەخۆت نازانی.(١)

٤٩. مقصد ترتیب الاولویة فی المصالح والمفاسد: ڕیزبەندی بۆ ئەولەویەت و سوودبەخش و زیان بەخشەكان، ئەمەش ئامانجێكی گەورەی قورئانییە، نابێ فرامۆش بكرێت، هەركەس ئەولەویەت فەرامۆش بكات، دەستی خۆی دەبەستێت لە كارەكانی دین و دونیای، بەسەرهاتی موسا لەگەڵ پیاو چاكەكە كە ناوی (خدر) بوو ئەوەمان فێر دەكات: كە ئەم بەسەر هاتە لە ئایەتی ٦٠_٨٢، واتە بیست و دوو ئایەتی لەم سورەتە پیرۆزە گرتووە، وە لە چەندین شوێنی قوڕئان دا لە موناسەبەی جیاوازدا باسی كراوە.

٥٠. مقصد مراعاة الرخص والضروریات: ڕەچاوكردنی ڕوخسەت و پێویستییەكان، ئەسڵ ئەوەیە مسوڵمان پابەند بێت بە عەزیمەت و فەرمان و نەهییەكان، ئەگەر هۆكارێك نەبوو لامان بدا لەم ئەسڵە، بەڵام ئەگەر هۆكارمان هەبوو دەتوانین روخسەت بەكاربێنین، بەڵكو جاری وایە پێویست دەبێت، ئەسڵ وایە لە مانگی ڕەمەزاندا بەوڕۆژو بین، بەڵام ئەگەر نەخۆش بووین، یان لە سەفەر بووین، یان ئافرتان بیانوی تایبەتی خۆیان هەبوو بەڕۆژو نابن، وە نوێژیش هەر وایە، بەڵام لە سەفەردا كۆدەكریتەوە و كورت دەكریتەوە، یان بەهۆی باران و

---

(١) (الممتحنة: ١).

نەخۆشی کۆی دەکەینەوە، یان بەهۆی شەڕ و مەترسی گۆڕانکاری زیاتریشی بەسەر دا دێت، مردارەوەبوو حەڕامە بەڵام ئەی ئەگەر ناچار بووین؟ کوفر کردن جائیزە نییە بەڵام ئەدی ئەگەر فشارێکی ئەوەندە زۆرمان لەسەر بوو پێمان تەحەممول نەدەکرا؟ لە سیاسەتیشدا هەروایە، جاری وایە ناچاری لەگەڵ نەیارەکەت ڕێك بکەوی و بەڕواڵەت دەبێ تەنازوولیشی بۆ بکەی!.

٥١. مقصد الاهتمام بالشئ على قدر إهتمام القرآن به: گرینگیدان بە شتەکان بە ئەندازەی گرینگیدانی قورئان پێی، ئەم ئامانجە زۆر گرنگە، جاری وایە ئێمە لەسەر شتێك شەڕ دەکەین کە بەلای قوڕئانەوە هەر گرنگ نییە، وەك ناوی سەلەفیەت، سۆفیەت، ئەشعەری، ماتوریدی، فڵان مامۆستا، فڵان مەنهەج، کە دانراوی فڵان کەسە، لە کاتێکدا قوڕئان داکۆکی لەسەر یەکبوون و شوێن قوڕئان کەوتن و ڕازیبوون بە ناوی مسوڵمان و مردن بە مسوڵمانیەتییە، بۆیە دەبێ ئێمە گرنگی بەوە بدەین کە ئیسلام گرنگی پێداوە، ئەم خاڵە بابەتی هاوسەنگی و ئەولەویەت دەیگرێتەوە.

٥٢. مقصدالاهتمام بالمادية والروحية: گرینگیدان بە هەردوو لایەنی ماددی و ڕووحی، مرۆڤی مسوڵمان دین و دونیا بەیەکەوە کۆدەکاتەوە بەبێ ئەوەی ناکۆکی بخاتە نێوانیان، دونیا و دواڕۆژ بەیەکەوە کۆدەکاتەوە، بێ ئەوەی پێی وابێت پێکەوە هەڵناکەن، پیکهاتەی ئێمە جەستە و ڕووحە، نابێ بەشی هیچیان فەرامۆش بکەین، مسوڵمان با دەوڵەمەند بێت، بەڵام بە حەڕام و لەسەر حسابی خەڵك نا، وە نابێ لە ڕێی خراپدا سەرفی بکات، ناکرێ بەشی هەژاران نەدات،

هەربۆیە هەرکاتێك زەمی دونیا کرا ئەوکاتەیە کە دەبێتە تاکە هیوا و ئامانج، وە قیامەت لەبیردەکرێت، دەنا دونیا کێڵگەی دوا ڕۆژە، وە پردی پەڕینەوەمانە بۆ دواڕۆژ، وە تاکە دەرفەتە بۆ ڕەزامەندی خوا و بردنەوەی گرەو لە شەیتان و شەیتان سیفەتەکان.(١)

٥٣. مقصد ضرورة تطبيق الشريعة: جێبەجێکردنی شەریعەت، قورئان بۆیە هاتووە تا کاری پێ بکرێت، نەوەك وەلا بنرێت، بۆئەوە هاتووە سەرچاوەی دەستوری یاساکانی ژیان بێت، نەوەك لەناو مزگەوتەکان و سەر ڕەفتەکان، دەیان ئایەت باسی جێبەجێکردنی یاساکانی قورئان دەکەن، دوو جۆرە کەس دەیانەوێت لەم بوارەدا فێڵمان لێ بکەن، یەکەمیان: ئەوانەی وادەزانن شەریعەت تەنیا پەیوەندی مرۆڤە بە خواوە و هەندێك بواری مەدەنی ئەحوال شەخسییە، دووەمیان: دەزانن بەڵام خۆیان لێ بواردووە لەبەر بەرژەوەندی، دوژمنە گەورەکانیش تەنانەت بە بونیشمان قەڵسن چ جای فکر و تێڕوانینمان، بە دوو بەڵگە ئەم دینە بۆ جێبەجێکردن و تەتبیقە، یەکەم: دەقەکان زۆرن، دووەم: بەکردەیی زیاتر لە سێزدە سەدە جێبەجێکراوە، ئێمە ناڵێین کەم و کورتی نەبووە،بەڵام بە بەراورد بە بەرامبەرەکانی زۆر جوانتر و بەهێزتر و زانستی تر و واقیعی تر بووە، لەبەرامبەریشدا دەستمان بۆ شتێکی باشتر نەبرد، عەلمانیەت لە وڵاتانی خۆمان ئەوەی هەشمان بوو نەیهێشت، ئەو وڵاتانەی عەلمانییان بەسەردا سەپاندین هەرئەوان سەرچاوەی نەهامەتی و پارچە پارچە بوون و هەژاری و ناکۆکیمان بوون.

---

(١) (الأعراف: ٣٢).

٥٤. مقصد التيقن من خصائص القرآن: دڵنیایی بەرامبەر تایبەتمەندییەكانی قورئان، دەبێ دڵنیا بین كە قورئان چەند خاسیەت و تایبەتمەندییەكی هەیە كە لە هیچ پەرتووك و شەریعەتێكی تردا بوونی نییە، لەوانە:

خاصية مصدره الالهي: تایبەتمەندی ئەوەی كە لە خواوە سەرچاوەی گرتووە. خاصية الحفظ: تایبەتمەندی پاراستن. خاصية التيسير: تایبەتمەندی ئاسانكران. خاصية الاعجاز: تایبەتمەندی تەحەددا و ئیعجاز. خاصية البيان: تایبەتمەندی بەیان و ڕوونكردنەوە. خاصية الكمال: تایبەتمەندی تەواوی. خاصية العموم: تایبەتمندی گشتگیری. خاصية الشمول: تایبەتمەندی هەمەلایەنی. خاصيه كونه خاتما للكتب السماوية: تایبەتمەندی كۆتا پەیام بوون و كۆتاهێنەر بە پەیامە ئاسمانییەكان. خاصية كونه واقعيا: تایبەتمەندی واقعی بوون. خاصية كونه مثاليا: تایبەت مەندی میسالی ئەوەیە تا مرۆڤ بیەوێ باڵا بڕوا، قورئان مەجالی بۆ كردۆتەوە، بەس نابێتە پێغەمبەر. خاصية حصول الاجر العظيم لقرائته: تایبەتمەندی دەستكەوتنی پاداشتی زۆر بە خوێندنەوەی. خاصية التناسق والسلامة من التناقض: تایبەتمەندی بەیەكەوە گونجان و هەماهەنگی و بەبێ بوونی ناكۆكی و دژبەیەكی.

٥٥. مقصد الاهتمام باليوم الآخر: گرینگیدان بە دواڕۆژ، بەڵگەكان لەسەر ئیمان بە دواڕۆژ یەكجار زۆرن، لەقورئانی پیرۆز زۆر باسیكراوە، زۆر ناوی لێنراوە، دیمەنەكانی بە وردی بۆ ئێمە باسكراون، باسی قۆناغەكانی كراوە لە دەستپێكەوە كە دەستپێدەكات، نیشانەكانی دواڕۆژ، باسی تێكچونی دونیا، باسی زیندوبوونەوە، قوناغەكانی

دوای زیندوبوونەوە، تا کۆتا هەوار باسی دۆزەخ و بەهەشت، من سەر ژمێرم نەکردووە، بەڵام بەسەدان ئایەت باسی دواڕۆژمان بۆ دەکات، قیامەت گرنگە چونکە شوێنی ڕەنگدانەوەی تەواوی فەزڵ و دادگەری پەروەردگارە، لەوێدا ڕاستییەکان هەموو دەردەکەون و وەڵامی هەموو پرسیارەکان وەردەگرینەوە.

٥٦. مقصد الایمان بالرسل: باوەڕ بە پێغەمبەران، پێغەمبەران _ سەلامی خوایان لێبێت _ ڕاستترین و زاناترین و دڵسۆزترین و پاکترین و لێهاتوترینی مرۆڤایەتین، ئەوان نوێنەری خوان بۆ مرۆڤایەتی، هەتا ئێستاشی لەگەڵدابێت ئەم مرۆڤە گەورانە بێ هاوتا و مونافیسن، ئەگەر لە هەموو ئەوروپا پرسیار بکەی بڵێی کەسایەتی بێ ڕکابەر کێیە؟ بێگومان لە وەڵامدا دەڵێن: عیسای کوڕی مەریەمە، ئەگەر لە هەموو جیهانی سێهەم و زۆربەی وەڵاتان پرسیار بکەی کەسایەتی بێ ڕکابەر کێیە؟ دەڵێن: موحەمەدە، جا لای هیندۆسەکان و بوزایەکان و... هەر وایە.

٥٧. مقصد الایمان بالکتب: باوەڕبوون بە پەرتووك و پەیامە ئاسمانییەکان، خوای پەروەردگار پەیتا پەیتا شەریعەتی ڕەوانە کردووە بۆ مرۆڤەکان، یاسای بۆ داناون بۆ ئەوەی سەریان لێ نەشێوێت و دین و دونیایان بە ڕێکوپێکی ڕایی بکەن، ئەم پەرتوکانە بەپێی پێداویستی و ئاستی خەڵکەکە بووە تا گەیشتە دوا قۆناغ کە قوڕئانی پیرۆز دابەزی، قورئان لە توانایدا هەیە _ بەکردەوەش سەلمێنراوە بەدەقە کانیش ڕوونە _ دوا پەیام بێت و وەڵامگۆی هەموو پرسیار و پێداویستیەکان بێت.

٥٨. مقصد الايمان بالملائكة: باوەڕبوون بە فریشتەکان.[١]

٥٩. مقصد الايمان بالقدر: باوەڕبوون بە قەدەر و قەزا، ئیمان بە قەدەر بریتییە لە چوار شت، یەکەم: بڕوابوون بە زانستی خوا، بڕوات بەوە هەبێت کە خوای گەورە هەموو شتێك دەزانێت. دوو: نوسینی پەوەردگار بۆ هەموو شتەکان، ئەم نوسینە هەندێکی فریشتەکانی لێ ئاگادارکردۆتەوە، بەڵام زانیاری تەواو بەس لای خۆیەتی. سێیەم: ویستی خوا لەسەر بەدیهێنانی شتەکان. چوارەم: وەدیهێنانی شتەکان بەپێی زانست و نوسین و ویستی خۆی، وە خوای گەورە ستەم لە کەس ناکات، خوای گەورە تاوان بە کەس ناکات بە ناچاری، خوای گەورە مرۆڤی ئازادکردووە لە هەڵبژاردنی ڕێگای خۆی، وە لە کوێدا توانای مرۆڤ پەکی کەوت یان زۆر لەژێر فشار دابوو تاوانێکی ئەنجامدا گوناهبار نابێت.

٦٠. بۆیە باسی ئیمان (بالله) ناکەین، چونکە هەموو بابەتەکان باسی ئیمان بە خوای پەروەردگارن.

٦١. مقصد النهی عن الغلو فی الدین والصالحین: نەهی کردن لە زێدەڕۆیی لە ئایین و پیاوچاکاندا، هیچ دینێك نییە پارێزراوبێت لەوەی کە شوێنکەوتووەکانی زیادەڕەوی نەکەن، خوای پەروەردگاریش ئاگادارمان دەکاتەوە لەڕێی ئەهلی کتابەوە کە زیادەڕەوییان کردووە لە بەرزکردنەوەی مرۆڤەکان بۆ ئاستی بە خوا کردن، وەك مەسیحیەکان کە کردیان.[٢]

---

(١) (البقرة: ٢٨٥).

(٢) (النساء: ١٧١).

٦٢. مقصد الزجر عن التفريط فی حق الله والصالحين: ئاگاداری له كه‌مته‌رخه‌می كردن له مافی خودا و پیاوچاكان، ئه‌وه‌یان پێچه‌وانه‌ی پێش خۆیه‌تی له جاری یه‌كه‌مدا زیاده‌ڕه‌وی ده‌كرا له حه‌قی پێغه‌مبه‌ران و پیاوچاكاندا، به‌ڵام لێره‌دا باسی كه‌مته‌رخه‌مییه له حه‌ق و مافی خوای گه‌وره، وه له حه‌قی پێغه‌مبه‌ران و پیاوچاكان، له‌ڕاستیدا جوله‌كه‌كان پێشه‌نگی ئه‌م بواره‌ن.[١]

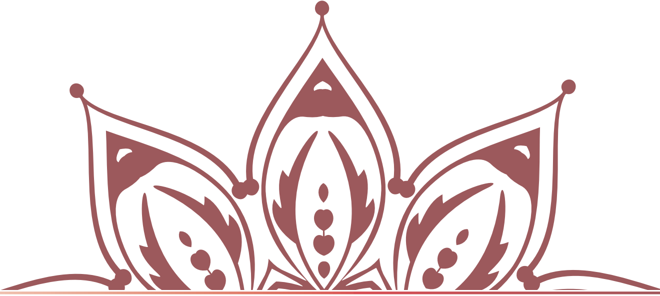
٦٣. مقصد الاهتمام بالمقاصد والعلل والاسرار والحكم والغايات: گرینگیدان به مه‌به‌ست و هۆكار و نه‌هێنییه‌كان، له‌ڕاستیدا من زۆر شت هه‌یه باسم نه‌كردووه و زۆریش گرنگه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌مویست له‌مه زیاتر درێژ ببێه‌وه، ویستم ئه‌وه سه‌ره‌تایه‌ك بێت بۆ خوێنه‌ری به‌ڕێز بۆ ئه‌وه‌ی به‌ئامانجه‌وه قوڕئان بخوێنێت، وه من به ته‌رتیب و ڕیزبه‌ندی باسم نه‌كردوون، چونكه له قوڕئانیشدا به‌ڕیزبه‌ندی نه‌هاتووه، به‌ڵام ئه‌وه مانای ئه‌وه نییه كه ڕیزبه‌ندی باش نییه، به‌ڵكو زۆریش باش و پێویسته، به‌پشتیوانی خوا ئه‌گه‌ر خوای گه‌وره ته‌مه‌نی پێداین ده‌توانین به‌وردی و به‌ڕیزبه‌ندی باسی (مقاصد القرآن) بكه‌ین ان شاء الله[٢].

---

(١) (المائدة: ٦٤).

(٢) ئا. حسن علی بۆسكێنی، به ده‌ستكارییه‌وه.

ئیمـــان و ئەخـلاق

ئیمان و ئەخلاق

بەپێچەوانەی تەوژمە ناباوەڕییەکە کە دەڵێ: مرۆڤ و سروشت و ماددە هەر یەك شتن و مرۆڤ چڵکی کیمیاییە و ماددەیەکی پیسە، ئیمان پەیوەندیەکی باشی لەگەڵ ڕەوشتدا هەیە، چونکە لای باوەڕداران مرۆڤ دروستکراوی خودای گەورە و ڕێزلێگیراو و هەڵبژاردەی خودایە لە تەواوی ئایینەکاندا، وە هەموو باوەڕدارەکان بە نائایینییەکانیشەوە جیاوازییەکی تەواو دەکەن لەنێوان مرۆڤ و شتەکانی دیکەدا.

لە باوەڕدا مرۆڤ تەنیا نییە و خاوەنی هەیە کە خودایە، بەوەش باوەڕ ئامانجی دەبێت و ئومێد لەسەر خودا هەڵئەچنێت، وە بەو پێیەش کە خودا لە زیهنی تاکدا بوونی هەبوو و باوەڕی بە زیندووبوونەوە و دووبارە ژیانکردن و لێپرسینەوە هەبوو، ئەوا مرۆڤ کائینێکی پڕاوپڕ ئەخلاقی و ماقووڵ دەردەچێت و لە سزای خراپەکانی دەترسێت و دڵی بە چاکەکانی خۆش دەبێت.

وە ئەگەر هاتوو کەسەکە ئاییندارێکی باوەڕ پتەو بوو، ئەوە کەمترین زیان بە ژینگە مرۆییەکەی خۆی دەگەیەنێت و باوەڕەکەی وەك کۆت لە پاڵنەرە شەڕەنگێزییەکانی دەهاڵێت و ڕێی لێدەگرێت تا دەست بۆ نەویستراو و قێزەونەکان درێژ بکات، دیارە ڕوونە مەبەستمان نییە بڵێین: ئەوەی ئاییندار بوو، ئەوە هەبوویەکی تەواو ئەخلاقی و بێکەموکورتییە، بەڵکو دەشێت هەندێك جار ناباوەڕێك لە خوداباوەڕێك

ئەخلاقیتر بێت، بەڵام بەشێوەیكی گشتی باوەڕداران و ئاییندااران ئەخلاقی و قبوڵكراوترن تا ناباوەڕان، ئەسڵەن ناباوەڕان و مولحیدان لێیان نایەت ئەخلاقی بن، چونكە باوەڕداران بنەما ئەخلاقییەكانیان لە خوداوە وەرگرتووە، بەڵام ناباوەڕان هیچ بنەما و ئەخلاقنامەیەكیان نییە.[١]

سیستەمی ڕەوشت لە ئیسلامدا

تایبەتمەندییەكانی سیستەمی ڕەوشتی لە ئیسلامدا

١. گشتگیر و گشتیی و هەمەلایەنە، هەموو بوارەكانی تاك و خێزان و كۆمەڵگە و دەوڵەت دەگرێتەوە، هەروەها هەموو كات و شوێن و بارودۆخ و سەردەمەكان دەگرێتەوە.

٢. ڕوونكراوە و بێ گرێ و گۆڵە.

٣. نەگۆڕە و بە پێی بەرژەوەندی كەس و كات و شوێن و باردۆخەكان ناگۆڕێت.

٤. بۆ هەموو شوێن و كات و سەردەمەكانە.

٥. واقیعییە.

٦. ناوەندگیر و وەسەتی و میانڕەوە.

٧. جیهانییە.

---

(١) ئیلحاد وەك خۆی: صلاح الدين أحمد.

٨. پەیوەستە بە ئیمان و بیروباوەڕ و عیبادەتەوە و لێی جیانابێتەوە.

٩. کردەیی و عەمەلییە.

١٠. پەیوەستە بە ئامڕاز و مەبەستەکان نەوەك بەتەنها یەکێکیان.

١١. پەیوەستکەر و ئیلزامکەرە.

١٢. عیبادەتە و خاوەنەکەی لەسەری پاداشت وەردەگرێت.

ئەخلاق لە تێڕوانینی پێغەمبەر (د.خ) دا

جوانی و باشی و خێر و چاکە چاکی و جوانی ئەخلاق و ڕەوشتە ((الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ)).[١]، واتە: (چاکە واتا جوانی ڕەوشت).

بەدوای ئەخلاق و سیفەتە بەرز و جوانەکانەوە بە ((إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ، جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَةَ، وَيُحِبُّ مَعَالِيَ الأَخْلاقِ، وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا)).[٢]

(خوای گەورە بەخشندە و بەخشندانی خۆش دەوێت و خێرەومەندە و خێرەومەندانی خۆش دەوێت حەزی لە رەوشتە بەرزەکانەو رقی لە رەوشتە نزمەکان دەبێتەوە).

---

(١) رواه مسلم عَنِ النَّوَّاسِ بْنِ سِمْعَانَ الأَنْصَارِيِّ ٢٥٥٣.

(٢) صحيح الجامع عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، (١٨٠٠).

ئەخلاق جوانی عیبادەت و پەرستشە

((إن المؤمنَ لَيُدْرِكُ بحُسْنِ خُلُقِه درجةَ الصائمِ القائمِ)).(١)

(بەدڵنیاییەوە ئیماندار بەهۆی ڕەوشت و ئاکاری جوانی دەگات بە پلەی ئەو کەسەی بەردەوام بەڕۆژووە و بەردەوام شەونوێژ دەکات).

لەگەڵ خەڵکدا بە ڕەوشتی جوان مامەڵە بکە

(خالِقِ النَّاسَ بخُلُقٍ حَسنٍ).(٢)

((لەگەڵ خەڵکدا بە ڕەوشتی جوان مامەڵە بکە)).

سەیرکە بزانە چ شتێك لە تەرازووی چاکەدا قورسترینە

(ما من شيءٍ أثقلُ في الميزان من خُلقٍ حسنٍ).(٣)

((هیچ شتێك نییە لە تەرازووی چاکەکاندا قورستر بێت لە ڕەوشتی جوان)).

کامڵترین ئیماندار ئەو کەسەیە کە ئەخلاقی کامڵترینە

((أكْملُ المؤمنينَ إيمانًا أحسنُهُم خلقًا)).(٤)

---

(١) رواه أبو داود عن عائشة، ٤٧٩٨.

(٢) رواه أحمد عن أبي ذر ٢٣٩٢، والترمذی ١٩٨٧.

(٣) رواه أبو داود عن أبی درداء ٤٧٩٩.

(٤) أخرجه أبو داود (٤٦٨٢)، والترمذي (١١٦٢)، وأحمد (٢/ ٤٧٢) واللفظ له، وحكمه حسن صحيح.

(کامڵترین و پەسەندترین ئیماندار ئەو کەسەیە کە ئەخلاق و خوڕەوشتی جوانترین و پەسەندترینە).

جوانی و نابووتیت پەیوەستە بە ئەخلاقەوە).

((إِنَّ أَبغَضَكُم إليَّ، وأَبعَدَكُم مِنِّي في الآخِرَةِ: أَسوَؤُكُم أخلاقًا)).(١)

(لە ڕۆژی دواییدا بوغزاوترین و ناشیرینترین و نابووتترن و دوورترین کەس لەمن ئەو کەسەیە کە ئەخلاقی نابووترین و ناشرین ترین و خراپترینە)(٢)

هەندێ ئایەتی قورئانی دەربارەی ئەخلاق

﴿ وَلَا تَنسَوُاْ ٱلۡفَضۡلَ بَيۡنَكُمۡۚ ﴾ البقرة: ٢٣٧.

(چاکە و فەزڵی نێوانتان لە بیر مەکەن).

﴿ وَٱلصُّلۡحُ خَيۡرٞۗ ﴾ النساء: ١٢٨.

(ئاشتەوایی و ڕێککەوتن چاکتر و باشترە لە لێکترازان و.....).

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ ﴾ النحل: ٩٠.

(خودای گەورە فەرمان بە دادگەری دەکات).

﴿ وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِۖ إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا ﴾ الإسراء: ٣٤.

---

(١) صحيح الترغيب ٢٦٦٢.

(٢) فەرموودە و ئایەت یەکجار زۆر بەڵام ئێمە بەوەندە ئیکتیفامان کرد.

(وەفا بکەن بە بەڵێن و پەیمان، چونکە بەڕاستی بەرپرسیارن بەرانبەر بەڵێن و پەیمانەوە).

﴿ وَتَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡبِرِّ وَٱلتَّقۡوَىٰۖ ﴾ المائدة: ٢.

(یارمەتی یەکدی بدەن لەسەر چاکە و چاکەکاری و خۆپارێزی و خوداپەرستی).

﴿ وَلَا تَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡإِثۡمِ وَٱلۡعُدۡوَٰنِۚ ﴾ المائدة: ٢.

(یارمەتی یەکتری مەدەن لەسەر گوناه و تاوان و خراپەکاری و دوژمنکاری و دوژمنایەتی یەکدیکردن).

﴿ وَعِبَادُ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمۡشُونَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ هَوۡنًا ﴾ الفرقان: ٦٣

(بەندەکانی خودای میهرەبان ئەو کەسانەن کە بەهێمنی و زۆر بەجوانی بەسەر زەویدا دەڕۆن).

﴿ وَلَا تَبۡخَسُواْ ٱلنَّاسَ أَشۡيَآءَهُمۡ ﴾ الأعراف: ٨٥

(شتی خەڵك سوك مەکەن و بەبێ نرخی تەماشای مەکەن).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱصۡبِرُواْ وَصَابِرُواْ ﴾ آل عمران: ٢٠٠

(ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە خۆڕاگر و ئارام بن وە خۆڕاگری و ئارامی بەسەرخۆتاندا بهێنن و ئارامی و خۆڕاگری لەناو خۆتاندا بڵاوبکەنەوە).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾ التوبة: ١١٩

(ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە لە خودا بترسن و پارێزکار بن، هەوڵبدەن هەمیشە لەگەڵ ڕاستگۆیاندا بن).

﴿ وَلَا تَجَسَّسُوا۟ ﴾ الحجرات: ١٢

(جاسوسی بەسەر یەکترەوە مەکەن).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُوا۟ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ ۖ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا۟ بِٱلْأَلْقَٰبِ ۖ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ۚ ﴾ الحجرات: ١١

(ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ! هیچ کەس و هیچ هۆزێك گاڵتە بەکەس و هۆزێکی تر نەکات و زەلیلی نەکات، چونکە لەوانەیە ئەوان چاکتر بن لەمان، ژنانیش با گاڵتە بەیەکدی نەکەن و یەکتر زەلیل نەکەن، چونکە لەوانەیە ئەمان لەوان چاکتر بن... سووکایەتی بەخۆتان مەکەن و یەکتری عەیبدار مەکەن (چونکە سووکایەتی بەیەکتر سووکایەتییە بە خۆتان) هەروەها ناو و ناتۆرەی ناشیرین بۆ یەکتر دامەتاشن، ئای کەچەند ناشیرینە ناو و ناتۆرەی خراپ لەدوای باوەڕهێنان و موسڵمان بوون).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱجْتَنِبُوا۟ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ إِثْمٌ ۖ ﴾ الحجرات: ١٢

(ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، خۆتان زۆر بپارێزن لە گومانی خراپ، لە ڕاستیدا هەندێ لەو گومانانە گوناهو تاوانن).

﴿ مَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ ﴾ غافر: ١٨

(له ڕۆژی دواییدا هیچ دڵسۆز و پشتیوانێك بۆ ستەمكاران نییە، كەس تكاكار و خەمخۆریان نییە، تاوەكو قسەیەكی ڕەواجی هەبێت و تكای لێ وەربگیرێت).

﴿ لَّا يُحِبُّ ٱللَّهُ ٱلْجَهْرَ بِٱلسُّوٓءِ مِنَ ٱلْقَوْلِ ﴾ النساء: ١٤٨

(خودا حەز ناكات لە قسەی ناشیرین و نابەجێ و ناو و ناتۆرە وتن و جنێودان و سوكایەتی كردن).

﴿ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴾لقمان: ١٨

(ڕووت وەرمەگێڕە لە خەڵكی و (لووت بەرز مەبە و بەچاوی سووك سەیریان مەكە)، بەسەر زەویدا بەناز و فیزەوە مەڕۆ، بەڕاستی خودا ئەو كەسانەی خۆش ناوێت كە خۆهەڵكێش و فەخرفرۆش و فیزاوین).

﴿ وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴾ الجاثية: ٧

(هاوار و قوربەسەری و ڕەنجەڕۆیی تەنها بۆ هەموو ئەو كەسانەی كە زۆر درۆزن و بوختانچی و تاوانبارن).

﴿ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا ۚ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ﴾ الحجرات: ١٢

(لە پاشەملە باسی یەكتری بەخراپە مەكەن، ئایا كەستان خۆشی دێت لەوەی گۆشتی برای خۆی بەمردوویی بخوات ؟! دیارە كاری واتان زۆر پێ سەخت و ناخۆشە).

﴿ وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا ﴾ البقرة: ٨٣

(قسەی جوان بكەن بەرانبەر خەڵكی و لەگەڵ خەڵكیدا).

﴿ ٱدۡفَعۡ بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ٱلسَّيِّئَةَۚ ﴾ المؤمنون: ٩٦

(هەوڵبدە بەچاكترین و جوانترین شێوە پاڵ بەهەڵە و ناڕێكی و خراپەكاری بنێیت و لای بەری).

﴿ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ﴾ الأنعام: ١٤١

(زێدەڕۆیی مەكەن، چونكە خودای گەورە زێدەڕۆكەرانی خۆشناوێت).

﴿..وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ..﴾ النساء: ١٩

(هاوژینییان بەجوانی لەگەڵدا بەرنەسەر (لەگەڵ خێزانەكانتان)).

﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ﴾ النحل: ١٢٥

(بانگەواز بكە بۆ لای پەروەردگارت بە حیكمەت (داناییەوە)).

﴿ وَلَا تَمۡنُن تَسۡتَكۡثِرُ ﴾ المدثر: ٦

(منەت مەكە (بەسەر كەسدا) چاكە و بەخشینەكانت بە زۆر مەزانە لە كاتێكدا بەتەمای زیاتر بیت).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفۡعَلُونَ ﴾ الصف: ٢

(ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بۆچی شتێك دەڵێن و ئەنجامی نادەن؟ بۆچی گوفتارتان دژی كردارتانە؟)

﴿ وَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْغَٰفِلِينَ ﴾ الأعراف: ٢٠٥

(له بێئاگایان مه‌به (ئه‌وانه‌ی دڵیان غافڵه)).

﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ﴾ الأحقاف: ١٥

(ئێمه فه‌رمانمان به ئاده‌میزاد داوه كه چاكه‌كار و چاك ڕه‌فتار بێت له‌گه‌ڵ دایك و باوكیدا).

هەندێ فەرموودە دەربارەی ئەخلاق

((الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِه))[1].

((موسڵمانی-ته‌واو-ئه‌و كه‌سه‌یه كه موسڵمانان له زمان و له ده‌ستی سه‌لامه‌ت بن)).

((لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ))[2].

((ئیمانی هیچ یه‌كێك له ئێوه ته‌واو نابێت تاوه‌كو چی بۆ خۆی پێ خۆشه بۆ براكه‌شی پێ ی خۆش بێ)).

((لَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ))[3].

---

(١) رواه البخاري عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ١٠.

(٢) رواه البخاري عَنْ أَنَسٍ ١٣.

(٣) رواه مسلم عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ٢٥٥٨.

((ڕق و قینه بەرامبەر بە یەکتری مەنوێنن, وە حەسودی بە یەکتری مەبەن، وە پشت لەیەکتر هەڵمەکەن, ببن بە برای یەکتر، وە دروست نییە بۆ هیچ موسڵمانێك پشت بکات لە براکەی لە دوای سێ ڕۆژ)).

((الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ القِيَامَةِ))[1].

((زوڵم و ستەم دەبێتە تاریکایی لە ڕۆژی دوایی دا)).

((لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ))[2].

((ئەو کەسەی قسە دەهێنێت و دەبات - دووزمانی دەکات - ناچێتە بەهەشت)).

((لاَ يَدْخُلُ الجَنَّةَ قَاطِعٌ))[3].

((ناچێتە بەهەشتەوە ئەو کەسەی کە-پەیوەندی خزمایەتی- پچڕاندبێت)).

((اليَدُ العُلْيَا خَيْرٌ مِنَ اليَدِ السُّفْلَى، فَاليَدُ العُلْيَا: هِيَ المُنْفِقَةُ، وَالسُّفْلَى: هِيَ السَّائِلَةُ))[4].

((دەستی بەرز باشترە لە دەستی نزم، دەستی بەرز ئەو دەستەیە کەوا - بۆخوا-دەبەخشێ، وە دەستی نزم ئەو دەستەیە کەوا سواڵ دەکات)).

---

(١) رواه البخاري عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ٢٤٤٧.

(٢) رواه مسلم عَنْ حُذَيْفَةَ ١٠٥.

(٣) رواه البخاري عَنْ جُبَيْرَ بْنَ مُطْعِم ٥٩٨٤.

(٤) رواه البخاري عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ١٤٢٩.

((إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ))[١].

((نەرموونيانى لە هەر شتێك دا هەبێت ئەوا جوان و چاكى دەكات، وە لە هەر شتێك دا نەما ئەوا ناشرين و خراپى دەكات)).

((مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ))[٢].

((هەر كەسێك لە ئێوە خراپەيەكى بينى ئەوا با بە دەست بيگۆڕێ, ئەگەر نەيتوانى با بە زمان بيگۆڕێ, ئەگەر نەيتوانى با بە دڵ پێى ناخۆش بێت, وە ئەوە لاوازترينى ئيمانە)).

((لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ, الْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ، وَغَمْطُ النَّاسِ))[٣].

((ناچێتە بەهەشتەوە هەر كەسێك مسقاڵە زەڕەيەك خۆ بەگەورە زانينى لە دڵ دا هەبێت, خۆبەگەورە زانين ئەوەيە كە حەق ڕەتبكەيەوە و وەرى نەگريت وە خەڵكى بە كەم بزانى))

((إِنَّ اللهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ))[٤].

---

(١) رواه مسلم عَنْ عَائِشَةَ ٢٥٩٤.

(٢) رواه مسلم ٤٩.

(٣) رواه مسلم عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ٩١.

(٤) رواه مسلم عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ٩١.

((ناچێته بەهەشتەوە هەر کەسێك مسقاڵە زەرەیەك خۆبەگەورە زانینی لە دڵ دا هەبێت)) ((بێگومان خودا جوانە و جوانیشی خۆش دەوێت)).

((لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِى يَشْبَعُ وَجَارُهُ جَائِعٌ إِلَى جَنْبِهِ وَهُوَ يَعْلَمُ بِهِ))[١].

((ئەو کەسە ئیماندار نییە کە وا خۆی تێرە و دراوسێکەی بە لاشانییەوە برسییە و ئەمیش پێی دەزانێت)).

((إِنَّ اللَّهَ تَعالَى عَفُوٌّ يُحِبُّ الْعَفْوَ))[٢].

((خوای گەورە لێبووردەیە و حەزی بە لێبووردنە)).

((مَنْ يَكُنْ فِي حَاجَة أَخِيْهِ يَكُنِ اللهُ فِي حَاجَتِهِ))[٣].

((هەر کەسێك لە هەوڵی جێبەجێکردنی پێداویستی براکەیدا بێت ئەوا خوای گەورەیش لە جێبەجێکردنی پێداویستییەکانی ئەودایە)).

((لا يَسْتَقِيمُ إِيمانُ عبدٍ حتى يَسْتَقِيمَ قلبُهُ، ولا يَسْتَقِيمُ قلبُهُ حتى يَسْتَقِيمَ لسانُهُ))[٤].

---

(١) صحيح الـجامع الصغير رقم: (٥٥٠٥) وصحيح الأدب الـمفرد رقم: (١١٢) وسلسلة الأحاديث الصحيحة عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، رقم (١٤٩).

(٢) حيث رقم (١٧٧٩) في صحيح الجامع عن إبن مسعود عن عبدالله بن جعفر.

(٣) حديث رقم (٦٦١٨) في صحيح الجامع عن جابر.

(٤) مسند احمد و صحيح الترغيب عن أنس بن مالك ٢٥٥٤.

((ئيمانى هيچ كەسێك ڕاست و تەواو و ڕێكوپێك نابێت هەتاوەكوو دڵى ڕاست و ڕێكوپێك و تەواو نەبێت، وە دڵیشى ڕاست و ڕێك و تەواو نابێت تاوەكوو زمانى ڕاست و ڕێك نەبێت)).

((مَن ظَلَمَ قِيدَ شِبرٍ طُوِّقَهُ مِن سَبْعِ أرَضِينَ))[١].

((هەركەسێ بستێ زەوى بەستەم داگیر بكات ئەوە لە ڕۆژى قیامەتدا سزایەكى ئەوەندە سەخت دەدرێت وەك ئەوەى هەر حەوت چینەكەى زەوى لە مل بپێچن و تەوقى بكەن)).

((مَن لا يَرْحَمِ النَّاسَ، لا يَرْحَمْهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ))[٢].

((هەر كەسێ ڕەحم بە خەڵكى نەكات خواى گەورەش ڕەحمى پێناكات)).

((ومَن كانَ يُؤْمِنُ باللَّهِ واليَومِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أوْ لِيَصْمت))[٣].

((هەر كەسێ باوەڕى بە خواى گەورە و ڕۆژى دوایى هەیە ئەگەر قسەى باش دەزانێت ئەوە با بیكات ئەگەرنا با بێدەنگ بێت)).

((من حسنِ إسلامِ المَرءِ تركُه ما لا يعنيه))[٤].

((یەكێ لە جوان پابەندبوونى موسوڵمان بە ئیسلامەوە بریتییە لە

---

(١) متفق عليه عن عائشة.

(٢) رواه مسلم عن جرير بن عبد الله ٢٣١٩.

(٣) رواه البخارى عن أبى هريرة ٦١٣٦.

(٤) أخرجه الترمذي (٢٣١٧)، وابن ماجه (٣٩٧٦) عن أبى هريرة.

وازهێنان لەو شتانەی پێوەندی بە ئەوەوە نییە و شایەنی گرنگیپێدانی ئەو نین)).

((مَن كانَ يُؤْمِنُ باللَّهِ واليَومِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ)).(١)

((هەر کەسێك بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، با ڕێزی میوانی بگرێت)).

((تَبَسُّمُكَ فِي وَجْهِ أَخِيكَ لَكَ صَدَقَةٌ))(٢).

((زەدەخەنە و ڕووخۆشیت بۆ بەرانبەرەکانت بە چاکە و خێر هەژمار دەکرێت)).

((الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ))(٣).

((گوتنی قسەی باش و خۆش و ڕێك و بەسوود خێر و چاکەیە)).

((من لم يشكرِ النَّاسَ لم يشكرِ اللَّهَ))(٤).

((هەر کەسێ سوپاسی خەڵك نەکات سوپاسی خوای گەورەش ناکات)).

((مَنْ كان سهْلًا هيِّنًا لَيِّنًا، حرَّمَهُ اللهُ على النَّارِ))(٥).

---

(١) رواه البخاري عن أبي هريرة ٤٣٦٣.

(٢) رواه ابن حبان عن أبي ذر ١٩٥٦.

(٣) رواه البخاري ٢٩٨٩، ومسلم ١٠٠٩ عن أبي هريرة.

(٤) رواه أحمد عن أبي هريرة، ٢٢٢.

(٥) رواه الحاكم عن أبي هريرة ٤٣٥.

((هەر كەسێ مامەڵە و تەبیعەتی ئاسان و خۆش بێت و نەرمونیان بێت خوای گەورە ئاگری دۆزەخی لەسەر قەدەغە دەكات)).

((استوصُوا بالنِّساءِ خيرًا))[1].

((ئامۆژگاریتان لێبێت دەربارەی ئافرەتان، زۆرتان ئاگا لێبن)).

((خيرُكُم خَيرُكُم لأَهْلِهِ وأَنا خيرُكُم لأَهْلي))[2].

((باشتریتان ئەوەیە كە بۆ ئەهلەكەی باشترینە، منیش باشترینتانم بۆ ئەهلەكەی خۆی)).

((وخيارُكُم خيارُكُم لنسائِهِم))[3]. [4]

((باشترینتان باشترینتانە بۆ ژن و هاوسەرەكەی)).

((كلُّكم راعٍ وكلُّكم مسؤولٌ عن رعيتِهِ))[5].

---

(١) أخرجه البخاري (٥١٨٦)، ومسلم (١٤٦٨) عن أبي هريرة.

(٢) الترمذي ٣٨٩٥.

(٣) أخرجه أبو داود (٤٦٨٢)، والترمذي (١١٦٢)، وأحمد (٢/ ٤٧٢) واللفظ له، وحكمه حسن صحيح.

(٤) بۆ زانیاری لەسەر ماف و ڕێز و پێگەی ئافرەت لە ئیسلامدا بگەڕێوە بۆ پەرتووكمان: (پەڕەی گوڵ: لابردنی گومانەكان لەسەر پرسەكانی ئافرەتان لە ئیسلامدا).

(٥) أخرجه البخاري (٢٥٥٤)، ومسلم (١٨٢٩)، وأبو داود (٢٩٢٨)، والترمذي (١٧٠٥)، والنسائي في ((السنن الكبرى)) (٩١٧٣)، وأحمد (٥١٦٧) واللفظ له.

((هەمووتان بەرپرسن بەرانبەر ئەو كەسانەی لەژێر دەستتانن و سەرپەرشتییان دەكەن)).

((إنَّ أَبغَضَكُم إليَّ، وأَبعَدَكُم مِنِّي في الآخِرَةِ: أَسوَؤُكُم أخلاقًا))[1].

((لە ڕۆژی دواییدا بوغزاوترین و ناشیرینترین و نابووتترن و دوورترین كەس لە من ئەو كەسەیە كە ئەخلاقی نابووتترین و ناشرینترین و خراپترینە)).

((مَن قَتَلَ نَفْسًا مُعاهَدًا لَمْ يَرِحْ رائِحَةَ الجَنَّةِ))[2].

((هەر كەسێك پەیمانپێدراوێك بكوژێت -بەبێ تاوان- بۆنی بەهەشت ناكات)).

((إنَّ اللَّهَ كَتَبَ الإحْسَانَ علَى كُلِّ شيءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فأحْسِنُوا القِتْلَةَ، وإذَا ذَبَحْتُمْ فأحْسِنُوا الذَّبْحَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ)). رواه مسلم عن شداد بن أوس ١٩٥٥.

((خوای گەورە چاكەكاری و چاكبوونی لەگەڵ هەموو شتێكدا پێویست كردووە، هەر بۆیە ئەگەر ئاژەڵتان سەربڕی جوان بیكوژنەوە و (هەوڵی كەمترین ئازار و ئەزیەت بدەن، وە ئەگەر سەرتان بڕین جوان و باش سەریان ببڕن)، چەقۆكەیان بۆ تیژ بكەن و پێش سەربڕینیش ئاو و خواردنیان بدەنێ و بە تینوویی و برسییەتی سەریان مەبڕن، وە كە بردتانن بۆ شوێنی سەربڕین بەجوانی و نەرمونیانی بیانبەن، وە

---

(١) صحيح الترغيب ٢٦٦٢.

(٢) البخاري ٣١٦٦.

سەربڕینەکەش وا بکەن کەمترین ئازاری هەبێت بەوەی کە بە خێرایی چەقۆکەی بەسەردا بێنی و ئەزیەتی نەدەی)).

وە هەروەها دەفەرموێت:

((اتقوا في البَهَائِم المُعْجَمَة، فَارْكَبُوها صَالحةً، وكُلُوها صَالحةً)). صحيح: رواه أبو داود عن سهل بن الحنظلة الأنصاري ٢٥٤٨.

((لە خوا بترسن لە بەرانبەر ئاژەڵە بێقسەکان -کە ناتوانن قسە بکەن-، وە جوان لێیان بخوڕن و سواریان بن، جوانیش بیانخۆن و سەریان ببڕن)).

باشبوون و ئەخلاقیبوون و مامەڵەی جوان لە ئیسلامدا تەنها لەگەڵ مرۆڤدا نییە، بەڵکوو لەگەڵ ئاژەڵانیشە!

هەموو ئەم ئایەت و فەرموودانە بەڵگەن لەسەر گرینگیدانی زۆری ئیسلام بە ئەخلاق و پەیوەستکردنی بە ئیمان و دواڕۆژ و ڕەزامەندی خودا.

کۆمەڵگەی ئیسلامی

کۆمەڵگەی ئیسلامی

ئەسڵ وایە کۆمەڵگەی موسڵمانان شوێنی ڕەنگدانەوەی ئیسلام و بنەما و بەها بەرز و جوانەکانی بێت، بۆیە ئەم پرسیارەی خوارەوە دێتەوە ئاراوە.

کۆمەڵگەی موسڵمانان دەبێ چۆن بێت؟

ئەسڵ وایە دیندار و بێدین، باوەڕدار و بێباوەڕ، ڕەش و سپی و...، بەیەکەوە بژیێن و ڕێز لە یەکتری بگرین و دوژمنایەتی یەکتر نەکەین، زۆریش ئاساییە هەر یەکەمان چەسپاو و دامەزراو بین لەسەر مەبادیئەکانی خۆمان و هەر یەکەمان باوەڕی بە بیروڕاکانی خۆی هەبێت و دەرگای گفتوگۆ و وتووێژ بکەینەوە بەسەر یەکتردا.

ئەم ئایەتە لوتکەی بەیەکەوە ژیانە:

((يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا)).[١]

واتە: (ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروستکردووە (کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە) و کردوومانن بە چەندەها گەل و تیرە و هۆزی جۆربەجۆر، تا یەکتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بەیەکەوە).

---

(١) [الحجرات: ١٣].

کەواتە با لە جیاتی دژایەتی یەکترکردن، یەکتر بناسین.

لەجیاتی ڕەگەزپەرستی، یەکسانی بەرپابکەین.

لەجیاتی چینایەتی، دادگەری بڵاوبکەینەوە.

لە جیاتی ڕق، خۆشەویستی

لەجیاتی درۆ، ڕاستگۆیی

لەجیاتی ستەم، دادگەری

لەجیاتی دژایەتی، دۆستایەتی

لەجیاتی...

کۆمەڵگەی موسڵمانان دەبێ بەم شێوەیە بێت:

١. هەموو کەس ئازادی ئایینی هەبێت، هەرکەس ئازادە چ ئایینێکی هەبێت و کەس بۆی نییە زۆر لە کەس بکات بۆ ئایین گۆڕین و هەریەکێك لەوانە دەتوانن پەیڕەوی ئایینی خۆیان بکەن. بۆنموونە کەنیسە و مزگەوت و شوێنی پەرستنی خۆیان هەبێت و بە ئازادی مومارەسەی ئاینداری خۆیان بکەن.

٢. ئازادی بیروڕا، هەموو کەس ئازادە چۆن بیردەکاتەوە، هەتا کەسی مولحیدیش ئازادە، وەك خودای گەورە دەفەرمووێت: (فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر) واتە: ((کێ باوەڕ دێنێت با باوەڕ بێنێت و کێش باوەڕ ناهێنێت با باوەڕ نەهێنێت و ئازادە.)) هەرچەند ناباوەڕ بڕوای بە خودا و قورئان و پێغەمبەر و ئایین و دواڕۆژ، نییە بەڵام ئازدە و کەس ناتوانێت ڕێی لێبگرێت و ئازادی لێ زەوت بکات،

بەو مەرجەی سنووری خۆی تێنەپەڕێنێت و سووکایەتی نەکات بە بەرانبەرەکانی.

٣. مافی ئابووری، هەموو کەسێك دەبێت مافی ئابووری و کارکردن و ئیشکردنی هەبێت و نابێت ڕێگری لە هیچ کەسێك بکرێت لەبەر ئایین و بیروڕای جیاواز.

٤. مافی سیاسی, مافی سیاسی کراوەیە و نابێت بەهیچ جۆرێك قۆخکاری سیاسی هەبێت.

٥. مافی خاوەنداری ماڵ و موڵك.

٦. مافی خوێندن و بەدەستهێنانی زانست و زانیاری.

٧. مافی کۆمەڵایەتی.

٨. ڕێز، هەموو کەسێك دەبێت ڕێزی تەواوی لێ بگیررێت و کەس نابێت بێڕێزی پێ بکرێت لەبەر جیاوازی ئایین و بیروڕا و دەنگ و ڕەنگی جیاواز.

٩. مافی ژیان، هەموو کەسێك مافی ژیانی هەیە.

١٠. یەکسانی بەرانبەر یاسا، هەموو کەس وەك یەکە بەرانبەر یاسا، وەك پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرموویت: (وَايْمُ اللَّهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا).[١] ((ئەگەر فاتیمەی کچم دزی کردبا، دەستم دەبڕی.))

---

(١) رواه البخاري (٣٤٧٥)، ومسلم (١٦٨٨).

١١. یەكسانی بەرانبەر قەزا.

١٢. یەكسانی بەرانبەر وەزیفە و دامەزراندن.

١٣. یەكسانی نێوان ژن و پیاو، پیاو و ژن یەكسانن، یەكسانن بەرانبەر خودا، خەڵك، ئایین، حكومەت، دەسەڵات، سیاسەت، ئابووری و... هتد، ژن و پیاو لە تێڕوانینی ئیسلامدا هیچ جیاوزییێكیان نییە و كەسیان لە كەسیان بەڕێزتر و گەورەتر نییە، بەڵكوو گەورەیی بە خوداناسی و تەقوا و خۆپارێزی و ڕەوشتە وەك خودای گەورە دەفەرموویێت: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ). الحجرات١٣. بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خوا ئەو كەسانەتان كەزۆرتر لەخواترسەو فەرمانبەرداری خوایە. مەبەستمان لە یەكسانی ئەوە بوو كە باسمانكرد، نەك بە مانا جێندەرییەكەی كە پێیانوایە دەبێ لە هەموو شتێكدا یەكسان بن و نابێ جیاوازی ڕەگەزی بمێنێت!

١٤. ڕەچاوكردنی لێهاتوویی و كارامەیی لە پلە و پۆست

١٥. دژایەتیكردنی گەندەڵی و خراپەكاری، واجبە لەسەر هەموو كەسێك لە ئاست خۆیی و بەپێی توانای خۆی دژایەتی گەندەڵی بكات، وەك پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرموویێت: (من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه فإن لم يستطع فبقلبه وذلك أضعف الإيمان.)[1]

---

(١) رواه مسلم: ٤٩. وأبو داود: ١١٤٠. والترمذي: ٢١٧٢. والنسائي: ٥٠٠٩. وابن ماجة: ١٢٧٥. وأحمد ١١٠٧٣.

١٦. دژایەتیکردنی ستەم، واجبە هەرکەسە و لە ئاست خۆیی و بەپێی توانای خۆی دژایەتی ستەم ستەمکاری بکات، بەڵام بە حیکمەت و لێزانی نەك بە کوێرانە، بۆیە پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) دەفەرمووێت: (أفضل الجهاد: كلمة حق عند سلطان جائر).[1] واتا: ((باشترین جیهاد وشەی حەقە لەلای دەستەڵاتدارێکی زاڵم.))

١٧. ژنان بۆیان هەیە بەژداری تەواو و کارایان هەبێت لە کایە جیاوەزەکانی پەروەردە، فێرکردن، فێربوون، ئابووری، حکومەت و دەستەڵات و چەندین بواری تر.

١٨. هیچ کەس مافی دەستدرێژی بۆ سەر کەسی بەرانبەر نییە. هەرکەسێك دەستدرێژی بکات، دەبێت بە ئەندازە و ڕێکاری تایبەتی خۆی سزا بدرێت.

١٩. پێکەوە ژیان، نابێت ئایین و بیروڕا و بۆچوون و ڕەنگ و دەنگی جیاواز و پێکەوە ژیان و بەیەکەوە ژیان تێك بدات و دوژمنایەتی دروست بکات، بەڵکوو پێویستە هەموویان بەیەکەوە بژیێن. ژیانی پێغەمبەریش (دروودی خودای لەسەر بێت.) مەزنترین نموونەی ئەو پێکەوە ژیانەیە.

٢٠. پەیوەندی هەبوونی وڵات و کۆمەڵگەی موسڵمان بە وڵات و کۆمەڵگە جیاوازەکانی جیهان

---

(١) النسائي: ٤٢٠٩. وأحمد: ١٨٨٢٨.

٢١. دەرگاکردنەوە و واڵاکردنی وڵات و کۆمەڵگە بەسەر جیهان و سوود بینین لە شارستانییە جیاوازەکان و سوود بینین لە زانست و بوارە سوودبەخشەکانیان.

٢٢. یارمەتیدانی موسڵمانان لە نێوان خۆیان و غەیری خۆیان، هەتا ئەگەر بیروڕاشیان جیاواز بێت، یان کەسێکی دورەدەست لەو سەری دونیا پێویستی بە یارمەتی هەبێت و کارەکەی مەشروع بێت، پێویستە یارمەتی بدرێت.

٢٣. کردنەوەی دەرگای گفتوگۆ بە ڕووی ئایین و بیر و ڕا جیاوازەکان بە ئازادانە، ئیسلام هەرگیز نەترساوە و ناشترسێت لە گفتوگۆ و گەنگەنگەشەکردنی پرس و بابەتە جیاوازەکاندا، بۆیە پێویستە دەرگا واڵا بکرێت بۆ هەموو بیروڕا جیاوازەکان، خودای گەورە ڕێی بە شەیتان دا گفتوگۆی لەگەڵدا بکات و هەمووشی تۆمارکردووە لە قورئاندا و ئەو گفتوگۆیە هەتایە دەمێنێتەوە، بۆیە ئەگەر بڕوانییە قورئان پڕیەتی لە گفتوگۆی نەیاران و دوژمانان، کەواتە ئەگەر دوژمنیشت بێت حەقی گفتوگۆی هەیە و دەبێت بواری تەواوی پێبدرێت کە بیروڕای خۆی دەرببڕێت بەبێ هیچ فشار و ڕێگرییەك.

٢٤. ئازادیدان بە ڕێبازە جیاوازەکان، ڕێبازە جیاوازەکانی ناو ئیسلام، بۆنموونە هەرکەس ئازادە لە ڕووی فقهییەوە پەیڕەوی چ مەزهەبێك دەکات، «حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی،...» هەروەها لە عەقیدەدا «ئەشعەری، ماتریدی، سلفی،...» و مەزهەبەکانی تریش، واتە کەس بۆی نییە مەزهەبێکی فیکری و عەقیدەیی یان فقهی و تەزکیەیی و

تەسەوفی زاڵ بکات. هەروەها بۆ ئایینەکانی تریش ئازادن پەیڕەوی لە چ مەزهەبێکی خۆیان دەکەن، بۆنموونە نەسڕانییەکان ئازادن لە «کاثۆلیکی، ئەرثۆذوکسی، پرۆتستانت،...»

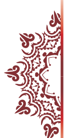
کەواتە بە کوردی و بەکورتی دەبێت: ئازادی، دادگەری، ڕێز، یەکسانی، برایەتی و تەبایی پارێزراوبن و هەرشتێك دژی ئەوانە بن، دەبێت بە پێی ڕێکار و ڕێ و شوێنی خۆی دژایەتی بکرێن و ڕێی لێ بگیردرێت.

تێبینی:

بەڵگەی ڕوونیش بۆ ئەوەی کە ئیسلام باوەڕی بە پێکەوە ژیان هەیە ئەوەیە کە بڕوانە هەموو وڵاتانی ئیسلامی هەموو ڕەنگ و ئایینە جیاوەزەکانی تێدابوون، بڕوانە کوردستانی خۆمان کە مەسیحی و جوولەکە و یەزیدی و...هتد، هەبوون و هەشن و بە هاوڵاتی پلە یەکیش چاویان لێکراوە و پەرستگا و شوێنە ئایینییەکانیشیان ماوە و پارێزگاریان لێکراوە.

بەڵام دەبێت ئەوەش بوترێت: ئازادی سنووردارە و نابێت سنوورەکان ببەزێنرن و بە ناوی ئازادییەوە مرۆڤایەتی تووشی ناهەمەتی و ئازاردان بکرێت.

جیاوازی ئایینی و سیاسی و فکری

ڕەوایی جیاوازی و هەبوونی لەناو کۆمەڵگەی ئیسلامی و موسڵماناندا شتێکی حاشا هەڵنەگرە، بە دڵنیاییەوە هەبوونیان ڕەوایە و نابێ ڕێگرییان لێبکرێت چونکە:

١. خوا و پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) مۆڵەتیانداوە، ئەوەتا خوای گەورە دەفەرمووێت: (فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ).(١) واتە: (جا ئەوەی دەیەوێت با باوەڕ بهێنێت و ئەوەی دەیەوێت با کافر و بێباوەڕ بێت). کەواتە خودای گەورە ڕێیداوە و سەرپشکی کردوون، هەروەها پێغەمبەریش (دروودی خودای لەسەر بێت.) ڕێیداون و لەگەڵیاندا ژیاوە و پەیمان و بەڵێنیشی لەگەڵدا بەستوون.

٢. ئەگەر ڕێگا بە جیاوازیی ئایینی و فکری نەدرێت، هیچ واتایەك بۆ تاقیکردنەوەی خوایی نامێنێت و ئەوکات خەڵکێکی دووڕوو و مونافیق پەیدا دەبێت، کە دیارە دووڕوو زۆر مەترسیدارترە و نابێت هەرگیز ببینە هۆکارێك بۆ سەرهەڵدانی ئەم جۆرە کەسانە، بەڵکوو ئازادیان بکەین.

٣. زۆرلێکردن لە ئاییندا بەهیچ شێوەیەك دروست نییە، ئەوەتا خوای گەورە دەفەرمووێت: (فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) [الكهف:

---

(١) [الكهف: ٢٩].

٢٩] واتە: (جا ئەوەی دەیەوێت با باوەڕ بهێنێت و ئەوەی دەیەوێت با کافر و بێباوەڕ بێت). هەروەها دەفەرموویێت: (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ).(١) واتە: (بەهیچ جۆرێك زۆرکردن نییە لە وەرگرتنی بیروباوەڕی ئیسلامدا). دینداری بەزۆر نابێت بکرێت و دین بە زۆر نادرێت بەسەر کەسدا.

٤. لەبەرانبەر ئازادی و جیاوازی قبووڵکردندا ستەم و زۆرداری و زۆرەملێ هەیە، کە دیارە ئەمەش دووبارە دوورە لە ڕووحی ئیسلام.

٥. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەردەمی پێغەمبەر (دروودی خودای لەسەر بێت.) و هاوەڵان و مێژوو و کۆمەڵگەی پێغەمبەر و کۆمەڵگەی موسڵمانان، ئەوا فرەیی و ئازادی و جیاوازی ئایینی و فکری دەبینین و ئەم جیاوازیانە هەرگیز ڕێیان لێ نەگیراوە.

٦. ئەگەر بڕوانینە خودی گەردوونیش کە دروستکراوی خودایە، دووبارە جیاوازی و فرەیی دەبینین و لە هەموو شوێنێکی ئەم گەردوونەدا بەرجەستە بووە، کەواتە ڕێگریکردن لە فرەیی و جیاوازی ڕاوەستانە لە دژی فیترەتی خۆت و بوون و گەردوون.

کەواتە بە کوردی و بەکورتی هەموو کەسێك مافی هاوڵاتیبوونی هەیە لە کۆمەڵگەی ئیسلامی و موسڵماناندا. نابێ جیاوازی بکرێ لە نێوان هیچ کەسێکدا و هەمووی دەبێ ئەرك و مافی خۆی پێبدرت و هەمووی مافی هاوڵاتیبوون و مافی بەژداری سیاسی و ئابووری و زانستی و فکری و ئایینی و...، پێدەدرێت و پێوەر و بنەما دەبێت لێهاتوویی و دەستپاکی و ڕاستگۆیی و... بێت.

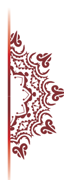
---

(١) [البقرة: ٢٥٦].

ئـازادى بيروباوەڕ لە قورئـاندا

قورئان پڕییەتی لە ئازادی و ڕێپێدانی بۆنموونە:

١. (لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ) (البقرة: ٢٥٦). بە هیچ جۆرێك زۆر لیٚ كردن لە ديندا نى يە (بۆ هاتنە ناو ئيسلام).

٢. (وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَءَامَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ). يونس: ٩٩. ئەگەر پەروەردگارت بيويستايە بڕوای دەهێنا ئەو (خەڵكەی) وا لە زەوی دا هەموو تێكڕا دەی ئايا تۆ (ئەی موحەممەد(صلى الله عليه وسلم)) زۆر لە خەڵكی دەكەيت هەتا ببنە بڕوادار.

٣. (قَالَ يَٰقَوۡمِ أَرَءَيۡتُمۡ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٖ مِّن رَّبِّي وَءَاتَىٰنِي رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِهِۦ فَعُمِّيَتۡ عَلَيۡكُمۡ أَنُلۡزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمۡ لَهَا كَٰرِهُونَ) (هود: ٢٨) نووح وتی: ئەی گەلەكەم هەواڵم بدەنیٚ ئەگەر من بەڵگەی ئاشكرام هەبێت لەلای پەروەردگارمەوە و ڕەحمەتێكی پیٚ بەخشيبم لەلايەن خۆيەوە بەڵام ئەوە لە ئێوە شاردرابێتەوە ئايا بە زۆر پابەندتان بكەين پێيەوە لە كاتێكدا ئێوە حەزی لیٚ ناكەن.

٤. (وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ) (الكهف: ٢٩)بڵیٚ حەق (ئەم قورئانە) لەلايەن پەروەردگارتانەوە هاتووە جا هەركەسیٚ دەيەوێت با باوەڕبێنیٚ و هەركەسيش دەيەوێت با كافر بێت.

٥. ﴿فَٱعْبُدُواْ مَا شِئْتُم مِّن دُونِهِۦ قُلْ إِنَّ ٱلْخَٰسِرِينَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ أَلَا ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ﴾ (الزمر: ١٥).

٦. ﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ﴾ (الغاشية: ٢١) ﴿لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ﴾ (الغاشية: ٢٢).

٧. ﴿مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾. (النحل: ١٠٦).

٨. ﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى فَلَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ ٱللَّهَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ (يونس: ١٠٤).

٩. ﴿فَلِذَٰلِكَ فَٱدْعُ وَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَهُمْ وَقُلْ ءَامَنتُ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِن كِتَٰبٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ٱللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ٱللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ ٱلْمَصِيرُ﴾ (الشورى: ١٥).

١٠. ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْحَقُّ فَٱعْفُواْ وَٱصْفَحُواْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ (البقرة: ١٠٩).

١١. ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ﴾ (التوبة: ٧٣).

١٢. يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُوا۟ وَلَقَدْ قَالُوا۟ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُوا۟ بَعْدَ إِسْلَٰمِهِمْ وَهَمُّوا۟ بِمَا لَمْ يَنَالُوا۟ وَمَا نَقَمُوٓا۟ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ فَإِن يَتُوبُوا۟ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ وَإِن يَتَوَلَّوْا۟ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ) (التوبة: ٧٤).

١٣. (إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرْتَدُّوا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَى ٱلشَّيْطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ) (محمد: ٢٥).

١٤. (يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلرَّسُولُ بِٱلْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ فَـَٔامِنُوا۟ خَيْرًا لَّكُمْ وَإِن تَكْفُرُوا۟ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا) (النساء: ١٧٠).

١٥. (قَدْ جَآءَكُم بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِۦ وَمَنْ عَمِىَ فَعَلَيْهَا وَمَآ أَنَا۠ عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ) (الأنعام: ١٠٤).

١٦. (وَأَنْ أَتْلُوَا۟ ٱلْقُرْءَانَ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ وَمَن ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ) (النمل: ٩٢).

١٧. (إِنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ لِلنَّاسِ بِٱلْحَقِّ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِۦ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ) (الزمر: ٤١).

١٨. (مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا) (الإسراء: ١٥).

١٩. (مَن كَفَرَ فَعَلَيۡهِ كُفۡرُهُۥۖ وَمَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِأَنفُسِهِمۡ يَمۡهَدُونَ) (الروم: ٤٤).

٢٠. (هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمۡ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ فَمَن كَفَرَ فَعَلَيۡهِ كُفۡرُهُۥۖ وَلَا يَزِيدُ ٱلۡكَٰفِرِينَ كُفۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ إِلَّا مَقۡتٗاۖ وَلَا يَزِيدُ ٱلۡكَٰفِرِينَ كُفۡرُهُمۡ إِلَّا خَسَارٗا) (فاطر: ٣٩).

٢١. (إِنَّآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ لِلنَّاسِ بِٱلۡحَقِّۖ فَمَنِ ٱهۡتَدَىٰ فَلِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَاۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِوَكِيلٍ) (الزمر: ٤١).

٢٢. (خُذِ ٱلۡعَفۡوَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡعُرۡفِ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡجَٰهِلِينَ) (الأعراف: ١٩٩).

٢٣. (نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَقُولُونَۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِجَبَّارٖۖ فَذَكِّرۡ بِٱلۡقُرۡءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ) (ق: ٤٥).

٢٤. إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلۡمَجُوسَ وَٱلَّذِينَ أَشۡرَكُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡصِلُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدٌ) (الحج: ١٧).

٢٥. (أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنٗاۖ فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۖ فَلَا تَذۡهَبۡ نَفۡسُكَ عَلَيۡهِمۡ حَسَرَٰتٍۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا يَصۡنَعُونَ) (فاطر: ٨).

٢٦. (أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلۡخَالِصُۚ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ أَوۡلِيَآءَ مَا نَعۡبُدُهُمۡ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلۡفَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ فِي مَا هُمۡ فِيهِ يَخۡتَلِفُونَۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَنۡ هُوَ كَٰذِبٞ كَفَّارٞ) (الزمر: ٣).

٢٧. ﴿فَإِنْ ءَامَنُواْ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَواْ وَّإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ ٱللَّهُ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ﴾ (البقرة: ١٣٧).

٢٨. ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ ٱلنَّاسَ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ (هود: ١١٨).

٢٩. ﴿ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ وَجَٰدِلْهُم بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ﴾ (النحل: ١٢٥).

٣٠. ﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَآ أَنَا عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ﴾ (يونس: ١٠٨).

٣١. ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ ٱلْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ ٱلْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ ٱلْمَوْتَىٰ بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَاْيْـَٔسِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَهَدَى ٱلنَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُواْ قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ وَعْدُ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخْلِفُ ٱلْمِيعَادَ﴾ (الرعد: ٣١).

٣٢. ﴿وَقُل لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ٱعْمَلُواْ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَٰمِلُونَ﴾ (هود: ١٢١).

٣٣. ﴿أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًا فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ (فاطر: ٨).

٣٤. ﴿لَّا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓاْ إِلَيْهِمْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ﴾ (الممتحنة: ٨).

لەگەڵ چەندان بەڵگە و ئایەتی دیکە ....

کەواتە لە هەموو ئایەتەکاندا چەند شتێك وەردەگیرێت:

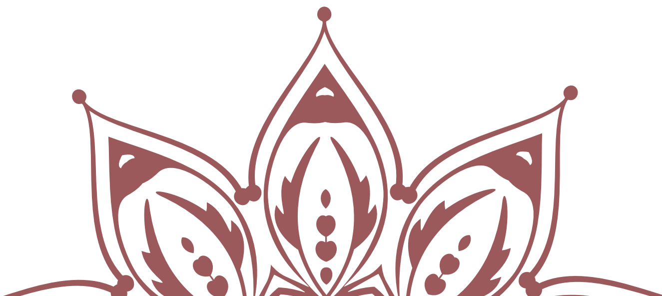
١. هەموو کەسێك ئازادی بیروباوەڕی هەیە، وەك لە ئایەتەکاندا ئاماژەی بۆ کرا: کێ باوەڕدێنێت با باوەڕبێنێت، کێش بێباوەڕدەبێت با بێباوەڕبێت.

٢. تۆبزی و زۆر لە کەس ناکرێت بۆ ئیمان و باوەڕهێنان و پابەندبوون بە ئایینەوە.

٣. هەر سزایەك هەبێت بۆ بێباوەڕان لە قیامەتدایە نەك لە دونیا، بۆیە ئەگەر لە ئایەتەکان وردبینەوە سزای دونیایی بۆ دانەناون و لە هەموویاندا دەفەرموێت: لە قیامەتدا سزا دەدرێن.

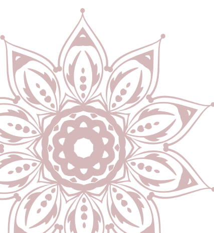
٤. ئاشتی ئەسڵە و هەتا هێرش نەکرێت هێرش نابرێت، هەتا شەڕ نەخوازرێت شەڕ ناکرێت، هەتا ئاشتی هەڵبژێرن پێکەوە ژیانیان لەگەڵدا دەکرێت.

مەبەستەکانی شەریعەت

مەبەستەكانى شەريعەت (مقاصد الشريعة)

مەبەستەكانى شەريعەت بريتين لەو مەبەستانەی لە پشتی دەقەكانەوەن، يان لە پشتی هەموو فەرمان و نەهێيكەوەن، يان لە پشت هەموو حوكمەكانی ئايينەوەن، لە حەرام و حەڵاڵ و واجب و سوننەت و...، هەموو حوكمەكانيش بۆ ڕاستەڕێ بوون و خۆشبەختی دونيا و قيامەتە، لە ژيانی تاك و خێزان و نەتەوە و ئوممەتدا.

كەواتە بەرنامە و ئايينی خودا هەمووی مەبەستدارە، لە كۆتاييشدا هەمووی بۆ بەرژەوەندی دونيا و دواڕۆژی خۆيەتی.

مەبەستەكانی شەريعەت

مەبەستەكانی شەريعەت بۆ تاك

١. پاراستنی ئايين، بە عەقيدە و ڕەوشت و عيبادەت و مامەڵەوە[١].

٢. پاراستنی نەفس[٢].

---

(١) هەموو ئەم مەبەستانە بەڵگەی خۆيانيان هەيە: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ). سورة الذاريات، ٥٦.
(رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا). سورة النساء، ١٦٥.
(٢) (وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ). سورة البقرة، ١٧٩.

٣. پاراستنی عەقڵ و هۆش[١].

٤. پاراستنی نەسل[٢].

٥. پاراستنی ماڵ و سەروەت و سامان[٣].

هەر بۆیە ئیسلام هەموو شتێکی داناوە و هانیداوە کە خزمەتی ئەم پێنجانە بکەن، هەروەها هەموو شتێکیشی حەرام کردووە کە زیان بەم پێنجانە بگەیەنێت.

مەبەستەکانی شەریعەت بۆ خێزان

١. ڕێکخستنی پەیوەندی ژن و مێرد.

٢. دانانی ئەرك و ماف لە نێوانیاندا و ڕەچاوکردن و پاراستنی هاوسەنگی لە نێوانیاندا.

٣. پاراستنی نەسل و وەچە و منداڵ.

٤. دابینکردنی ڕەحمەت و خۆشەویستی و هاوکاری و...، لە نێوان ژن و مێرددا.

(وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا). سورة الفرقان، ٦٨.

(١) (وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً) سورة طه، ١١٤.

(٢) (وَلاَ تَقْرَبُوا الزِّنَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً). سورة الإسراء: ٣٢.

(٣) (وَلاَ تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا). سورة النساء، ٥.

٥. پاراستنی نەسەب.

٦. پاراسەنی ئایین و ڕەوشتی خێزان.

مەبەستەكانی شەریعەت بۆ ئوممەت

١. ڕێكخستنی كاروباری ئوممەت.

٢. پاراستنی ئاسایش.

٣. دادگەری.

٤. یەكسانی.

٥. پاراستنی ئایین.

٦. پاراستنی ڕەوشت.

٧. پاراستنی نەسل و نامووس.

٨. پاراستنی بیروباوەڕ و فكری ئوممەت.

٩. پاراستنی سەروەت و سامانی ئوممەت.

١٠. هاوكاری و یارمەتیدان.

١١. برایەتی و خۆشەویستی.

١٢. بڵاوكردنەوەی زانست و زانیاری و ڕۆشنبیری.

١٣. ئاوەندانكردنەوەی زەوی.

١٤. خزمەتکردی مرۆڤایەتی بە هەموو جۆرەکانییەوە.

مەبەستەکانی شەریعەت بۆ مرۆڤایەتی

١. یەکترناسی.

٢. پێکەوەژیان.

٣. هاوکاری و یارمەتیدانی یەکتری.

٤. ئاشتی جیهانی.

٥. پاراستنی مافەکانی مرۆڤ.

٦. بڵاوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلام.

ئەمانە بریتیبوون لە مەبەستەکانی ئیسلام بۆ تاك و خێزان و ئوممەت و جیهان.

ئەمانەی کە باسمانکردن زانایانی ئیسلام ناویان ناوە (مقاصد الشريعة)، واتە مەبەست و مەقاصیدی شەرع و دین، ئیسلام و هەموو دینەکانی مرۆڤایەتیش بۆ پاراستن و پاریزگاریکردن لەو هێڵە گشتی و بنچینە و زەروریات و پێداویستیانە هاتوون کە مانەوە و بەردەوامی بوون و بەردەوامی ژیان لە سەر زەوی بەمانەوەی ئەو مەبەستانەوە بەستراوە.

جورجانی (مەبەست) بەوە پێناسە دەکا کە: مەبەست بریتییە لەو ئامانجەی کە شتەکە لە پێناوی بوون و مانەوەی ئەو ئامانجەدا بەدیهێنراوە.

مەبەستەكانی دین و شەریعەتەكانیش ئەو تێگەیشتن و مەبەستانەن كە دین وشەرع و یاسا و ڕێساكان لە پێناوی مانەوە و بەردەوامی و پاراستنی ئەو مەبەستانە دانراون، تێگەیشتنی مەبەستەكانیش هەروا ئاسان نییە، چونكە لە نێوان هاتنی قورئان و دۆزینەوەی پێنج مەبەست و مەقصەدی شەریعتی ئیسلام نزیكەی ٤٠٠ ساڵە، چوار نەوە و سەدە ئیسلام تاووتوێ دەكرا، ٤٠٠ ساڵی ئوممەتێكی بڵاوبووەوە لە سێ كیشوەری جیهانی كۆن كۆكردەوە، ئەو پێنج مەبەستەی دەرك پێكرد كە بریتین لە: پاراستنی دین و عەقڵ و ژیان – نفس- و وەچەو نەسل و ماڵ.

پاراستنی ئەم پێنج پایانە لەناو هەموو ئایینە ئاسمانییەكاندا مەبەستە، وە ئیستاش مەرج نییە ئەمە كۆتایی بێ و هاتنی شەرع و دینەكان هەر بۆ ئەم پێنج مەبەستە بێ، ئێمە لێرەدا حەوت مەبەستی دیكە باس دەكەین، ئەگەرچی هەندێكیان بچنە ناو هەندێكی تریان.

مەبەست و مەقصدەکانی شەریعەت:

یەكەم: ژینگەپارێزی و پاراستنی ژیانی سروشتی: ژینگەپارێزی بریتییە لە پاراستنی هەموو بوارەكانی ژینگە لە پاراستنی ڕووەك و درەخت و... هتد، ئەم مەبەست و مەقسەدە زۆربەی دەقەكانی شەرع و دینەكان وبەتایبەتیش شەریعەتی ئیسلام خەڵكی هەڵناوە لەسەر پاراستنی دارودرەخت و ڕووەكەكان:

لە حەجدا لێكردنەوەی پەلكە گەڵایەك و پنجە گیایەك حەجەكە لە كەدار دەكا، وە لە ڕاسپاردەی خەلیفە ئەبوبەكر بۆ ئەو سوپایەی بۆ جیهاد دەنێردرێ، ئەوەبوو كە دارودرەخت مەبڕن، وە زۆر فەرموودە

و ڕوداوی دیكەش هەن مرۆڤ هەڵدەنێن لەسەر پاداشتی گەورەی چاندن و ئاودانی كشتوكاڵ ودرەختەكان، پەیامبەر - علیه السلام - بۆ خۆی شتڵە دارخورماكانی لە گەڵ سەلمانی فارسی چاندن، وە چوو بۆ ناوباخەكەی جابری كوڕی عبدالله و دوعای بەرەكەتی فەرموو لەسەر مشتاغی خورماكە، وە ئەو هەموو ئایەت و فەرمودانەی هاتوون بۆ ڕێكخستنی شێوەی ژیانی: جوتیاران لە جوتیاری ومزارعە و ئاودێری مساقات و قەرزی سەلەم و زەوی بەكرێدان وهەڵنان لەسەر زیندووكردنەوەی زەویە مردوەكان، وە گرنگیدانی ئیسلام بە سودگەیاندن بە باڵندە و گیاندار و مێرولەكان كە ئەوانیش ئوممەتن وتەسبیحات دەكەن، ژیان و بژێوی ئەوانیش لەسەر كەرتی كشتوكاڵە، ئەمە جگە لە وەی كە ئێستا زانست دەریخستووە كە درەخت و ڕوەكەكان هەوای هەناسەی ئێمە و گیانەوەران بەرهەمدێنن، كەمبوونەوەیان دەبێتە هۆی نەخۆشیەكانی كۆئەندامی هەناسە و جۆرەها نەخۆشی كوشندە و ترسناك، جا بەپێی ڕێسای: (ما لا یتم الواجب إلا به فهو واجب.) ئێمە دەزانین كە پاراستنی ژیانی مرۆڤ و ماڵی مرۆڤ بەشێكە لە زەروریەتەكان و مەبەستەكان، ئەم دووانەش ناپارێزرێن تا دارستان و ڕوەكەكان پارێزراو نەبن، كەواتە ژینگەپارێزی بەم ڕێیەش هەر یەكێكە لە مەبەستەكان.

دووەم: پاراستنی ژیان و زیندەگی ئۆرگانی و زیندەوەران لە مرۆڤ و باڵندەكان و ئاژەڵەكان و هەموو جۆری گیانەوەران، تەنیا چەند گیانەوەرێك لەم هاوكیشە جیاكراوەن لە هەندێ شەرع و دین، وەك لە ئیسلامدا فەرمان كراوە بە كوشتنی سەگی هار و مار و دوپشك و...

ئەم مەبەستە لای زانایانی پێشین بەتەنیا باسی پاراستنی مرۆڤی کردووە، بەڵام هەموو ئاژەڵ و گیانەوەر و پەلەوەرەکان لە ناو شەرع و لە دەقەکانی قورئان وسونەت و ئیجتهادی فەقیهەکان باس لە ڕێکخستن و بەخێوکردن و بەڕێوەبردنی ئاژەڵداری و پەلەوەر کراوە و لە فقهی موعامەلات جێی دیاری هەیە، هەروا لە بەشی عیباداتیش قوربانی و فدیە و هەدیەی حەج بە جۆرە ئاژەڵێك دەکرێ کە چاودێری تەواوی کرابێ و مافی لە وەڕ و جێی حەوانەوەی باشی بۆ دابین کرابێ، جا کە حەج فەڕزبێ، ئەو فەڕزەش بێ سەربڕینی ئاژەڵی بێ لەکە و کەموکوڕی تەواو نابێ، کەواتە دەبێ پاراستنی گیانەوەران و ئاژەڵانیش فەڕز بێ و مەبەستێکی شەرع بێ.

سێیەم: پاراستنی پاکێتی ناوەندی بەرگە هەواو وشکانی و دەریایی.

ئایەت وفەرموودە و فیقەناسەکان زۆر باسی پاکوخاوێنی و مەرجەکانی ئاوی پاکیان کردووە، وە سووتاندنی گژوگیا و مێروو و تەنانەت تاوانباریشیان بەئاگر حەرامکردوە، تا نەبێتە بیانو بۆ پیسکردنی ژینگەی ئاو و هەوا، شەرع کوشتنی بۆقی حەرامکردووە چونکە مێش و مەگەزە زیانبەخشەکان دەخوا، هەر یاسا و پاوانکاریەك کە ئەمڕۆ دابنرێ و زاناکان بۆ کەمکردنەوەی پیسبوونی بەرگەهەوا هەر جۆرە پابەندی و یاساغێك لەسەر کارگە و سوتەمەنی ژەهراویکەر و هەر دروستکراوێك کە هەڕەشە بێ بۆ هێلانەی مرۆڤایەتی، ئەوە گوێڕایەڵی فەڕزە، چونکە مانەوەی هەموو مەبەستەکانی دین و مرۆڤایەتی بەندن بە مانەوەی سەلامەتی هێلانەکەیەوە لە دەریا و وشکانی و هەوادا، وە زۆر هاوکێشەی قورئانیش دەرکەوتنی بەدکاری و خراپی و گەندەڵی

له دەریا و وشکانیدا دەگێڕنەوە بۆ ئەو کارانەی کە مرۆڤ بەدەستی خۆی دەیکا (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا)[١] وە هۆی لەناوچوون و بنەبڕبونی میللەتانیش دەبەستێتەوە بە بەدکاری دەوڵەمەند و دەست ڕۆیشتو و دەسەڵاتدارانی ئەو میللەتانە (وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا)[٢].

چوارەم: پاراستنی وەچە و نەوە و نامووس، پاراستنی ناموسیش بۆ پاراستنی وەچەیە، چونکە خێزان و داوێنپاکی باوەشی گەرمی منال و جێی پەروەردەبوون و بەخێو کردنیانن، بە پێچەوانەی منالی زۆڵ کە ئەگەر فڕێ نەدرێتە لاکۆڵان ونەمرێ بە مەلۆتکەیی، بە گەورەیی و گەنجی هەروای لێدێ و لە ئەنجامی ئەوە یان دەبێتە قین لە دڵ بەرامبەر مرۆڤایەتی، یان دەبێتە بار بەسەر کۆمەلگاوە و بەمەش مشەخۆری لەناو جیهان دروست دەبێ، نمونەی پاراستنی نەسل و وەچە:

بیگومان لەسەدەکانی کۆن نە منداڵی بلوری -أنبوب- و نە بانکی مەنی و سپێرم و نە چاندن و زەرعکردنی منالْ لە رەحم و نەکۆپی کردن لە خانەی خودی مرۆڤ... ئەمانە هیچی نەبوو, ئا لێرەدا شەرع و نوژداری و پێوەرەکانی ڕەوشت کۆدەبنەوە و بڕیارێك بۆ ئەو داهینراوە نوێیانە دەردەکەن کە ئەوانیش تاچەند بەشداری لە پاراستنی نەسل بکەن بەشداری ئەم ڕەوتە دەبن و دەبنە پارێزەری مەبەستێکی شەرع؟

---

(١) الروم: ٤١.

(٢) الإسراء: ١٦.

ئەم مەبەستەش لای زانایانی کۆن بە یەکێك لە مەبەستەکان دانراوە و لەبەر ئەو حەدی زینا و مارەکردن و خێزانداری و یاسا و و شەرعی- فقهی باری کەسێتی و ئەحواڵی شەخسی - بۆ دانراوە.

پێنجەم: پاراستنی ئەخلاق و ڕەوشت و باو و نەریتە ئەرێنی و ئیجابیەکان.

ئەوەی کە زانایانی ئوسول پێی دەڵێن: مەسالیحی مورسەلە و بەرائەی ئەسڵی، دینەکان کاتێك هاتوون کە مرۆڤایەتی لە هەندێ ڕووەوە لەو بەرائە ئەسلیە لای داوە و زیادەڕەوی کردووە، دین و شەرعەکان هاتوون ئەو لادانەیان چاککردۆتەوە، هەربۆیە زانایان کە باس لەهاتنی دین دەکەن، دینی نوح بەیەکەم دین دادەنێن، چونکە ئادەم و وەچەکانی لە سەر ڕەوشتی فیتریی پاك بوون، بۆیە قورئان کە باسی تەشریعی دین دەکا لە نوحەوە دەستپێدەکات، کەواتە ئەخلاق و ڕەوشت و نەریت و باو و تەقالید و عادات لە دینەکان کۆنترن، وە هەر ڕەوشتێك و نەرینێك شەرع باسی نەکردبێ بەدیاردەیەکی خراپ و هەمواری نەکردبێ، ئەوە مانەوەی فەڕزە و لە جێی خۆی ماوەتەوە و لە ڕێسا گشتگیرە ئیسلامیەکانیش ئەوەیە: (العادةُ مُحَكَّمَةٌ). واتە: عادەت و عورفی باش و چاك حەکەمە لە نێوان خەڵکیدا و دەبێ کاری پێبکرێت، هەربۆیە عورف یەکێکە لە سەرچاوەکانی شەریعەت.

کەواتە مادام عادەت حوکمی پێ بکرێ و فەرمانێکی پەیڕەوکراو بێ، مانەوە و پاراستنی ئەرکێکی دینییە و مانەوەی مەبەست و پێویستە.

پەیامبەریش (د.خ) دەفەرموێت: (إنَّما بُعْثتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ)[١] تەنیا بۆ ئەوەنێردراوم پایەکانی ڕەوشتە باڵاکان تەواو بکەم.

شەشەم: پاراستنی دینەکان و بنەما ئیمانی و بیروباوەڕی و فقهی و تیگەیشتن و شەرعی و ئوصولی و هەر بنەمایەك كە دەبێتە هۆی پاراستنی دین و یاسا و و شەرع, هەڵبەت پاراستنی هەموو دین و شەرعەکان مەبەستە، بۆیە دەبینین کە ئەوەی دینی ئیبراهیم و کوڕانی ئیسرائیل و یەهودیەتی لە دینێکی ناوچەگەریی و شوێنێك کردە دینێکی بڵاوبووەوە ئەو نسکۆیانە بوو کە بەهۆیەوە ناچاربوون بچنە میسر و شام و سەبی بکرێن بۆ عیراق و ئێران، تا دینەکە بڵاوببێتەوە، لە ئیسلامدا وا بۆ هەزاران ساڵ دەچێ کە هەموو دینەکان پەرستگا و شەرع و بازاڕ و ژیانی تایبەتییان پارێزراوە، ئەوە دەیسەلمێنێ کە مانەوە و پاراستنی شەرع ودینەکان مەبەستێکە لە مەبەستەکانی ئیسلام.

حەوتەم: پاراستنی ژیان و گیان و ڕووحی مرۆڤ و مرۆڤایەتی و بەتەنگەوە بوونی.

بۆ ئەم مەبەستەش هەموو (فقهی جنایات) لە (قیساس) و تۆڵە کردنەوە و خوێن وەرگرتن و هەموو جۆرەکانی تۆڵە بۆپاراستنی گیانی مرۆڤ لە شەریعەت دا هاتوون.

هەشتەم: پاراستنی عەقڵ و بیر و هۆش و بۆچوون و دانایی و زانست و هەموو چەشن و لقەکانی زانست، ئەم مەبەستەش لە لایەن زانایانی

---

(١) أخرجه أحمد (٨٩٣٩)، والبخاري في ((الأدب المفرد)) (٢٧٣) واللفظ لهما، والبزار (٨٩٤٩) باختلاف يسير.

ئوسوڵ باسكراوە، دەڵێن: حەرامكردنی مەیی و بێهۆشكەرەكان بۆیە حەرامە، چونكە زیان لە عەقڵ دەدات، وە هەموو جۆرەكانی قومار بۆیە حەرامن چونكە مرۆڤ بەكاری نەشیاو خەریك دەكەن و ناهێڵن بە وەرگرتنی زانست و پەرەدان بەعەقڵ و هۆشی خەریك بێ، لەگەڵ ئەوەش كە خواردنی ماڵ و سامانی یەكدییە بە ناحەق.

لەم سەردەمەش هەرچی ببێتە هۆی بێهۆشكردنی مرۆڤ لە مادە هۆشبەرەكان قەدەغە دەكرێن بۆ پاراستنی عەقڵ و هۆش.

هەروەها كردنەوە و نۆژەنكردنەوە و پاراستنی خوێندنگا و زانكۆ و بنكەی لێكۆڵینەوە و كتێبخانە و تاقیگە و مۆزەخانەكان و هەر دامەزراوەیەكی تریش كە ببێتە هۆی پاراستنی یادەوەری و ڕۆشنبیری و ئەرشیفی كەلەپوری عەقڵ و هزری مرۆڤایەتی پاراستن و مانەوەی فەرزە و مەبەستێكە لە مەبەستەكانی شەریعەت..

نۆیەم: پاراستنی سەروەت و سامان و ماڵ و موڵكی جێگیر و گوازراوەكان، ئەم مەبەستەش لە ناو شەرع دا چاودێریكراوە، ڕیبا و هەموو جۆرە گزیكاری و قومار و بەفیڕۆدانی ماڵ لە پێناوی پاراستنی ئەم مەبەستە حەرامكراوە و بۆ پەرەپێدانی كڕین و فرۆشتن و بازرگانی و كەرتی كشتوكاڵ و ئاژەڵداری و پیشەسازی ڕێكخراوە.

فقهی سەودا و ئاڵوگۆڕ _ فقه المعاملات _ سەدان بەرگ و كتێبی بۆ نوسراوە بۆ پاراستنە لە حەرام. پاراستنی مەبەستی ماڵ لە قورئان وسونەت باسكراون و زانایانیش زۆر گرنگیان پێداون...

لەسەردەمی پەیامبەر و ئەبوبەکر بەیتولمال نەبوو، هەروەك (دیوان الجند) و سەربازیش نەبوو، بەڵام هورموزانی فارسی ئەم ئەزمونانەی دەوڵەتی فارسی بە ئیمامی عومەر گوت، ئیمامی عومەر کە دەیزانی دین و شەریعەت بۆ پایەدارکردنی دادگەری و نەهێشتنی ستەم و مافپارێزی بۆ هەموو چینەکان هاتوون، ئەگەر دیوانی سەربازی و بەیتوالمال لە پاراستن و بەدیهاتنی ئەم مەبەستانەمان نزیکتربکاتەوە و بەرکەوتەشی نەبێ لەگەڵ مەبەستەکانی تر، کەواتە هێنانی بۆ ناو ئیسلام بەشێکە لە شەرع.

لەم سەردەمەشدا بانك و پەرلەمان و زۆر ئەنجومەن و دەسەڵات و دەزگای دیکە ئەوانیش ئەم مەبەستانە دەپارێزن، بانك ماڵ دەپارێزێ، دەکرێ بانك لە ڕیبا پاك بکرێتەوە، بانقیش وەك فەرمانگەی کەسێتی وایە، لەو فەرمانگەیە دەتوانی قەسامە و دابەشکردنی میرات بەشەرعی دەرکەیی و گرێبەستی نێوان هاوسەران بە پێی مەرجەکانی شەرع بێ، دەشکرێ لەو فەرمانگەیە گرێبەستی هاوڕەگەزبازی و دابەشکردنی میراتی ناشەرعییشی لێدەکرێ.

بەم شێوە هەموو وەزارەت و دەزگا و دامەزراوەکان دوولایەنەن و دەتوانرێ چاك وخراپیان تێدابکرێ، پەرلەمان کە هەندێ بە شوێنی شەرعدانانی دەزانن، دەتوانرێ بکرێتە ئەنجومەنی موجتەهید و شەرعزانەکان و پسپۆڕان لە دەقەکانی قورئان وسونەت مەبەست و بنچینەکان بدۆزنەوە و هەڵێنجن و ڕێکاری پاراستنیان بۆ فراوان بکەن، بوونی ئەنجومەنێکی لەو شێوەیە بۆ حوکمڕانی ئیسلامی فەڕزی عەینە و بەبێ بوونی ئەنجومەنی موجتەهیدان فەرمانڕەوای ئیسلامی توشی هەرەس هێنان دەبێ.

دەیەم: پاراستنی عەدالەت و دادگەری و ئەمن و ئاسایش و تەناهی و مافەکان و هاوسەنگی هاوکێشەکان، یەکێك لە مەبەستە هەرە سەرەکیەکانە بۆ هاتنی وەحی و شەرع و دین، چونکە یەکێك لە سەرەکیترین ئەرکی پەیامبەران و هەواڵدەرەکان بریتی بووە لە بەرقەرارکردنی تەرازوی عەدالەت و داد و ژیانی موعتەدیل و هەموار و هاوسەنگ و دوورکەوتنەوە بووە لە توندڕەوی و دەمارگیری و ئاستەنگی و قڕی و پڕی، هەموو دینەکان و شەرعەکان، کە سەیری ژیانی کاریزما و دامەزرێنەرانیان بکەی بە نواندنی هەڵسوکەوتی هەموار و هاوسەنگ و دادگەرانە دەناسرێنەوە، خودا لە قورئاندا ئەم مەبەستەی زۆر بە ڕوونی فەرمووە، کە هەموو دین و شەرع و پەیامبەرەکانی بۆ نەهێڵانی ستەم و بەرقەرارکردنی دادگەری ڕەوانە کردوون.

کەواتە مانەوە و پاراستی دادگەری مەبەستێکە لە مەبەستەکانی شەرع ودین...

وە هەر دام ودەزگا و ئەنجومەن و هۆکار و ڕێ وشوێنێکیش ئەم مەبەستە بپارێزێ ئەویش بوون و مانەوەی شەرعیە وبەشێکە لە دینداری.

یازدەهەم: پاراستنی پیشە و کار و بەهرە و هونەر و خولیا و ئەدەب و شارەزایی و داهینان و هەموو ئەو ئامێر و هۆکارانەش کە یارمەتی مانەوە و بەردەوامی ئەم مەبەست و بوارانەی سەرەوە دەدەن.

ئەم بوارانە زۆربەیان بۆ پارێزران و مانەوەی یەکێك یان چەند دانەیەك لەو مەبەستە شەرعیانەی پێشوو کە باسکران پێویستن و بەبێ مانەوەیان کەشتی ژیان ژێرئاو دەبێ و هێلانەی جیهان وێران دەبێت.

جا بە ڕێسای (ما لا یَتِمُّ الواجِبُ إلا بِه فَهُوَ وَاجبٌ)، ئەم خاڵی یازدەمەش دەبێتە شتێکی واجب و پێویست لە لیستی مەبەست و پارێزراوەکانی دین وشەرع.

دوازدەهەم: پاراستنی تەندرووستی و هێز و سەروەری و سەرداری و سەربڵندی و شکۆمەندی و پاراستنی توانا جەستەیی و عەقڵی و بیری و کرداری و و پاراستنی ئامرازەکانی داهێنان لە هەموو بوارێکدا، چونکە عەقڵی سەلیم و دینداری سەلیم و کۆمەڵگەی سەلامەت پێویستی بەتەندروستییە. چونکە عەقڵی ساغ و سەلیم لە جەستەی ساغ و سەلیم دایە، بەبێ بوونی عەقڵی ساغیش ناتوانین بەساغی لە دین و شەرع و جیهانبینی بگەین، کەواتە تەندروستی و هۆکارەکانی تەندروستی جەستەیی و دەروونی و کۆمەڵایەتی و ڕوحی و ڕەوشتی پێویستن و مانەوە و پاراستنیان بەشێکە لە دین وشەرع.

پوختەی مەبەستەکان

یەکەم: ژینگەپارێزی.

دووەم: پاراستنی ژیان و زیندەگی.

سێ یەم: پاراستنی پاکێتی ناوەندی بەرگە هەوا و وشکانی و دەریایی.

چوارەم: پاراستنی وەچە و نەوە و ناموس.

پینجەم: پاراستنی ئەخلاق و ڕەوشت.

شەشەم: پاراستنی دینەکان.

حەوتەم: پاراستنی عەقل و بیر و هۆش.

هەشتەم: پاراستنی سەروەت و سامان.

نۆیەم: پاراستنی عەدالەت و دادگەری.

دەیەم: پاراستنی پیشە و کار و بەهرە و هونەر.

یازدەیەم: پاراستنی تەندروستی.

دوازدەیەم: پاراستنی گیان و ڕووح.[١]

له کۆتاییدا بە پێویستی دەزانم وتەیەکی ئیمام ئیبنو قییم باس بکەم لەسەر ئەم بابەتە:

(فإن الشريعة مبناها وأساسها على الحكم ومصالح العباد في المعاش والمعاد وهي عدل كلها ورحمة كلها ومصالح كلها وحكمة كلها.

فكل مسألة خرجت عن العدل إلى الجور، وعن الرحمة إلى ضدها وعن المصلحة إلى المفسدة، وعن الحكمة إلى العبث فليست من الشريعة وإن أدخلت فيها بالتأويل.

فالشريعة عدل الله بين عباده، ورحمته بين خلقه، وظله في أرضه، وحكمته الدالة عليه وعلى صدق رسوله صلي الله عليه وسلم أتم دلالة وأصدقها)[٢].

---

(١) ئا: محمد عزيز لۆتەری، بەدەستکارییەوە.

(٢) إعلام الموقعين: ل ١.

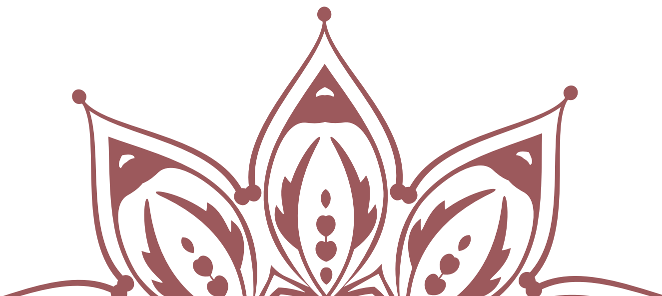

واتە: (شەریعەت و یاسا و ڕێسا و بنەماکانی ئیسلام بناغە و بنەڕەت و ئەساسەکەیان لەسەر حیکمەت و دانایی و بەرژەوەندی مرۆڤ دامەزراوە لە دونیا و دواڕۆژا، هەربۆیە هەمووی عەدل و عەدالەت و دادگەرییە، هەمووی ڕەحمەت و بەزەییە، هەمووی بەرژەوەندی و سوودە، هەمووی حیکمەت و داناییە.

هەر بابەتێك لە عەدل و دادگەرییەوە چوو بەرەو زوڵم و ستەم و ستەمکاری، یان لە ڕەحمەت و بەزەییەوە چوو بەرەو پێچەوانەکەی، یان لە بەرژەوەندی و سوود و قازانج چوو بەرەو زرەر و زیان و خراپە، یان لە لە حیکمەت و داناییەوە چوو بەرەو بێهوودەیی و پڕووپووچی و بێ حیکمەتی و بێ سەروبەری، ئەوە بەهیچ شێوەیەك نە شەریعەتە و لە شەریعەتیشدا جێی دەبێتەوە، هەرچەندە بە تەئویل و تەفسیر و ڕاڤەی جیایاش بخزێنرێتە ناو شەریعەتەوە.

شەریعەت دادگەری و عەدلە لەنێوان مرۆڤەکاندا، ڕەحمەت و بەزەییە لەنێوانیاندا، وە سایەیەوسێبەری خودایە لە زەویدا، وە حیکمەت و داناییە کە بەڵگەیە لەسەر خۆیی و لەسەر ڕاستی پێغەمبەرەکەی بە تەواوترین و ڕاسترین بەڵگە و شێوە).

ئیسلامی چی پێشکەشی مرۆڤ و مرۆڤایەتی کردووە؟

ئیسلام چی پێشکەشی مرۆڤ و مرۆڤایەتی کردووە؟

لەکۆتایی ئەم پەرتووکەدا زۆر بەکورتی باسی بەرهەمەکانی ئیسلام دەکەین بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی:

١- عەقیدەیەکی خودایی ڕوون، بەڵگەدار، وەسەطی، میانڕەو، کردەیی و گشتگیر.

خودایيە: خوداییيە و مرۆیی نییە.

ڕوونە: بێ گرێوگۆڵە و ناڕوونی تێدا نییە وەك ئایین و ڕێبازە فکریی و فەلسەفییەکان.

بەڵگەدارە: بەبێ بەڵگە قسەناکات.

وەسەطی و میانڕەوە: دوورە لە تەڕەفگیری، نە ماددییە نە میسالی، نە...

کردەییيە: بەتەنیا وەك بیروباوەڕ نامێنێتەوە و بەردەوام پاڵنەرە بۆ کردەوە و مرۆڤێکی کردەیی دروست دەکات.

گشتگیرە: بەتەنیا لایەنێکی فیکر باس ناکات، بەڵکوو هەموو پرس و پرسیارە گەورەکانی مرۆڤ وەڵام دەداتەوە.

هەریەکێك لەوانەی کە باسمان کردن، پێویستیان بە ڕاڤەکردنی زۆرە؛ بەڵام ئێمە لەبەر درێژبوونەوە، ناتوانین.

٢- ڕێزگرتنی مرۆڤ و پێناساندنی ماف و ئەركەكانی.

واتە:هەم ڕێزی بۆ گێڕایەوە، هەمیش پێیگوت ماف و ئەركەكانی چین.

٣- دواندنی عەقڵ و گرنگیپێدانی و گێڕانەوەی ڕۆڵ بۆی.

٤- كۆكردنەوەی دین و دونیا بەیەكەوە.

واتە: دەكرێت و دەتوانرێت لەیەك كاتتدا مرۆڤێكی دیندار و قیامەتویست بی و لە هەمان كاتتدا پشتت لە دونیا نەبێت و دونیاویستیش بیت.

٥- دژایەتیكردنی نائومێدی و ڕەشبینی و بنیاتنانی تاك و كۆمەڵگەیەكی گەشبین و ورە بەرز.

٦- بنیاتنانی تاك و كۆمەڵگەیەكی و ڕەوشت بەرز.

٧- بنیاتنانی پەیوەندییەكی بەهێز لە نێوان ئایین و زانستدا و ئاشتكردنەوەی ئایین و زانست.

٨- بەگەڕخستن و بەكارهێنانی عەقڵ هەتا لە بابەتە ئایینییەكانیشدا.

٩- بنیاتنانی تاك و كۆمەڵگەیەكی گرنگیدەر بە كاروباری مرۆڤ و مرۆڤایەتی و جیهان.

١٠- هاوسەنگی لەنێوان ماددییەت و ڕووحانییەتدا.

١١- فراوانكردنی بازنەی عیبادەت، هەتا وای لێكردووە هەرشتێك ئەگەر عادەتیش بێت بە نییەتێكی باشەوە، ئەوا بەعیبادەت بۆی

حسابە، یان دەتوانین بڵێین هەرشتێك سوودی بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی هەبێت وەك: زانست و...، ئەوا بە پەرستش بۆی حسابە.

١٢- بانگەوازی بۆ لای (اجتهاد) و تێکۆشان و بیرکردنەوە و نوێگەری.

١٣- بانگەوازی بۆ لای میانڕەوی و هاوسەنگی لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.

١٤- واقیعیبوونێکی هاوسەنگانە کە گرنگی بدات بە هەموو بەشەکانی مرۆڤ بە عەقڵ، ڕووح، جەستەیەوە.

١٥- ئازادکردن و ئازاکردنی ئافرەت و گێڕانەوەی مافە زەوتکراوەکانی.

١٦- ئازادکردنی مرۆڤ لە کۆیلایەتی و وشککردنی هەموو ڕێگاکانی کۆیلایەتی.

١٧- گرنگیدانێکی زۆر بە خێزان و ناساندنی وەك بناغەی کۆمەڵگە.

١٨- گرنگیدان بە پەروەردە و فێرکردن و ڕاگەیاندن.

١٩- بەهێزکردنی پەیوەندی برایانە لەنێوان خەڵك و گەلان و ڕەنگ و دەنگە جیاوازەکان.

٢٠- دادگەری لە هەموو بوارەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و...

٢١- واجب کردنی ڕاوێژکردن.

٢٢- حەرام کردنی کاهینایەتی و ڕەبەنایەتی و دونیا تەرککردن.

٢٣- حەرامکردنی هەموو شتێکی زیانبەخش و خراپ و ناشرین و پیس.

٢٤- حەرامکردنی هەموو جۆرەکانی ستەم و ستەمکاری.

٢٥- گرنگیدان بە سەروەت و سامان و گەشەپێدانی.

٢٦- گرنگیدان بە چین و توێژە لاواز و پەککەوتەکانی کۆمەڵگە.

٢٧- دروستکردن و ڕاستکردنەوەی هەستی نیشتیمانپەروەری.

٢٨- بانگەوازیکردن بە حیکمەت و دانایی و گفتوگۆی جوان.

٢٩- ڕێزگرتن لە ئایین و بیروباوەڕەکانی تر و گفتوگۆ و مامەڵەی جوان لەگەڵیاندا.

٣٠- بنیاتنانی شارستانییەتێکی جیاواز و ناوازە.

٣١- یەکسانی لە نێوان مرۆڤەکان و نەهێشتنی چینایەتی.(١)

---

(١) يوسف القرضاوي، بە زیادکردن و دەستکارییەوە.

سەرچاوەكان

قورئانى پيرۆز.

تەفسيرى ئاسان.

تفسير القرآن العظيم ـ ابن كثير.

تفسير جامع البيان عن تأويل آي القرآن ـ الطبري.

تفسير أنوار التنزيل وأسرار التأويل ـ البيضاوي.

تفسير الجلالين ـ جلال الدين السيوطي وجلال الدين المحلي.

تفسير زاد المسير ـ ابن الجوزي.

تفسير مدارك التنزيل وحقائق التأويل ـ النسفي.

تفسير الجامع لأحكام القرآن ـ القرطبي.

تفسير مفاتيح الغيب ـ الرازي.

تفسير النابلسي ـ النابلسي.

تفسير المنير ـ وهبة الزحيلي.

صحيح البخارى

صحيح مسلم

سنن النسائى

سنن أبى داود

سنن الترمذى

سنن ابن ماجة

مسند أحمد

سنن الدارمى

موطأ مالك

السنن الكبرى للبيهقى

سلسلة الأحاديث الضعيفة _ محمد ناصر الدين الألباني.

سلسلة الأحاديث الصحيحة _ محمد ناصر الدين الألباني.

فتح الباري _ الحافظ ابن حجر العسقلاني.

المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج _ النووي.

تحفة الأحوذي شرح سنن الترمذي _ المباركفوري.

لب العقيدة الإسلامية _ اختصار: صلاح الدين أحمد

مختصر مدخل لمعرفة الإسلام _ اختصار: صلاح الدين أحمد

الخصائص العامة للإسلام _ يوسف القرضاوى

ئيلحاد وەك خوێ _ صلاح الدين أحمد

ياسا قورئانييەكان _ صلاح الدين أحمد

یاسا گەوهەرییەکان _ صلاح الدين أحمد

پەڕەی گوڵ، ڕەواندنەوەی گومانەکان لەسەر پرسەکانی ئافرەتان _ صلاح الدين أحمد

بوونی باڵا، ٣٠ بەڵگە لەسەر بوونی خودا _ صلاح الدين أحمد

ئیسلام وەك خۆی _ صلاح الدين أحمد

بەرهەمەكانی دانەر

پەرتووكە چاپكراوەكانی نووسەر

١. ئیلحاد وەك خۆی
٢. الكافي في المنطق الإسلامي
٣. الوجيز في شرح المقدمة الآجرومية
٤. تقريب المعاني في إيضاح وإعراب عوامل الجرجاني
٥. لب العقيدة الإسلامية في ضوء النقل والعقل
٦. الكافي في شرح وإعراب عوامل البركوي
٧. تعلم النحو في خمسين يوما
٨. مختصر قواعد المقاصد للدكتور أحمد الريسونى
٩. المختصر الميسر في القواعد الفقهية
١٠. مختصر الوجيز في أصول الفقه للدكتور عبدالكريم زيدان
١١. الشرح الجديد على متن البناء في علم الصرف
١٢. الشرح الجديد على تصريف الزنجانى في علم الصرف
١٣. الشرح الجديد على قطر الندى
١٤. ماناى ڕەوان بۆ واژەكانی قورئان

١٥. ياسا قورئانييەكان

١٦. هەستانەوەی ئوممەت

١٧. نەخۆشييەكانی ئوممەت

١٨. ڕۆڵەی شيرينم

١٩. ياسا گەوهەرييەكان لە فەرموودەكانی سەروەرمان

٢٠. بوونی باڵا، بەڵگەكانی بوونی خودا

٢١. پەڕەی گوڵ، وەڵامی گومانەكان لەسەر پرسەكانی ئافرەتان لە ئيسلامدا

٢٢. ئيسلام وەك خۆی

پەرتووكە چاپنەكراوەكان

١. مختصر النحو الواضح

٢. القياس بين علمي المنطق وأصول الفقه

٣. الإلحاد وجذوره الفلسفية

٤. المختصر الميسر في علم البلاغة. قسم البيان

٥. مدخل إلى الفكر المقاصدى ومقاصد الشريعة

٦. الشرح الجديد على متن إيساغوجى في علم المنطق

٧. القواعد الصرفية

٨. فقه الدعوة إلى الله

٩. المدخل الى قواعد اللغة العربية (بەهاوبەشی لەگەڵ: د. أحمد محمود).
١٠. الاستحسان وأثره على الفكر المقاصدي
١١. مەوسوعەی ڕۆشنبیری و فیکری ئیسلامی
١٢. ڕێبازە فەلسەفی و سیاسی و هزرییە هاوچەرخەکان
١٣. زانستی کەلام و گروپە کەلامییەکان
١٤. فەلسەفە لەنێوان ئیسلام و خۆرئاوادا

لەگەڵ چەند پەرتووکێکی دیکە

ناوەڕۆك